

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

23. évfolyam, 2014. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztők:

Kántor Zoltán, Ferenc Viktória, Halász Iván

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Kántor Zoltán, Miskolczi Ambrus,
Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly,
Tóth Pál Péter, Halász Iván.*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250.

Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*

TARTALOM

TANULMÁNYOK

VÁLASZTÁSOK 2014

HERNER-KOVÁCS Eszter – ILLYÉS Gergely – RÁKÓCZI Krisztián: Külhoni szavazatok az országgyűlési választásokon	7
ILLYÉS Gergely – RÁKÓCZI Krisztián: Európai parlamenti választások a Kárpát-medencében – magyar szempontból	20
HERNER-KOVÁCS Eszter: Előrehozott parlamenti választások Szerbiában 2014-ben	34
RÁKÓCZI Krisztián: Államfőválasztás Szlovákiában magyar jelölttel és civil győztesrel	47

AZ EURÓPA TANÁCS ÉS A NEMZETI KISEBBSÉGEK

VARGA Péter: A Kalmár-jelentés: újra napirenden a kisebbségi jogok	60
A nemzeti kisebbségek helyzete és jogai Európában (Kalmár-jelentés)	81

MAGYAR MÚLT AZ IRODALOMBAN

POMOGÁTS Béla: Dózsa György alakja a magyar költészetben	89
KOMÁROMI Sándor: A régi német Sopron/Ödenburg protestáns irodalma és műveltsége	106

KITEKINTŐ

Szűcs Anita: „Belgitude”, avagy létezik-e belga nemzeti identitás?	135
--	-----

KÖNYVISMERTETÉS

Borbély Anna: Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben (Márku Anita)	168
Csernicskó István – Fedinec Csilla: Babiloni Kárpátalja: a regionális nyelvpolitika története a XX. század első felében (1944-ig) (Ferenc Viktória)	173
Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban (Gayer Veronika)	177

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Mombauer, A.: A Fischer-ellentmondás, forrásfeldolgozás és az „igazság” az I. világháború kitöréséről (Herner-Kovács Eszter)	182
--	-----

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83.

Tel./fax: (+36-1) 225-2866.

Internet: www.lucidus.hu,

www.hhrf.org/kisebbssegkutatas,

<http://bgazrt.hu/npki/kiadvanyok/kisebbssegkutatas/1/>

A lap megjelenik negyedévenként.

Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val),

külföldön 24 euró (+postaköltség: 12 € tengerentúlra, 8 € Európába).

Lapszámonkénti ár: 1200 Ft.

Előfizethető a kiadónál

a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

Kobylinska, A.: Magyar testvéreink... Ján Palárik törekvése a szlovák-magyar kapcsolatok újraértelmezésére az 1860-as évek küszöbén (Herner-Kovács Eszter) 185

Oltmer, J.: Európai migráció kelet és nyugat között (Komáromi Sándor) 187

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Rubins, M.: Transznacionális identitás a diaszpóra irodalomban: Vasily Yanovsky narratívái (Pethő-Szirmai Judit) 191

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Hönigspsperger, A.: Kisebbségi nyelvpolitika Olaszországban (Komáromi Sándor) 197

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Lehr, S.: A Prágai Német Egyetem története 1918 után új kutatások tükrében (Komáromi Sándor) 200

KISEBBSÉGI POLITIKA

Karakaş, C.: A török demokrácia modell iszlamista feldúsítása és a külpolitika torlódó célkitűzései (Komáromi Sándor) 203

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Steinhübel, J.: Király volt-e avagy nem volt király Szvatopluk? (Császári Éva) 206

RESUME 209

CONTENTS

STUDIES

ELECTIONS 2014

Eszter HERNER-KOVÁCS – Gergely ILLYÉS – Krisztián RÁKÓCZI: External votes at the 2014 Hungarian national elections 7

Gergely ILLYÉS – Krisztián RÁKÓCZI: European Parliamentary elections in the Carpathian Basin 20

Eszter HERNER-KOVÁCS: Early parliamentary elections in Serbia in 2014 34

Krisztián RÁKÓCZI: Presidential election in Slovakia with a Hungarian candidate and a civil winner 47

THE COUNCIL OF EUROPE AND ETHNIC MINORITIES

Péter VARGA: The Kalmár Report: minority rights on agenda again 60

The situation and rights of national minorities in Europe (the Kalmár Report) 81

THE HUNGARIAN PAST IN THE LITERATURE

Béla POMOGÁTS: György Dózsa's figure in Hungarian poetry 89

Sándor KOMÁROMI: The protestant literature and culture of Old Sopron/Ödenburg 106

PERSPECTIVES

Anita SZŰCS: „Belgitude” or the centrifugal and centripetal forces of the Belgian national identity 135

BOOK REVIEW

Anna Borbély: Bilingualism: variability and change in communities in Hungary (Anita Márku) 168

István Csernicskó – Csilla Fedinec: Babylonian Subcarpathia: the history of regional language policy in the first half of the 20th century (until 1944) (Viktória Ferenc) 173

Attila Simon: The forgotten activists. Governing party Hungarian politics in the First Czechoslovakian Republic (Veronika Gayer) 177

REVIEW

NATIONAL AWARENESS, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

- Mombauer, A.: The Fischer controversy, documents and the „truth” about the origins of the First World War (Eszter Herner-Kovács) 182
- Kobylinska, A.: Brothers Hungarians... Ján Palárik's attempt at renegotiating the Slovak-Hungarian relations on the threshold of the 1860s (Eszter Herner-Kovács) 185
- Oltmer, J.: European migration between East and West (Sándor Komáromi)..... 187

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

- Rubins, M.: Transnational identities in diaspora writing: the narratives of Vasily Yanovsky (Judit Pethő-Szirmai) 191

LANGUAGE USE OF MINORITIES

- Hönigsperger, A.: Minority language policy in Italy (Sándor Komáromi) 197

MINORITY CULTURE

- Lehr, S.: The history of the Prague German University in the light of new researches after 1918 (Sándor Komáromi) 200

MINORITY POLICY

- Karakaş, C.: Islamist concentration of the Turkish model of democracy and accumulating targets of foreign policy (Sándor Komáromi) 203

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Steinhübel, J.: Was Svatopluk king or not? (Éva Császári) 206

- RESUME 209

VÁLASZTÁSOK 2014

Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián

Külhoni szavazatok az országgyűlési választásokon

A magyar Országgyűlés nem sokkal az új kormány megalakulását követően, 2010. május 26-án fogadta el nagy többséggel a magyar állampolgárságról szóló törvény módosítását, amely 2011-től lehetővé tette a külhoni magyarok kedvezményes honosítását. A 2011 tavaszán elfogadott Alaptörvény nem tette a választójog gyakorlásának feltételévé az állandó magyarországi lakóhelyet, ezzel pedig elhárult annak alkotmányos akadálya, hogy azok a magyar állampolgárok is élhessenek választójogukkal, akik nem rendelkeznek magyarországi lakóhellyel. A 2011 végén elfogadott, az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény preambuluma kimondta: „a határainkon kívül élő magyar állampolgárok a politikai közösség részesei.”¹ Így az új állampolgársági törvény után a választási törvény is úgy módosult, hogy egyértelművé vált: a külhoni magyarok is a politikai közösség részét képezik, ezzel kicsúcsosodott a nemzet közjogi egyesítése. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény értelmében, míg a Magyarországon állandó lakhellyel rendelkező választópolgárok egy egyéni választókerületi jelöltre és egy pártlistára is szavazhatnak, addig a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgárok csak egy pártlistára adhatják le voksukat. Vagyis a külhoni magyarok a magyarországi lakcímmel rendelkező állampolgároktól eltérően nem kettő, hanem egy szavazattal rendelkeznek, ami összhangban áll Magyarország Alaptörvényével, melynek XXIII. cikk (4) bekezdése kimondja:

¹ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

„sarkalatos törvény a választójogot vagy annak teljességét magyarországi lakóhelyhez, a választhatóságot további feltételekhez kötheti.”² A gyakorlatban a külhoni magyarok szavazataikkal az Országgyűlésben kiosztásra kerülő 199 mandátumból a 93 listás hely kiosztását befolyásolhatják, a 106 egyéni választókerületi mandátumra nincs hatásuk.

2012-ben éles viták zajlottak Magyarországon a választási regisztráció kapcsán. Végül 2012 novemberében került sor a feliratkozást minden választópolgár számára kötelezővé tevő választási eljárásról szóló törvény³ elfogadására. Áder János köztársasági elnök a törvény kihirdetését megelőzően az Alkotmánybírósághoz fordult, hogy az vizsgálja meg az Országgyűlés által elfogadott jogszabály Alaptörvénnyel való összeegyeztethetőségét. Az Alkotmánybíróság az előzetes normakontroll során a választási eljárásról szóló törvény több rendelkezését is Alaptörvényellenesnek találta, köztük a választójog gyakorlását kötelező előzetes feliratkozáshoz kötő rendelkezések egy részét is. Az Alkotmánybíróság az 1/2013. (I. 7.) számú határozatában megállapította, hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgárok esetében a regisztrációs kötelezettség indokolatlanul korlátozza a választójogot, ezért alkotmányellenes. A taláros testület szerint ugyanakkor a központi névjegyzékbe vétel iránti kérelem előterjesztésének lehetősége a választópolgárok bizonyos csoportjainál elősegíti a választójog gyakorlását, ezért esetükben indokolt a regisztráció. Ide tartoznak a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező nagykorú magyar állampolgárok, valamint a Magyarországon élő nemzetiségiek azon tagjai, akik nemzetiségi listákra kívánnak szavazni.

A magyarországi lakóhellyel nem rendelkező külhoni magyar állampolgárok tehát csak akkor szavazhattak a 2014. április 6-i magyarországi parlamenti választásokon, amennyiben a választásokat megelőző 15. napig kérték felvételüket a központi választói névjegyzékbe, azaz regisztráltak. A regisztráltak tíz évig szerepelnek a választási névjegyzékben, de a tíz év számítása az adatok módosításakor, vagy a választáson való részvétel esetén automatikusan újrakezdődik. Regisztrációra volt szükség, ha a választópolgárnak külföldi elérhetőség volt

² Magyarország Alaptörvénye

³ 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról

bejegyezve lakóhelyként a nyilvántartásba, akkor is, ha egyébként rendelkezik magyarországi tartózkodási hellyel, és akkor is, ha nem. Ugyancsak regisztrálással kerülhet be a névjegyzékbe az a választópolgár, akinek a nyilvántartás szerint sem lakóhelye, sem tartózkodási helye nincs Magyarországon. Ha a választópolgár rendelkezik magyarországi lakóhellyel, vagy a lakcímkártyája szerint van érvényes magyarországi tartózkodási helye, regisztráció nem szükséges.

A választási regisztrációs kérelmeket a Nemzeti Választási Iroda (NVI) minden olyan külhoni magyar állampolgárnak kiküldte, akik legkésőbb 2013. július 31-ig letették az állampolgársági esküt. Azok, akik július 31. után kaptak magyar állampolgárságot, az állampolgársági eskü letétele után a helyszínen kapták kézhez a szükséges nyomtatványt. Az NVI a regisztrációs kérelmek feldolgozását követően értesítette az állampolgárokat a névjegyzékbe vétel tényéről, majd arra a magyarországi vagy külföldi címre küldte meg a szavazási levélcsomagot, amelyet a választópolgár a regisztrációs kérelemben megjelölt. A szavazási levélcsomag személyes átvételét is volt lehetőség kérni a regisztrációs kérelemben, ebben az esetben a szavazást megelőző két hétben munkanapokon lehetett azt átvenni az országgyűlési egyéni választókerületek székhelyein, 26 kijelölt magyarországi határ menti településen, továbbá Magyarország kijelölt külképviseletein (Belgrád, Beregszász, Bukarest, Csíkszereda, Eszék, Kassa, Kolozsvár, Pozsony, Szabadka, Ungvár). A szavazási levélcsomag személyesen történő átvételének biztosítása különösen fontos volt azon külhoni magyar állampolgárok esetében, akik egyben kettős (többes) állampolgárságot tiltó országok állampolgárai (ide tartoznak a felvidéki, a kárpátaljai és az ausztriai magyarok is).

Az NVI 195 338 választópolgárt vett fel a névjegyzékbe, ez az a végső szám tehát, amelyhez viszonyítani kell a külhoni magyarok részvételi arányát. Ennek kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy 2014 tavaszáig mintegy 550 000 ember tett állampolgársági esküt, mintegy ötödük még nem választókorú, és közülük 80 000-en rendelkeznek magyarországi lakcímmel, azaz az ő esetükben nem volt szükség a választói névjegyzékbe történő felvételi kérelem beadására. Ez azt jelenti, hogy a választásra jogosult, magyarországi lakóhellyel nem rendelkező mintegy 350 000 magyar állampolgár hatvan százaléka jelezte regisztráció útján a részvételi szán-

dékát a magyarországi parlamenti választásokon. Az értesítési cím szerinti bontásból kiderül, hogy a legtöbb regisztrációs kérelem, szám szerint 99 628 Romániából érkezett, Szerbiából 29 144, a kettős állampolgárságot tiltó országokból pedig (ide tartozik Szlovákia és Ukrajna is) közel 4 200. A regisztrációs folyamatban a külhoni magyar politikai, egyházi és civil szervezetek hathatós segítséget nyújtottak a választópolgároknak. A visszajelzések alapján erre mindenképpen szükség volt, a szavazóknak ugyanis sok esetben nehézséget okozott az űrlapok kitöltése.⁴ Erre részben magyarázat lehet az a tény, hogy a szomszédos országokban – néhány apróbb kivételtől eltekintve – nincsenek magyar nyelven írt hivatalos űrlapok és nyilatkozatok, ugyanakkor minden bizonnyal számos hibás regisztrációs kérelem született volna akkor is, ha az előzetes terveknek megfelelően a magyarországi választók számára is kötelező lett volna ez az eljárás.

A regisztrált állampolgárok a szavazási levélcsomagot egy általuk megválasztott értesítési címre vagy a külképviselet valamelyikére kérhették. A szavazólapot kizárólag személyesen lehetett felvenni, azaz a külképviseletre kért borítékért el kellett utazni az adott nagykövetségre vagy konzulátusra. A szavazási csomagban a szavazólap mellett egy azonosításra szolgáló nyilatkozat, egy belső boríték, egy válaszboríték, valamint egy tájékoztató kiadvány is helyet kapott. A választópolgároknak a szavazólapon az általuk választott párt vagy pártszövetség mellett levő négyzetet kellett megjelölniük X-el, majd a belső borítékba kellett tenniük, ezt a borítékot pedig lezárniuk. Ezt követően az azonosításra szolgáló űrlapot kellett helyesen kitölteniük, majd a borítékot és az űrlapot a válaszborítékba tenniük. A kitöltött szavazólapot postán adhatták fel az NVI címére, a külképviseleten bedobhatták az erre a célra felállított urnákba, illetve a választás napján leadhatták egy magyarországi egyéni választókerületi székhelyen is. A szavazat postára adása vagy a külképviseletre és a választókerületi központhoz való eljuttatása nem kizárólag személyesen történhetett, a külhoni magyar politikai, egyházi és civil szervezetek itt is komoly segítséget nyújtottak a választóknak.

⁴ Sok az érvénytelen levélszavazat. *Kronika.ro*, 2014. március 31. <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/varhatoan-sok-lesz-az-ervenytelen-levelszavazat>; letöltve: 2014. április 4.

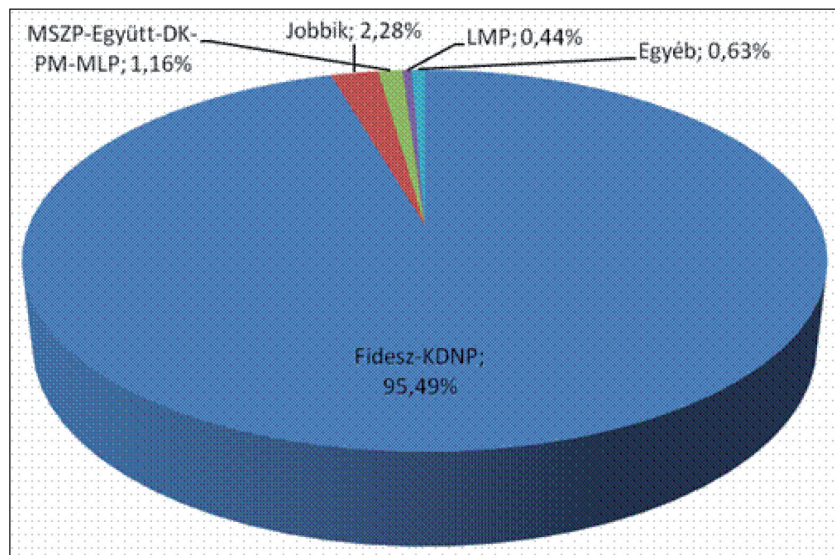
Az NVI honlapján (www.nvi.hu) megtalálható adatok szerint összesen 158 654 levélszavazat érkezett hozzájuk, ebből 111 268-at a külképviseleteken adtak le, 4 330-at egyéni választókerületekből továbbítottak Budapestre, 43 056 pedig postán érkezett a szervezet székhelyére. A számok mutatják, hogy a külhoni magyar választók bizalma a helyi postában vélhetően nem túl nagy, ugyanakkor a külképviseleteken leadott szavazatokban benne vannak a helyi magyar szervezetek által begyűjtött és a kijelölt külképviseletre szállított szavazatok is.

A 158 654 beküldött levélszavazatból az érvényes szavazási iratok száma 128 712 volt, az érvénytelen szavazólapok kivonása után pedig összesen 128 429 érvényes szavazatról beszélhetünk. A beküldött levélszavazatok és az érvényes szavazási iratok közti harmincezres különbség abból adódik, hogy a levélszavazat számos ok miatt minősülhetett érvénytelennek. Gyakori ok volt, hogy a külső vagy a belső boríték nem volt lezárva, valamint az azonosító adatlapon levő hibák is érvénytelen szavazatot eredményezhettek. Gyakori volt például az ékezethiba vagy a név helytelen írásmódja, mivel a külhoni magyarok nagyszámban visszamagyarosították nevüket a magyar állampolgárság felvételével, ám nevüket a lakhelyük szerinti országban érvényes okmányaikban szereplő módon írták az adatlapra. Ugyanez vonatkozik a születési helyre is, vélhetően sokan a település hivatalos, román, szerb, szlovák stb. nevét tüntették fel. További hiba lehetett az „anyja neve” rész kitöltése, a Magyarországgal szomszédos országokban ugyanis ezt az adatot soha nem kérik semmilyen hivatalos iratban feltüntetni, főként nem az anya lánykori nevét. Az adatlapon fel kellett tüntetni a személyi azonosító, az útlevél, a honosítási okirat vagy az állampolgársági bizonyítvány számát is. Nem tudni, hogy okot adott-e az érvénytelenítésre, ha valaki mindegyiket kitöltötte. Végül az aláírás résznél is hibázhatott a szavazó, mivel az adatlapon nem volt feltüntetve, hogy ide a teljes nevet kell kiírni, nem elég egy szignó. A nagyszámú érvénytelen szavazási irat miatt mindenképp fontos lenne, hogy az NVI pontos és részletes kimutatást készítsen a hibatípusokról, elősegítve ezzel, hogy a következő választásokig akár jogszabály-módosítással hozzá lehessen járulni a hibák kiküszöböléséhez.

Az április 6-án sorra került választásokon az összes érvényes levélszavazat, azaz a 128 429 voks 95,49 százalékát a Fidesz-KDNP listá-

jára adták a külföldi magyarok. A kormánypárt elsöprő arányú támogatottsága mögött mindenekelőtt az húzódik meg, hogy 2010-ben a Fidesz-KDNP pontot tett a magyar állampolgárság kérdésével kapcsolatos viták végére, a külföldi szavazók pedig a választásokon fejezték ki köszönetüket eziránt. A kormánypártok kommunikációjában a 2010-2014 közötti nemzetpolitika visszaigazolásként jelent meg, hogy a választáson résztvevő külföldi magyarok egy emberként álltak a Fidesz-KDNP mellé.⁵ A Fidesz-KDNP 122 638 szavazatot kapott, a többi 17 pártlista így mindössze 5 791 voksot osztozott. A parlamentbe jutott pártok közül a Jobbik Magyarországért Mozgalom 2 926 szavazatot (2,28 százalék), az MSZP – Együtt – Demokratikus Koalíció – Párbeszéd Magyarországért – Magyar Liberális Párt közös lista 1 495 (1,16%), míg a Lehet Más a Politika (LMP) 574 voksot (0,44%) szerzett.

1. ábra. Az érvényes levélszavazatok megoszlása a pártok között, százalékban

⁵ Répás: a külföldi szavazatok 95 százaléka a kormány nemzetpolitikájának legjobb visszaigazolása. *Erdély Ma*, 2014. május 3. http://erdely.ma/magyarorszag.php?id=164091&cim=repas_a_kulfoldi_szavazatok_95_szazaleka_a_kormany_nemzetpolitikajanak_legjobb_visszaigazolasa; letöltve: 2014. május 10.

A Nemzeti Választási Iroda nem közölte a levélben érkezett szavazatokban megmutatózó pártpreferenciák regionális eloszlását, az eredmények tükrében ennek nincs is túl nagy jelentősége, hiszen a Fidesz-KDNP minden külföldi régióban elsöprő győzelmet aratott. A négy nagy külföldi magyar közösség esetében hangsúlyoznunk kell, hogy az erdélyi és a vajdasági magyarok viszonyulása az anyaországi parlamenti választásokhoz szükségszerűen eltér a felvidéki és kárpátaljai magyarokétól. Románia és Szerbia nem emelt kifogást az egyszerűsített honosítás magyarországi bevezetésével, valamint a szavazati jog kiterjesztésével kapcsolatban, azonban Szlovákia a magyar állampolgársági törvény 2010-es módosítására adott válaszként a kettős állampolgárság tiltása mellett döntött, Ukrajna pedig már 2010 előtt is tiltotta a többes állampolgárságot. Az alábbiakban röviden bemutatjuk a kormánypártok nagyarányú győzelmének lehetséges okait a Vajdaságban és Erdélyben, valamint ismertetjük az állampolgárság szlovák és ukrán szabályozását, illetve a kettős állampolgársággal kapcsolatos viták lényegét.

Erdély

A regisztrációs kérelmek értesítési cím szerinti bontásából kiderül, hogy 99 628 választópolgár romániai címet adott meg, további 86 ezren pedig elektronikus úton kértek visszaigazolást, így vélhetően a választásokra regisztrált szavazók legalább fele, de akár kétharmada is származhatott Romániából.

A könnyített honosítás lehetőségének megteremtése óta Erdélyben folyamatos az érdeklődés a magyar állampolgárság felvétele iránt, a választások közeledtével pedig az erdélyi magyar egyházi, politikai és civil szervezetek is segítséget nyújtottak az állampolgársági dossziék összeállításában és a regisztrációban egyaránt. A szavazólapot tartalmazó borítékot a román posta segítségével is el lehetett juttatni Budapestre, azonban sokan inkább személyesen dobták be a borítékokat a kolozsvári vagy a csíkszeredai külképviseleteken felállított urnákba, illetve a határmenti térségben inkább eljuttatták a legközelebbi választóközre. Ennek oka, hogy egyrészt rövid idő állt rendelkezésre a küldemény megérkezése és a

postára adás határideje között, ezért sokan félték, hogy a román posta lassúsága miatt késéssel érkezik meg a szavazatuk, másrészt vélhetően az is számított, hogy a szavazatot az urnába való személyes bedobással a szavazás szimbolikus súlyát is érezhették a voksolók. A két külképviseleten nem volt ritka, hogy az ünneplőbe öltözött szavazók nemcsak saját szavazatukat, hanem ismerőseik borítékait is elhozták.

A levélszavazatok eredményei alapján egyértelmű: a Fidesz-KDNP Erdélyben is elsöprő győzelmet aratott, ami amellet, hogy várható volt, néhány következtetés levonását is lehetővé teszi. A választás a magyar állampolgárságot felvett és a választásokra regisztrált szavazók pártpreferenciáit tükrözi. Ettől eltérhet és valószínűleg el is tér a magyarországi pártok népszerűsége az erdélyi magyarok körében. Ez nem jelenti azt, hogy a Fidesz-KDNP ne lenne messze a legnépszerűbb alakulat, az arányok azonban vélhetően mások lennének.

A Fidesz-KDNP sikere nem csupán a magyar állampolgárság kiterjesztésével vagy a magyar kormány 2010 óta tartó tevékenységével magyarázható, hanem azzal, hogy a Fidesz vezető politikusai és Orbán Viktor személyesen is a rendszerváltás óta számtalanszor bizonyosságát adta annak, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarokat a nemzet részének tekinti és ennek megfelelően cselekszik. A Fidesz politikusai sűrű kapcsolathálóval rendelkeznek Erdélyben, évente hagyományosan megszervezett rendezvényeken vannak jelen, számos intézmény létrehozatala hozzájuk köthető, azaz beágyazódásuk messze meghaladja például a baloldali pártok kapcsolatait.

A Jobbik csekély támogatottsága nem számít meglepetésnek, annak ellenére, hogy a párt kommunikációjában hangsúlyos helyet foglal el a külhoni magyar közösségek támogatása. A Jobbik a Fidesszel ellentétben nincs beágyazódva Erdélyben, kapcsolatokkal inkább egy fiatalokból álló szubkultúrán belül rendelkezik, az általános vélekedés a pártról pedig egyáltalán nem pozitív. Ennek oka, hogy a kisebbségi helyzetben levő erdélyi magyarság nem tud mit kezdeni a Jobbik Magyarországon hangoztatott nézeteivel: kisebbségi közösségek elleni retorikai agresszióval nehéz szimpátiát kelteni egy másik kisebbségi közösségben. A romániai magyarok számára ráadásul nem teljesen ismeretlen ez a retorika, azzal a különbséggel, hogy általában román nyelven szembe-

sülnek ellenük irányuló hasonló megnyilvánulásokkal. A Jobbik kommunikációjának mérséklődésével ez persze változhat, ám radikális üzenetekkel Erdélyben nem lehet túl sok szavazatot szerezni.

A baloldali pártszövetség eredménye sem meglepetés, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Erdélyben ne lennének baloldali érzelmű emberek. Az MSZP tett rá egy kísérletet, hogy új fejezetet kezdjen a nemzetpolitikában, ám egyrészt ez egy hosszú út eleje volt, amelynek a folytatása egyelőre nem látszik, másrészt Gyurcsány Ferencsel szövetkezve minden ilyen lépés hiteltelennek tűnik – köszönhetően elsősorban a volt miniszterelnöknek a kettős állampolgárságról szóló tíz évvel ezelőtti népszavazási kampányban képviselt álláspontjának. Természetesen még így is nagyobb lenne a támogatottsága az MSZP-nek vagy Bajnai Gordonnak, ám a velük szimpatizálók közül vélhetően sokkal kevesebben igényelték a magyar állampolgárságot és regisztráltak a választásokra.

Vajdaság

A külhoni magyar közösségek közül a vajdasági magyarok kérelmeztek legnagyobb arányban a választói névjegyzékbe történő felvételüket: a 251 ezer fős közösségből 29 144 fő regisztrált a magyarországi országgyűlési választásra, ami a szerbiai magyarok csaknem 12 százalékát jelenti. A vajdasági magyarok nagyfokú választói aktivitásának több oka lehet. Egyrészt már a magyar állampolgárság egyszerűsített honosítási eljárással történő megszerzése is hatalmas érdeklődésre tartott (és tart) számot a szerbiai magyarok körében; legnagyobb arányban ez a közösség kérvényezte a magyar állampolgárság felvételét a külhoni magyar közösségek közül. A magyar államhoz mint anyaországhoz való intézményes kapcsolódás igénye tehát kifejezetten erősnek mondható a vajdasági magyarság körében. Másrészt a 2014 áprilisi magyarországi választások és a márciusi előrehozott szerbiai parlamenti választások között alig két hét telt el, ami hozzájárulhatott a választói aktivitás felszínén tartásához. Ráadásul a március 16-i szerbiai választásokon a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) hosszú ideje nem tapasztalt jó eredményt ért el: 75 248 szavazattal hat parlamenti helyet szerzett, ezzel

pedig sikerült megállítani, sőt, megfordítani a kilencvenes évek közepe óta tartó csökkenő tendenciát a magyar pártokra leadott szavazatokat illetően. A VMSZ az új szerb kormánykoalícióban is részt vesz, ami tovább fokozhatta a vajdasági magyarság optimizmusát, ezáltal pedig növelhette választási aktivitásukat a magyarországi választásokon is.

A vajdasági magyarok nagyarányú részvételét a magyarországi választáson tovább magyarázhatja a VMSZ és a Fidesz között több éve fennálló jó viszony: a magyar kormánypártnak a szerbiai magyar pártok közül egyértelműen a VMSZ a legfontosabb stratégiai partnere. Az a tény, hogy a magyar kormány szívélyes viszonyt ápol a vajdasági magyarok által leginkább támogatott helyi magyar párttal, vélhetően erősítette a magyarországi választásokon való részvételi hajlandóságot. A választásokat megelőző időszakban a magyar kormány vezető politikusai (többek közt Martonyi János, Németh Zsolt, Répás Zsuzsanna, Fazekas Sándor) rendszeresen vettek részt a VMSZ kampányrendezvényein, melyeken a vajdasági magyar szavazókat egyaránt biztatták a szerbiai és a magyarországi parlamenti választásokon való részvételre. Az egymás kampányába való bekapcsolódás kölcsönös volt, hiszen a Fidesz kampányzáró rendezvényén Pásztor István, a VMSZ elnöke volt az egyik vendégszónok, ami szintén fontos üzenet volt a határon túli, elsősorban persze a vajdasági magyar állampolgároknak. A VMSZ mellett egyébként valamennyi vajdasági magyar párt is buzdította a délvidéki kettős állampolgárokat a magyarországi választáson való részvételre.

Az anyaország határozott kiállása a szerbiai magyar kisebbség érdekében szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a vajdasági magyar állampolgárok az átlagnál magasabb arányban regisztráltak a magyarországi választásokra. 2011-ben a szerb parlament olyan kárpótlási törvényt akart megalkotni, amely a szerbiai magyarokat – a második világháború bűneiért kollektíve bűnössé nyilvánítva – kizárta volna a kárpótlási és vagyon-visszaszármaztatási folyamatból. A törvénytervezetre a magyar kormány határozottan és egyértelműen úgy reagált, hogy amennyiben a szerb parlament a törvényt a tervezett formában fogadja el, Magyarország élni fog vétőjogával és blokkolni fogja Szerbia uniós tagjelölti státusát az Európai Tanács ülésén. A Magyarország felől érkező diplomáciai nyomás hatására a szerb parlament módosította a törvényt, és kivette belőle a magyar kisebbség kollek-

tív bűnösségére vonatkozó passzust. Ez a pozitív élmény minden bizonnyal hozzájárult a vajdasági magyarok fokozott választási részvételéhez. Azonban nem csak a 2011-ben tanúsított anyaországi szerepvállalás kelthette fel a vajdasági magyarságban a „hála” érzését, amelynek a magyarországi választáson való részvétel egy explicit formája volt, hanem az egyszerűsített honosítás lehetővé tétele is. Köztudott, hogy a kettős állampolgárság lehetőségének egyik leghangosabb „igénylője” a szerbiai magyarság volt a kezdetek óta, nem uniós országgént pedig a magyar állampolgárság gyakorlati jelentősége is jóval nagyobb Szerbiában, mint Romániában vagy Szlovákiában. A magyar állampolgárságért érzett hála tehát szintén növelhette a szerbiai magyarok részvételi hajlandóságát a magyarországi szavazáson. Megemlíthető továbbá, hogy Szerbia semmiféle kifogással nem élt sem az egyszerűsített honosítás magyarországi bevezetésével, sem a lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok szavazati jogának engedélyezésével kapcsolatban (hiszen mindkettő opció nyitott a határon túli szerbek számára is). A magyar-szerb kapcsolatok kedvező alakulása, a nyugodt politikai légkör szintén pozitívan befolyásolhatta a vajdasági magyarok választói aktivitását, hiszen nem kellett semmilyen közvetlen vagy közvetett retorziótól tartaniuk sem a magyar állampolgárság felvétele, sem a magyarországi választáson való részvételük miatt.

Szlovákia és Ukrajna

Szlovákia és Ukrajna azon államok egyre szűkebb körébe tartozik, melyek tiltják a kettős állampolgárságot, így e két ország esetében a regisztrációs kérelmek száma nem ismert. Az NVI által közzétett adatokból annyi tudható, hogy a kettős állampolgárságot tiltó országokból 2014. március 22-ig összesen 4 194 kérelem érkezett. Mindkét országban állandó viták tárgyát képezi a többes állampolgárság kérdése.

Szlovákia egészen a magyar állampolgárságról szóló törvény kedvezményes honosítást lehetővé tevő módosításáig nem büntette a kettős állampolgárság meglétét. A 2010 nyarától hatályos szlovák állampolgársági törvény⁶ azonban kimondja: amennyiben egy szlovák állampolgár

⁶ 40/1993 Z.z. Zákon o štátnom občianstve Slovenskej republiky

„kifejezett akaratnyilvánítás alapján” tesz szert más állampolgárságra, akkor elveszíti a szlovákokat, és ennek tényéről köteles tájékoztatni a lakóhelye szerinti illetékes államigazgatási szervet. Ha valaki nem tesz így, szabálysértést követ el, amiért akár 3 319 eurós bírsággal is sújtható. A szabályozás ellentmond a szlovák Alkotmány 5.§ (2) bekezdésének, ugyanis az világosan fogalmaz: „Senki nem fosztható meg akarata ellenére a Szlovák Köztársaság állampolgárságától.”⁷ 2011 szeptemberében a Most-Híd szlovák-magyar vegyes párt a kassai székhelyű Alkotmánybírósághoz fordult az állampolgársági törvény kapcsán. Hosszas hallgatást követően 2014. január 22-én nyilvános ülésen foglalkozott az Alkotmánybíróság a beadvánnyal, ám a testület előbb február végére, majd határozatlan időre elnapolta a döntés meghozatalát. A verdikt meghozatalának határozatlan időre való elnapolása arra mutatott rá, hogy az Alkotmánybíróság sem eddig, sem pedig ezt követően nem foglalkozott és nem is kíván érdemben foglalkozni az állampolgársági törvény alkotmánnyal való összeegyeztethetősége kérdésével. A testület ezzel nyíltan politikai döntést hozott: egy, az egész szlovák politikumra és az államra nézve is kényes kérdésben inkább a hallgatást választotta, mintsem határozzon két, egymásnak egyértelműen ellentmondó jogszabály kérdéséről. Az alkotmánybíróság feltételezhetően világosan látta, vállalhatatlan döntés lenne, ha az Alkotmány és az állampolgársági törvény egymással való összhangját állapítaná meg. Az összeegyeztethetlenség kimondásával viszont nemzetközi szinten kényelmetlen helyzetbe hozná a teljes szlovákiai politikai elitet és önmagát is, hiszen felmerülne a kérdés, hogyan lehetett hatályban (legalább) három és fél éven keresztül egy olyan jogszabály, amely állampolgárságtól való megfosztást eredményezett, illetve eleve, hogyan kerülhetett sor ennek elfogadására. Szlovákiában a kérdés megoldása továbbra is nagyon kérdésesnek tűnik. A belügyminisztérium már régóta foglalkozik a kérdéssel, de a jogszabályjavaslat várhatóan a másik országban bejegyzett állandó lakóhelyhez köti majd a szlovák állampolgárság visszaszerzését azok számára, akik azt a hatályos állampolgársági törvény alapján veszítették el. Ez természetesen azt is jelenti, hogy egy másik országban meglévő állandó lakhely esetén a

szlovák állampolgárság megtartása mellett is igényelhető lesz a másik állam állampolgársága. Az állampolgárság kérdése ezzel Szlovákiában még vélhetően nem kerül majd le a politikai napirendről, hiszen a felvidéki magyarok többsége – hasonlóan a többi külhoni közösségbeli társaihoz – állandó magyarországi lakóhely hiányában, azaz szülőföldjén élve és dolgozva kívánja megszerezni az anyaországi állampolgárságot.

Ukrajnában a jelenleg érvényes szabályozás nem engedélyezi a kettős állampolgárságot, az alkotmány ugyanis kimondja: Ukrajnában „egységes” állampolgárság létezik, amit a jogászok egy része úgy értelmez, hogy ez kizárja a kettős állampolgárságot. Ugyanakkor a jogszabályok nem szabályozzák az ukrán állampolgárságtól való megfosztással kapcsolatos eljárást, így abban az esetben, ha egy ukrán állampolgár más ország állampolgárságát is felveszi, az a gyakorlatban nem jelenti az ukrán állampolgárság elvesztését. A legutóbbi hírek szerint – nem utolsósorban az elhúzódó orosz-ukrán válság miatt – Ukrajna a kettős állampolgárságot megengedő szabályozás bevezetését fontolgatja.⁸

A külhoni magyarok és az anyaország kapcsolata szempontjából a parlamenti választásokat megelőző időszak és a levélszavazatok leadása egyértelműen pozitív folyamatként értékelhető, a szavazati jog gyakorlását sokan ünnepi eseményként, történelmi igazságtételként élték meg a szomszédos országokban. A külhoni politikai, egyházi és civil szervezetek a regisztráció és a szavazatok begyűjtése során is komoly segítséget nyújtottak a választópolgároknak, a politikai szervezetek számára ez egy újabb alkalmat jelentett a választóikkal való találkozásra is. A külhoni magyarok számára biztosított szavazati jog legfontosabb következménye egyértelműen az, hogy ezt követően mindegyik magyarországi politikai erőnek figyelembe kell vennie a nemzetpolitika szempontrendszerét, egyik párt sem mutathat közömbösséget a szomszédos országokban élő magyar közösségek problémái iránt. A levélszavazást első alkalommal tették próbára, melynek tanulsága, hogy a rendszer kétségtelenül javítható annak érdekében, hogy a jövőben a külhoni magyar állampolgárok minél nagyobb arányban élhessenek szavazati jogukkal.

⁸ Ukrajna engedélyezheti a kettős állampolgárságot. Vs.hu, 2014. március 5. <http://vs.hu/ukrajna-engedelyezheti-a-kettos-allampolgarsagot-0305>; letöltve: 2014. április 10.

⁷ 92/1992 Z.z. Ústava Slovenskej republiky

Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián

Európai parlamenti választások a Kárpát-medencében

A közép-európai országok Európai Unióhoz (EU) történt csatlakozása óta eltelt tíz év nyilvánvalóvá tette, hogy önmagában az EU-s tagság nem jelent garanciát a kisebbségvédelem területén, ám az Európai Parlament (EP) nyújtotta nyilvánosság elősegíti a külhoni magyar közösségek érdekeinek, ügyeinek hatékonyabb képviseletét. A nemzetpolitika számára a május 22-25. között az Európai Unió valamennyi országában lezajló európai parlamenti választások legfontosabb kérdése az volt, hogy a következő ötéves ciklusban hány külhoni magyar képviselő lesz jelen az EP-ben, milyen erős lesz a külhoni magyar érdekképviselet az unió parlamentáris testületében.

2004-ben még csak a felvidéki magyarok küldhettek képviselőket az Európai Parlamentbe, majd Románia 2007-ben történő csatlakozását követően az országban megrendezett időközi EP-választáson az erdélyi magyarok számára is megnyílt ennek lehetősége. Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártja (MKP) 16,96 százalékos választási részvétel mellett 92 927 szavazatot szerzett, ami a voksok 13,24 százalékát jelentette, ezzel a Szlovákiának járó tizennégy mandátumból kettőt szerzett meg. Romániában 2007-ben mintegy 18 millió választópolgárt vártak az urnák elé, a választási részvétel végül néhány tizeddel elmaradt a 30 százaléktól (29,46 százalék). A mandátumszerzéshez szükséges küszöb 5 százalék volt a pártok esetében, míg a független jelöltként induló Tőkés Lászlónak 2,85 százalékot kellett szereznie az EP-be történő bejutáshoz. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 282 929 szavazatot (5,52 százalékot) szerzett, Tőkés László 176 533 voksot (3,44 százalékot) kapott. Az eredmények megyénkénti lebontásából kiderült, hogy Tőkés és az RMDSZ Székelyföldön éles csatát vívott. Kovászna megyében egyértelműen a független jelölt kerekedett felül, aki mintegy tizenkétezerrel több voksot szerzett, mint az RMDSZ. Hargita megyében sokkal kiegyensúlyozottabb volt a verseny, itt ugyanis az RMDSZ a sza-

vazatok 43,8 százalékát, míg Tőkés 43,1 százalékát szerezte meg. Maros megyében az RMDSZ egyértelmű győzelmet aratott, megszerezve a szavazatok 33,4 százalékát, miközben Tőkésre a szavazók mindössze 12,1 százaléka voksolt.

A 2004-2009 közötti ciklusban Felvidéket az MKP két politikusa, Bauer Edit és Duka-Zólyomi Árpád, az erdélyi magyar közösséget pedig Tőkés László, valamint Winkler Gyula és Sógor Csaba, az RMDSZ politikusai képviselhették. Ezen kívül volt még egy erdélyi magyar a testületben: a Nemzeti Liberális Párt (PNL) listáján a csíkszeredai Csibi Magor szerzett mandátumot, aki azóta visszavonult a politikai élettől, jelenleg a WWF Románia elnöke.

A 2009-2014 közötti ciklusban is öt képviselője volt az EP-ben a külhoni magyaroknak. 2009-ben az MKP meg tudta ismételni 2004-es eredményét, a 13 mandátumból kettőt sikerült megszereznie. 19,64 százalékos országos részvétel mellett a magyar párt 93 750 voksot kapott. 11,33 százalékos támogatottság mellett Bauer Edit és Mészáros Alajos került be a felvidéki párt színeiben a parlamentbe. Erdélyben az RMDSZ és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) közötti együttműködés eredményeként került sor a Magyar Összefogás Listájának felállítására, mely a választáson a voksok 8,92 százalékát szerezte meg. Ez a lista ugyanakkor jogilag az RMDSZ listája volt, közös lista felállításáról azért sem lehetett szó, mivel az EMNT nem párt, hanem egyesület. Az EP-be listavezetőként az EMNT-t vezető Tőkés László jutott be, valamint az RMDSZ színeiben megtarthatta mandátumát Winkler Gyula és Sógor Csaba.

Az elmúlt tíz évben a külhoni magyar képviselők szoros együttműködésben dolgoztak a Fidesz-KDNP képviselőivel, lévén ugyanazon európai pártcsalád, az Európai Néppárt (EPP) sorait erősítik az EP-ben. Az együttműködés várhatóan a most kezdődő ötéves ciklusban tovább fog erősödni, ugyanis a 2014-2019 közti időszakra megteremtődött annak lehetősége, hogy Felvidék és Erdély mellett a két másik nagy régió, Kárpátalja és Vajdaság magyarsága is képviseltesse magát az Európai Parlamentben. A Fidesz-KDNP pártszövetség ugyanis áprilisban bejelentette, nemzeti listát állít az európai parlamenti választásokra, melyen a külhoni nemzetrészek „befutónak” számító helyen képviseltethetik magukat. A kormánypártoknak az áprilisi parlamenti

választásokon elért eredménye alapján a Magyarország által betölthető 21 EP-mandátumból 10-12 képviselői hely megszerzésére volt reális esélye. Erdélyt, a listán harmadik helyen szereplő, Tőkés László képviselte. A lista hetedik helyét foglalhatta el az 1950 és 2004 között az Egyesült Királyságban élő, 2004 óta a Fidesz színeiben EP-képviselőként tevékenykedő Schöpflin György, aki a nyugati magyarságot képviselte. Schöpflin György munkássága egyébként számos ponton kapcsolódik a kisebbségvédelem területéhez, hiszen professzorként fő kutatási területe a politikaelmélet, ezen belül a nacionalizmus, a nemzeti mivolt, illetve a nemzeti kisebbségek kapcsolatrendszere. A nemzeti lista kilencedik helyét Bocskor Andrea, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára, a Lehoczky Tivadar Intézet vezetője, tízedik helyét pedig Deli Andor, a Vajdasági Autonóm Tartomány kormányának alelnöke, tartományi oktatási, közigazgatási és nemzeti közösségi titkár kapta meg. A Fidesz-KDNP listájának huszonegyedik, szimbolikus helyén a felvidéki Gubík László, a Magyar Közösség Pártja (MKP) ifjúsági szervezetének, a Via Nova Ifjúsági Csoportnak az elnöke szerepelt. Gubík László, aki Szlovákiában elsőként vállalta nyíltan a magyar állampolgárság felvételét, és akit emiatt megfosztottak szlovák állampolgárságától, maga is úgy fogalmazott, hogy „egy szimbolikus helyre egy szimbolikus felvidékit” jelöltek.¹ A Fidesz-KDNP listája 28,97 százalékos részvétel mellett mintegy 1,2 millió voksot kapott, az 51,48 százalékos támogatottság 12 mandátum megszerzését jelentette.

A májusi EP-választás a felvidéki magyarok európai parlamenti képviselőjének jövőbeli alakulása kapcsán tartogatta a legtöbb kérdést. 2009-ben, a Magyar Koalíció Pártjából (MKP) kilépő képviselők által megalakított Most-Híd szlovák-magyar vegyes párt megjelenésével az addigi, 1998 óta meglévő egység megbomlott. Az etnikai alapú pártpolitizálást elhagyó Most-Híd a 2010-es és a 2012-es parlamenti választáson is jobb eredményt ért el, mint a magát továbbra is etnikai pártként meghatározó, a nevét 2012 szeptemberében Magyar Közösség Pártjára módosító MKP. A két parlamenti választáson a bejutáshoz szükséges

¹ Gubík László a Fidesz EP-listáján. *Itthon.ma*, 2014. április 16. http://itthon.ma/karpat-medence.php?cikk_id=3980; letöltve: 2014. június 10.

ötszázalékos küszöböt el nem érő MKP számára ezért rendkívül fontos volt, hogy az EP-választáson megtartsa brüsszeli képviselőjét. Míg azonban a 2004-es és a 2009-es európai parlamenti választásokon egyedüli pártként versengett a felvidéki magyarok voksaiért – a legnagyobb ellenfele a választásokat kísérő közöny volt; a részvételi arány országosan még a húsz százalékot sem érte el –, addig az idején több versenytársa is akadt. Az MKP listájának élén Csáky Pál, a párt korábbi elnöke, 1998-2006 között emberi jogokért és kisebbségekért felelős miniszterelnök-helyettes állt. Őt követte Farkas Iván, a párt gazdasági és régiófejlesztési alelnöke, a harmadik helyet pedig Horony Ákos, a Jogsegélyszolgálat jogásza foglalta el. Csak magyar nemzetiségű jelöltekkel vágott neki a választásnak az új tömörülésként jelentkező, marginális támogatottsággal bíró Magyar Kereszténydemokrata Szövetség (MKDSZ) is. A magyararlakta járásokban egyértelműen a Most-Híd volt az MKP legjelentősebb kihívója; a szlovák-magyar vegyes párt listájának első három jelöltje Simon Zsolt, Nagy József és *František Šebej voltak*. A *Szabadság és Szolidaritás (SaS) listáján is találkozhattunk magyar jelölttel: a végül egy mandátumot szerzett liberális párt listájának ötödik helyén indult Petőcz Kálmán, a Szlovák Helsinki Bizottság elnöke. Petőcz korábban elmondta, magyar politikusként méretnél meg magát a választáson, de azért nem a Most-Híd vagy az MKP listáján indul, mert azok a konzervatív pártcsoport tagjai, ő pedig politikai múltját és meggyőződését tekintve is liberális.*

Az európai parlamenti választás rendkívül alacsony, mindössze 13,05 százalékos részvétel mellett zajlott le Szlovákiában, mellyel az ország – megdöntve korábbi, 2004-ben felállított saját negatív rekordját – minden idők leggyengébb EP-választási részvételi eredményét produkálta. A választáson minden eddiginél több, összesen 29 párt indult az országnak járó 13 mandátumért, közülük végül nyolcnak sikerült képviselőt kijuttatnia Brüsszelbe. A voksoláson ugyan a Robert Fico kormányfő vezette szociáldemokrata Smer kapta a legtöbb szavazatot, ám meglepetésre a kormánypárt csupán a szavazatok 24,09 százalékát szerezte meg, így négy képviselőt küldhet az EP-be, eggyel kevesebbet, mint 2009-ben. A Smer ezzel a márciusi államfőválasztás után, mely Robert Fico vereségét hozta a második fordulóban, rövid időn belül a második

választási kudarcba szaladt bele. A gyenge eredmény következménye, hogy a választások valódi győztesének az ellenzéki jobboldali és liberális pártok tekinthetik magukat, melyek így összesen kilenc mandátumot szereztek. Hozzá kell tenni, ezen a kilenc képviselői helyen hét párt osztozik, amely egyértelművé teszi, a szlovák ellenzéki pártpaletta továbbra is rendkívül fragmentált. Az EP-választásokon két-két mandátum jutott a Kereszténydemokrata Mozgalomnak (KDH) és a Szlovák Demokratikus és Keresztény Uniónak (SDKÚ-DS), melyek a voksok 13,21, illetve 7,75 százalékát szereztek meg. Egy-egy képviselői helyet szerzett az Egyszerű Emberek tömörülés, a Szabadság és Szolidaritás (SaS), valamint a konzervatív demokratákkal (KDS) és a polgári konzervatívokkal (OKS) újoncként induló Új Többség (Nova), továbbá a Magyar Közösség Pártja (MKP) és a Most-Híd. Az MKP 36 629 szavazatot (6,53%), a Híd 32 708 voksot (5,83%) kapott (lásd 1. táblázat). A két szélsőséges párt rosszul szerepelt: a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) elveszítette brüsszeli képviselőt, illetve a megyei választásokon előretörő, Marián Kotleba vezette Mi Szlovákiánk mozgalom sem tudott mandátumot szerezni.

1. táblázat. Európai parlamenti mandátumot szerzett pártok eredményei Szlovákiában

Párt neve	Szavazatok száma	Szavazatok aránya (%)	Mandátumok száma	Képviselő-csoport (EP)
Smer-SD	135 089	24,09	4	S&D ^a
Kereszténydemokrata Mozgalom	74 108	13,21	2	EPP ^b
Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió	43 467	7,75	2	EPP
Egyszerű Emberek	41 829	7,46	1	ECR ^c
Nova, Polgári Konzervatív Párt, Konzervatív Demokraták	38 316	6,83	1	ECR
Szabadság és Szolidaritás	37 376	6,66	1	ALDE ^d
Magyar Közösség Pártja	36 629	6,53	1	EPP
Most-Híd	32 708	5,83	1	EPP

^a Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége

^b Európai Néppárt

^c Európai Konzervatívok és Reformerek

^d Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért

Magyar szempontból a leglényegesebb kérdés a választás kapcsán az volt, hogy a felvidéki magyarság meg tudja-e tartani brüsszeli képviselőt. A 2009 nyarán bekövetkezett pártszakadást követő két parlamenti választás (2010, 2012) egyikén sem sikerült átlépnie az MKP-nak az ötszázalékos parlamenti küszöböt. Ugyanakkor a 2010-es helyi önkormányzati, valamint a 2013-as megyei önkormányzati választásokon az MKP jobb eredményt ért el, mint legfőbb vetélytársa, a Most-Híd. Az MKP nem sokkal a 2013 novemberében lezajlott megyei választásokat követően jelentette be Bárdos Gyula indítását a 2014 márciusában sorra kerülő államfőválasztáson. A döntés történelmi jelentőséggel bírt, hiszen először fordult elő, hogy volt magyar jelölt a köztársasági elnökválasztáson. Az MKP itt elért, öt százalékot meghaladó eredménye jelezte: a párt a közvélemény-kutatásoknak megfelelően valóban erősödni tudott. Bö fél éven belül tehát a kétfordulós megyei- és az ugyancsak kétfordulós államfőválasztással együtt öt szavazásra is sor került Szlovákiában, a választópolgárok részben emiatt lehettek közömbösebbek az EP-választások iránt. A sűrű választási időszak viszont kiváló lehetőséget teremtett az MKP számára, hogy 2013 őszétől tulajdonképpen permanens kampány keretében folyamatosan mozgásban tartsa a választóit.

Abban, hogy a rendkívül alacsony országos részvételi adat mellett két magyar képviselő is kijutott Brüsszelbe, nagy szerepet játszott, hogy az utóbbi választásokkal ellentétben most nem maradt el Dél-Szlovákiában a választási részvétel az országostól. Pozsonyban, Kassán, valamint a 16 magyarok által is lakott járás felében haladta meg a járási részvételi adat az országos átlagot. A Híd csak a két nagyvárosban, valamint a Dunaszerdahelyi és a Rozsnyói járásban tudta megelőzni az MKP-t, előbbiben hétszáz, az utóbbiban pedig mindössze tizenkilenc szavazattal. Fej-fej mellett végzett a két párt a magyarok által már ritkán lakott Nyitrai járásban, ahol az MKP mindössze négy szavazattal szerzett többet, mint a vetélytárs párt. 14 járásban tehát a Berényi József vezette MKP tudott jobban mozgósítani, a Kassa-környéki, a Tőketerebesi, a Nagyrőcei és a Lévai járásokban kétszer annyi voksot szerzett, mint a Most-Híd. A Nagykürtösi járásban pedig háromszoros volt a magát etnikai pártként definiáló tömörülés előnye. A Rimaszombati járásban négyszáz szava-

zattal, a Galántaiban hatszáz vokssal, a Komáromi járásban kétezer, az Érsekújváriban pedig 2300 szavazattal kapott többet az MKP (lásd 2. táblázat). A Híd szlovák-magyar vegyes pártként számíthatott szlovák voksokra, feltételezhetően ezek nélkül az EP-be kerülés nem sikerült volna. A párt mandátumszerzése kevesebb mint ötezer szavazaton múlt, a déli, magyarok által lakott járásoktól északra lévő 54 járásban a Híd 3835 szavazatot szerzett, a magát etnikai pártként definiáló MKP ugyanitt mindössze 343 voksot gyűjtött. A vegyes párt számára a pozsonyi eredmény is kulcsfontosságúnak bizonyult a végeredmény szempontjából: a fővárosban közel ötször annyi szavazatot szerzett a Híd, mint az MKP.

2. táblázat. Az MKP és a Most-Híd választási eredményei a déli járásokban

Járás	Részvétel (%)	MKP szavazatszám	MKP szavazatarány (%)	Most-Híd szavazatszám	Most-Híd szavazatarány (%)
Pozsonyi járások	19,62	751	1,03	3 373	4,89
Szenci járás	15,87	948	10,43	757	8,33
Dunaszerdahelyi járás	15,03	5 597	38,74	6 297	43,59
Galántai járás	12,14	2 539	27,19	1 919	20,55
Komáromi járás	13,22	5 216	46,62	3 155	28,20
Lévai járás	12,99	2 851	23,59	1 468	12,15
Nyitrai járás	12,14	629	3,88	625	3,85
Érsekújvári járás	13,56	5 177	32,58	2 885	18,16
Vágsellyei járás	11,23	1 229	25,54	819	17,02
Losonci járás	11,71	1 194	18,02	810	12,22
Nagyőröcei járás	12,13	706	19,28	347	9,47
Rimaszombati járás	14,21	2 065	23,37	1 660	18,79
Nagykürtösi járás	13,50	1 330	27,87	486	10,18
Kassai járások	13,09	772	2,89	994	3,68
Kassa-vidéki járás	11,35	1 445	14,36	705	7,01
Nagy Mihályi járás	10,61	990	11,06	630	7,04
Rozsnyói járás	11,53	1 025	18,96	1 044	19,31
Töketerbesi járás	11,01	1 822	20,69	899	10,20

Szlovákiában az utóbbi évek választásain a szavazópolgárok egyre nagyobb számban élnek azzal a lehetőséggel, hogy a pártlistákon szereplő jelöltekre ún. preferencia-szavazatokat adjanak le, megváltoztatva

ezzel a lista sorrendjét. A mostani választáson tovább nőtt a preferencia-szavazatok jelentősége: az Egyszerű Emberek, a Nova, az SaS és a Híd listavezetője sem tudta megtartani befutó helyét. Simon Zsolt, a Híd listavezetője mintegy 12500 preferenciális voksot kapott, míg a második helyen szereplő Nagy József közel 15000 voksot tudhatott magáénak. A két jelölt támogatottságában a Dunaszerdahelyi járásban mutatkozik a legnagyobb különbség, az egyébként dunaszerdahelyi illetőségű Nagy József itt 2600-zal kapott több szavazatot, mint Simon Zsolt, így kijelenthetjük, hogy kettejük párharca a csallóközi járásban dőlt el. Nagy József a nyugat-szlovákiai járásokban jobban szerepelt a Most-Híd listavezetőjénél, aki pedig Közép- és Kelet-Szlovákiában bizonyult népszerűbbnek. Nagy József meggyőző fölényét a nyugati járásokban azzal magyarázhatjuk, hogy a 2013 novemberében lezajlott megyei választásokon Nagyszombat megye megyefőnök-jelöltjeként ismertségre tett szert a régióban. Az MKP listáján nem történt változás, Csáky Pál 19 400 preferencia-szavazata azt jelzi, hogy az MKP minden második szavazója megerősítette őt elsőségében. A lista második helyezettje, Farkas Iván hétezerrel kevesebb preferencia-voksot kapott.

Az MKP és a Most-Híd viszonya a 2009-es pártszakadás óta nem nevezhető felhőtlennek, országos szinten – a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala közreműködésével közösen megalkotott „A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei” című dokumentum (az ún. kisebbségi minimum)² elfogadása ellenére – szinte semmilyen együttműködés nincs a két párt között. Kérdés, hogy a 751 fős Európai Parlamentben milyen együttműködés lesz a két felvidéki magyar képviselő között, mindketten egyébként az Európai Néppárt (EPP) frakciójában foglalnak majd helyet. Csáky Pál nyolc évig volt emberi jogokért és kisebbségekért felelős miniszterelnök-helyettes, munkássága számos ponton találkozik az őshonos kisebbségek jogainak elismeréséért az elmúlt évtizedben küzdő Kárpát-medencei magyar EP-képviselők tevékenységével. Csáky egyébként nyilvánvalóvá tette: nem Szlovákia nem-

² A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei. *Sribd.com*, 2012. szeptember 25. <http://www.scribd.com/doc/106793067/A-szlovakiai-magyarok-megmaradasanak-es-fejlodesenek-alapfeltetelei-Alairt-valtozat;letoltve:2014.junius.10>.

zeti érdekeit, hanem a felvidéki magyarság érdekeit kívánja képviselni Brüsszelben, így többek közt az állampolgárság és a nyelvhasználat kérdésében kívánja felhívni a figyelmet a szlovákiai visszasságokra. Nagy József környezetvédelmi szakpolitikusként ismert, EP-kampányában is kiemelte a környezetvédelmi kérdések képviseletét, hangsúlyozva, hogy a nemzeti kisebbségek helyzetének és védelmének kérdésével is kíván foglalkozni, célja az őshonos kisebbségek védelmét szolgáló uniós szabályozás kialakításának előmozdítása.

Felvidékkal ellentétben, Erdélyben az európai parlamenti választásokon nem volt versenyhelyzet, csupán az RMDSZ listáján szerepeltek erdélyi magyarok. Tőkés László Fidesz-listán való indulásával eldől, hogy az Erdélyi Magyar Néppárt nem állít saját listát. A Magyar Polgári Párt (MPP) pedig az RMDSZ-szel kötött egyezség értelmében támogatta a Szövetség listáját, amelynek első két helyét a szervezet eddigi európai parlamenti képviselői, Winkler Gyula és Sógor Csaba foglalták el.

Romániában az európai parlamenti választás során 32 képviselői helyre választottak a szavazópolgárok képviselőket. A választásokat a kormányzó baloldali szövetség fölényesen megnyerte, a nemzeti liberálisoknál a pártvezetés lemondását idézte elő a kiábrándító eredmény, a jobboldali pártok pedig egymás szavazótáborát csökkentették.

A voksolásra több mint 18 millió szavazópolgár volt jogosult, ebből közel 6 millióan éltek szavazati jogukkal, a részvételi arány 32,44 százalékos volt. Ez a 2009-es 27,67 százalékos részvételhez képest szinte öt százalékos növekedést jelent, ami megfelelt az előzetes várakozásoknak. A részvétel növekedésének oka, hogy a román pártok már az őszi elnökválasztás felvezetéseként értelmezték a voksolást, ezért mozgósították a választóikat. A jobboldal pártjai között az erőviszonyok tisztázása volt a tét, a baloldali pártok pedig egyértelművé szerette volna tenni fölényét várható kihívóival szemben.

A választásokat meggyőző fölényrel nyerte meg a Szociáldemokrata Pártból (PSD), a Románia Haladásáért Országos Szövetségből (UNPR) és a Konzervatív Pártból (PC) álló választási szövetség, amely 2 093 234 szavazatot, 37,60 százalékot szerzett, ezzel pedig 16 európai parlamenti mandátumot, a Romániának jutó helyek felét tudta elnyerni. Ezek a honatyák a Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetsége

(S&D) frakcióban fognak helyet foglalni. Bár a Victor Ponta miniszterelnök nevével fémjelzett baloldali blokk győzelmet aratott a választásokon, előnye az őszi elnökválasztás tekintetében nem meggyőző, az előzetesen kítűzött 40 százalék feletti eredményt nem sikerült elérni.

Második helyen a kormányból nemrég kilépett Nemzeti Liberális Párt (PNL) végzett 835 531 szavazattal, ez az érvényes voksok 15 százaléka, hat európai képviselői mandátumot jelent. Az eredmény súlyos kudarc a pártnak, amely előzőleg 20 százalék feletti célt tűzött ki, ezért a választás másnapján lemondott tisztségéről Crin Antonescu pártelnök, Klaus Johanniss elnökhelyettes és az összes alelnök. Az eredmény rányomhatja bélyegét Antonescu államfői ambícióira is, a pártban tisztújító kongresszus lesz, a belső feszültségek növekedhetnek. Lemondása előtt a pártelnök még megszavaztatta a vezetőséggel, hogy a PNL EP-képviselői az eddigi helyzettől eltérően nem a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért (ALDE) frakcióban, hanem az Európai Néppárt (EPP) képviselőcsoportjában politizálnak majd. Az erről szóló döntésről már cikkezett a román sajtó egy ideje, Antonescu azonban következetesen tagadta a dolgot, sőt egyértelmű támogatásáról biztosította Guy Verhofstadt belga politikust az Európai Bizottság elnöki tisztségére történő megválasztásában. A PNL szempontjából nyilvánvaló előnyökkel járhat egy nagyobb és befolyásosabb frakcióban dolgozni, főként, hogy a PDL meggyengülésével a legerősebb romániai tagpártja lehetnek az EPP-nek. Hosszútávon a PNL a román jobboldal vezető ereje szeretne lenni, ebben is segítheti a pártot a néppárti tagság.

Harmadik helyen végzett a Demokrata-Liberális Párt (PDL), amely 680 853 voksot, a szavazatok 12,23 százalékát gyűjtötte be, ez pedig öt képviselői mandátumra jogosítja fel őket. A PDL szereplése – bár az utóbbi évtized leggyengébb eredménye számukra – sikerként könyvelhető el, mivel a PNL-vel megegyező nagyságrendet, továbbá a Traian Basescu államfő által támogatott Népi Mozgalom Pártjánál jóval nagyobb támogatottságot jelent, így a jobboldali pártok között a jövőben is megkerülhetetlen lesz az alakulat. A PDL képviselői szintén a néppárti frakciót erősítik majd.

Negyedik helyen egy független jelölt, Mircea Diaconu színész végzett 379 582 szavazattal, ez a voksok 6,81 százaléka. Diaconu eredetileg a

PNL listáján indult, ám egy összeférhetlenségi ítélet miatt – egyszerre volt romániai honatyja és egy bukaresti színház igazgatója – a párt levette a listájáról. A rendszer áldozatának tekintett, széles körben ismert és népszerű Diaconu gyakorlatilag két mandátumra elegendő voksot szerzett, ennek köszönhetően sok töredékszavazatot hagyott maga után, aminek hatása volt a többi párt által elért mandátumszámra is.

Ötödik helyen az RMDSZ végzett 350 689 szavazattal, ez 6,29 százalékos eredményt jelent, ezzel két képviselői helyet szerzett az érdekvédelmi szövetség az Európai Parlamentben, ahol az Európai Néppárt sorait fogják gyarapítani a magyar honatyák. Bár a sok töredékszavazat, Mircea Diaconu nem várt kiugróan jó szereplése miatt egy ideig volt remény egy harmadik RMDSZ-es mandátumra is, végül a szövetség eddigi két EP-képviselője, Winkler Gyula és Sógor Csaba folytathatják a munkát Brüsszelben. A mostani 350 000 voks jelentősen elmarad a 2009-es 431 000-es nagyságtól. A magyar választók mozgósítása elmaradt a 2009-estől, habár kis mértékben továbbra is meghaladta a román pártokra voksolók arányát. Míg a román választókra a nagy román pártok közti, elnökválasztásra kihegyezett vetélkedés mozgósítólag hathatott, a magyar szavazókat ez nem ösztönözte a részvételre. Az alacsony magyar részvétel oka elsősorban az általános kiábrándultság az Európai Unióból és annak kisebbségpolitikai érdektelenségéből, továbbá a csatlakozáskor várt gyors életszínvonal-emelkedés elmaradása lehetett. Az RMDSZ és a Magyar Polgári Párt (MPP) közötti egyezség értelmében a polgáriak támogatták a szövetséget a választásokon annak ellenére, hogy végül nem jelöltek senkit a listára, mivel csak egy egyértelműen esélytelen helyet pályázhattak volna meg. Az EMNP nem állított listát a választásokon, inkább azt javasolták Tőkés Lászlónak, hogy fogadja el a Fidesz-KDNP ajánlatát és Magyarországon szálljon versenybe egy EP-képviselői helyért. A szélesebb körű összefogás hiánya a 2012-es év választási eredményeivel magyarázható: az EMNP nem tudott olyan támogatást felmutatni, amely erős alkupozíciót eredményezhetett volna számára. Az RMDSZ-nek nem állt érdekében legitimálnia a Néppártot, inkább az MPP-vel törekedett egyezsége annak érdekében, hogy ne vádolhassák kompromisszum-képtelenséggel, továbbá az MPP szavazóinak támogatása egyes

területeken hasonlóképpen fontos volt. A megegyezést az is könnyítette, hogy az MPP a szavazótáborát egyelőre inkább az EMNP rovására tudja bővíteni, így jelenleg érdekelt az RMDSZ-szel való együttműködésben. Az RMDSZ szintén nyerhet a dolgon, mivel az MPP és az EMNP szavazóit rövidtávon úgysem tudja megnyerni magának, így pedig előnyösebb, ha egy vele bizonyos helyzetekben összefogni kész MPP gyűjti be ezeket a szavazatokat, mintha el sem mennek az érintett választók szavazni. Bár az EMNP formálisan nem vett részt a kampányban, ebben az időszakban autonómia-karavánt szervezett Erdélyben, több politikusa pedig azt hangoztatta, hogy nincs szükség a részvételre a választásokon, mivel az erdélyi magyarság európai képviselője Tőkés László bejutásával biztosítva van. A Néppárt stratégiája érthető volt: a párt körül a választási eredmények és az RMDSZ-MPP egyezség miatt egyre fogy a levegő, az RMDSZ kiesésével az Európai Parlament egy olyan fórum lett volna, ahol csak az ő képviselőjük van jelen, továbbá az RMDSZ esetleges öt százalék alatti eredménye Erdélyben is meggyengítette volna a párt helyzetét.

3. táblázat. Az RMDSZ-re leadott voksok száma 2009-ben és 2014-ben megyei bontásban

Erdélyi megyék	2009	2014	Csökkenés (%)
Hargita	97164	80708	16,94
Maros	74516	57082	23,40
Kovászna	53315	39700	25,54
Szatmár	37516	35754	4,70
Bihar	44948	35209	21,67
Kolozs	33525	29193	12,93
Szilágy	22116	18173	17,83
Brassó	12062	10527	12,73
Arad	10003	8296	17,07
Máramaros	9650	6371	33,98
Temes	7520	6137	18,35
Hunyad	5830	4961	14,91
Beszterce-Naszód	5186	4277	17,53
Fehér	4680	3664	21,71
Szeben	2524	2150	14,82
Krassó-Szörény	853	755	11,49

Az RMDSZ-re leadott szavazatszám csökkenése (lásd 3. táblázat) mindegyik erdélyi megyében megfigyelhető, ám kiugróan magas Máramaros megyében, továbbá az átlagosnál (18,78%) nagyobb a csökkenés Maros, Kovászna, Bihar és Fehér megyében. A legkisebb csökkenés Szatmár megyében figyelhető meg, itt azonban időközi parlamenti választást is tartottak, amelyen az RMDSZ jelöltje, Nagy Szabolcs is indult, ezzel magyarázható a nagyobb részvétel. Az átlagnál számottevően kisebb még a csökkenés Kolozs, Brassó és Krassó-Szörény megyében.

Szintén két mandátumot szerzett a Traian Basescu államfő által támogatott és Elena Udrea nevével fémjelzett Népi Mozgalom Párt (PMP) az EP választáson 345 973 szavazat (6,21 százalék) begyűjtésével. Ez a szereplés az előzetesen megcélzott kétszámjegyű eredményhez képest csalódásként értékelhető, a PMP nem tudta egyenrangú félként pozicionálni magát a PDL-vel szemben, az elnökválasztásra való készülődés így főként a PNL-PDL együttműködésen alapulhat majd.

Nem lépte át az öt százalékos parlamenti küszöböt a parlamentbe 2012-ben bejutott Dan Diaconescu Néppárt (PP-DD), amely ezúttal 3,67 százalékot szerzett, az EP-be 2009-ben bejutott szélsőséges Nagy-Románia Párt (PRM), amely 2,7 százalékot kapott, valamint a Mihai Razvan Ungureanu volt miniszterelnök vezette Polgári Erő (FC), amely 2,6 százalékot kapott.

Romániában novemberben rendezik az elnökválasztásokat, a jelöltekről azonban még keveset lehet tudni. A PSD-ben sokan azt szeretnék, ha maga Victor Ponta lenne a jelölt, a felmérések szerint az ő esélyei a legjobbak, ám növekedési potenciálja alacsony, így a második fordulóban egy közös jobboldali jelölt igencsak megszorongathatja. A jobbközép pártok között egyfajta kiegyezés körvonalazódik: a két legnagyobb szereplő, a PDL és a PNL a választás után két nappal együttműködést, egy közös államfőjelölt támogatását és hosszútávon pártfúziót jelentett be, ám az még kérdéses, hogy hajlandóak lesznek-e együttműködni a PMP-vel és az FC-vel is. Az EP-választási eredmények értelmében a baloldali és a jobboldali pártok összességében hasonló támogatással bírnak, ezért – az erőviszonyok nagyarányú átrendeződésének hiányában – a magyar szavazatok akár a győztes kilétét is meghatározhatják majd novemberben.

Az elmúlt tíz évben a Kárpát-medencei magyar képviselők munkájának eredményeként a kisebbségek kérdése, a küllhoni magyar közösségeket érintő legfontosabb problémák folyamatosan szerepeltek az Európai Parlament, illetve annak szakbizottságai napirendjén. Így például a vajdasági magyarokat ért atrocitások, a temerini fiúk esete, a kollektív bűnösség kérdése Szerbiában és Szlovákiában, a szlovák nyelvtörvény, a kettős állampolgárság ügye, az erdélyi autonómia, a szimbólumhasználat, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem körüli viták, a Mikó-ügy kérdése vagy a romániai közigazgatási átszervezés témájában is felszólaltak a képviselők. Jelentős munkát végez az Európai Parlament Kisebbségi Munkacsoportja (Intergroup for Traditional Minorities, National Communities and Languages), melynek alapvető célja, hogy az őshonos nemzeti kisebbségek, a regionális és kisebbségi nyelvek, illetve az alkotmányos régiók érdekeinek képviseletét megjelenítse az európai politizálásban, rávilágítson ezen közösségeket érő sérelmekre, és fellépjön a közösségek támogatásáért.

A 2014-es választásokat követően kezdődő ötéves ciklusban a Fidesz-KDNP nemzeti listáján mandátumhoz jutott kárpátaljai és vajdasági képviselőknek köszönhetően, valamint az MKP és az RMDSZ eredményének tükrében megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medencei magyarság megerősítve képviseltetheti magát az EP-ben. Az Európai Parlament szerepe egyre fontosabb nemcsak az európai döntéshozatali rendszerben, hanem az európai nyilvánosság tekintetében is. A nemzeti kisebbségek problémáinak rendezése szempontjából az elkövetkező időszak kedvező lehet, hiszen egyre több olyan dokumentumot fogadtak el az európai intézmények, amelyekre hivatkozási pontként lehet tekinteni a továbbiakban. A küllhoni magyarság európai parlamenti képviseletének ezért is nagy a jelentősége, hiszen Európa számára ez erősítheti meg leginkább a nemzeti kisebbségi kérdésre való nagyobb odafigyelés létjogosultságát.

Herner-Kovács Eszter

Előrehozott parlamenti választások Szerbiában 2014-ben

A 2014. március 16-án tartott szerbiai előrehozott választásokat az előrejelzéseknek megfelelően a Szerb Haladó Párt nyerte meg, s miután a 250 parlamenti mandátumból 158-at megszerzett, az eredmény kényelmes parlamenti többséget biztosít a pártnak. A választásnak magyar szempontból fontos hozadéka a Vajdasági Magyar Szövetség kifejezetten eredményesnek mondható szereplése (6 mandátum), valamint a kormánytöbbséghez való csatlakozása. A tanulmány a 2014-es szerbiai parlamenti választás eredményeit elemzi, illetve felvázolja, hogy mi várható a következő kormányzati ciklustól a magyar-szerb kapcsolatok terén.

Választási eredmények

Szerbiában 2014. március 16-án előrehozott parlamenti választásokat tartottak, miután a politikai erőviszonyok jelentősen és igen rövid idő alatt átalakultak a 2012-ben létrejött Szerb Haladó Párt – Szocialista Párt – Szerbiai Egyesült Régiók koalíció megalakulását követően. 2012-ben a választásokon a Szerb Haladó Párt a szavazatok kb. 24%-át szerezte meg, így a kormányalakításhoz a választásokon második helyet elért (és korábbi kormánypárt) Demokrata Párt vagy a harmadik helyet szerzett Szerb Szocialista Párt szövetségére volt szüksége. Hosszas tárgyalásokat követően végül a szocialisták kerültek a királycsináló koalíciós partner szerepébe, cserébe pedig megkapták a miniszterelnöki posztot, amelyet Ivica Dačić szocialista pártelnök töltött be.¹ Rövid időn belül azonban a Szerb Haladó Párt támo-

gatottsága meredeken megugrott, ami nagymértékben köszönhető volt az Aleksandar Vučić haladó párti miniszterelnök-helyettes és védelmi miniszter nevéhez fűződő korrupcióellenes intézkedések sikerességének, valamint annak, hogy a kormány 2014 januárjában megkezdte az uniós csatlakozási tárgyalásokat is. Így a stabil kormánytöbbség megszerzésének reményében a Szerb Haladó Párt hosszú ideje fontolgatta az előrehozott választások kiírását, amelyről végül 2014. január 29-én döntés született, miután Tomislav Nikolić államfő feloszlatta a belgrádi parlamentet.

A választásokra tizenkilenc választási listát regisztráltak (ebből hét kisebbségit), ami azt jelentette, hogy a 250 parlamenti mandátumért 3020 jelölt versengett. A vajdasági magyar pártpalettán jelen lévő hat alakulat közül önálló listát egyedül a Vajdasági Magyar Szövetségnek (VMSZ) sikerült állítania. A VMSZ rekordidő, mindössze két és fél nap alatt összegyűjtötte a listaállításhoz szükséges tízezer támogatói aláírást. A párt választási programja a „Bátran, de felelősséggel” címet viselte,² melynek fókuszában természetesen a magyar kisebbség érdekképviselete állt (a kulturális autonómia továbbépítése, Vajdaság tartomány helyzetének rendezése, a történelmi igazságtétel és a szerb-magyar megbékélési folyamat folytatása), ám egyéb közügyek területén (szociális kérdések, gazdaság- és térségfejlesztés, környezetvédelem, EU-csatlakozás) is megfogalmazott célokat a dokumentum.

Az öt kisebb magyar párt közül egyik sem próbálkozott önálló listaállítással. A Vajdasági Magyar Demokrata Párt – 2012-höz hasonlóan – nem indult a választáson. A Magyar Remény Mozgalom, a Magyar Polgári Szövetség és a Magyar Egység Pártja a Bosnyák Demokrata Közösséggel és a Horvátok Demokratikus Közösségével összefogva a „Nemzeti Közösségek Listáján” indult, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) pedig a Boris Tadić vezette Új Demokrata Párttal szövetségben mérettette meg magát.

A Nemzeti Közösségek Listája – amely a Szerbia lakosságát kitevő közel 30%-nyi nemzeti kisebbséget kívánta megszólítani – már 2012-ben is létezett, akkor a magyar pártok közül a Magyar Polgári Szövetség és a VMDK csatlakozott a kisebbségi összefogáshoz (utóbbi idén

¹ Herner-Kovács Eszter: Szerbiai választások 2012 – a szétforgácsolt magyar politika kudarca. *Kisebbségkutatás* 2012/2. 226-240.

² www.vmsz2014.org.rs

már nem vesz részt az összefogásban). A lista 2012-ben egy parlamenti mandátumot tudott megszerezni, amely a Bosnyák Demokrata Közösség vezetője számára biztosította a parlamentbe kerülést. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a második mandátum megszerzése csak kevés szavazaton múltott. 2014-ben a Magyar Remény Mozgalom vezetője, László Bálint a lista 3. helyén szerepelt, így optimista elemzők szerint volt némi esély arra, hogy a közös kisebbségi listáról magyar nemzetiségű jelölt is parlamentbe juthasson. A Nemzeti Közösségek Listája 2014-ben azonban a 2012-ben elért eredményét sem tudta megismételni, így egy jelöltjük sem jutott mandátumhoz.

A VMDK az Új Demokrata Párttal, a Vajdasági Szociáldemokrata Ligával és az Együtt Szerbiáért Mozgalommal kötött választási együttműködési megállapodást. A VMDK elnöke, Csonka Áron a 40. helyen szerepelt a listán, ezzel ő töltötte be a „legelőkelőbb” helyet a magyar jelöltek közül. Mivel azonban az Új Demokrata Párt 18 képviselői helyet szerzett meg a választáson, magyar jelölt erről a listáról sem jutott parlamenti mandátumhoz. A legutóbbi választáshoz hasonlóan tehát 2014-ben is csak a VMSZ-nek sikerült a magyar pártok közül a köztársasági parlamentben mandátumhoz jutnia. Az önmagukat a VMSZ ellenében meghatározó kisebb magyar pártok ezzel várhatóan vízválasztóhoz érkeztek.

A VMSZ 1996-1997 óta az egyedüli magyar párt, amely országos szintű választásokon eredményesen tudja magát megmérettetni és parlamenti széket szerezve ellátni a magyarság képviseletét, míg a kisebb magyar pártok gyakorlatilag egy-egy község önkormányzatában tudnak mandátumhoz, esetleg polgármesteri székhez hozzájutni. 2012-ben ugyan a Magyar Remény Mozgalom viszonylag eredményesen szerepelt az önkormányzati választásokon,³ ez pedig minden bizonnyal azt az illúziót kelthette a párt vezetésében, hogy egy közös kisebbségi listán esélyük lehet a 2014-es köztársasági választáson parlamentbe jutni, ám a választás eredménye azt mutatja, hogy ez a stratégia elhibázott volt. A közös kisebbségi lista nem hogy növelni tudta volna támogatottságát 2014-ben, hanem éppen ellenkezőleg: a korábbi egy mandátumot sem

³ A Magyar Remény Mozgalom 2012-es szerepléséről lásd: Herner-Kovács, 2012: Szerbiai választások, i.m.

sikerült megtartaniuk, ezzel szemben a VMSZ a 2012-es 68 000 szavazatról 75 000-re tornázta fel magát 2014-ben. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a VMSZ dominanciája a vajdasági magyar pártok között jelenleg megkérdőjelezhetetlen, ezért az „ellenzéki” magyar erőknél vagy teljesen új stratégiát kell megalkotniuk ahhoz, hogy a jövőben a VMSZ ellenében eredményesen politizáljanak, vagy elfogadják, hogy a vajdasági magyarság meghatározó része a VMSZ-t támogatja és ennek megfelelően nem zárkoznak el a VMSZ-szel való együttműködéstől.

A 2014. március 16-i választás eredménye a papírforma szerint alakult, vagyis a Szerb Haladó Párt elsöprő, 48,34%-os győzelmével végződött. Második helyen a Szerbiai Szocialista Párt végzett 13,51%-kal, a Demokrata Párt 6,04%-ot szerzett, az Új Demokrata Párt pedig 5,71%-ot. A kisebbségi listák közül (amelyekre nem vonatkozik az 5%-os parlamenti küszöb, hanem az ún. természetes küszöböt alkalmazzák esetükben) a Vajdasági Magyar Szövetség végzett a legeredményesebben: 75248 szavazatot, a voksok 2,11%-át szerezte meg. A VMSZ-en kívül még két kisebbségi párt, a Szandzsáki Demokratikus Akciópárt és az albán Demokratikus Cselekvés Pártja szerzett mandátumot (lásd 1. táblázat). A 2014-es választások után a szerbiai parlamenti erőteret jelentősen letisztult, hisz míg 2012-ben tíz pártlista jutott mandátumhoz (amelyek sokszor akár három-négy kisebb párt szövetségéből formálódtak), 2014-ben már csak hét. A parlamentből kieső pártok között van a Vojislav Koštunicához köthető, euroszkeptikus Szerbiai Demokrata Párt, a Liberális Demokrata Párt és a Szerbiai Egyesült Régiók is, továbbá a szélsőséges nacionalista Szerb Radikális Párt 2014-ben sem került be a parlamentbe.

1. táblázat. Az új szerb parlament összetétele (2014)

Párt megnevezése	Szerzett mandátum
Szerb Haladó Párt	158 mandátum
Szerbiai Szocialista Párt	44 mandátum
Demokrata Párt	19 mandátum
Új Demokrata Párt	18 mandátum
Vajdasági Magyar Szövetség	6 mandátum
Szandzsáki Demokratikus Akciópárt	3 mandátum
Demokratikus Cselekvés Pártja	2 mandátum

A Vajdasági Magyar Szövetség 2014-es választási eredménye koraszakos jelentőségű, hiszen az elmúlt húsz évben a vajdasági magyar pártokra leadott szavazatok száma folyamatosan és drasztikusan csökkenő tendenciát mutatott, s mindezidáig úgy tűnt, ez a folyamat nem is állítható meg. A VMSZ mostani eredménye mind a szavazatok számát (2012-ben 68 000 szavazatot kapott), mind a megszerzett mandátumok számát (az eddigi ötről hatra növelte parlamenti helyeinek számát) tekintve egyértelműen sikerként könyvelhető el. Utoljára az 1990-es és 1992-es választáson sikerült magyar pártnak (az akkori Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének) ennél több mandátumot szerezni, azonban akkor még közel 100 000 fővel nagyobb volt a vajdasági magyarság lélekszáma.⁴

A VMSZ sikerében több dolog játszhat közre. Egyrészt a párt az utóbbi évek folyamán egy nagyon hatékonyan működő, a magyar szavazótábor nagy részét elérni képes aktivista hálózatot épített ki. Az aktivisták már a választási lista regisztrálásához szükséges aláírások összegyűjtésekor egyértelműen sikeresen vizsgáztak, így vélhetően a szavazásra való buzdításkor is hasonló hatékonysággal tudták mobilizálni a szavazókat. Másrészt a VMSZ kampányában a magyar kormány tagjai is aktív szerepet vállaltak, ami minden bizonnyal fontos mobilizáló erőként hatott. A kampány alatt a Fidesz több politikusa (Martonyi János, Répás Zsuzsanna, Fazekas Sándor, Németh Zsolt, stb.) tett hivatalos látogatást a Vajdaságban és vett részt a VMSZ kampányrendezvényein. (A szerbiai és a magyarországi országgyűlési választások között csupán pár hét telt el; a VMSZ és a Fidesz összefonódó kampányáról lásd a magyarországi választásokról szóló tanulmányt: Herner-Kovács – Illyés – Rákóczi: Külhoni szavazatok az országgyűlési választásokon.)

A VMSZ-re leadott szavazatok számának megnövekedésének lehetséges magyarázata lehet a VMSZ sikeres politizálása az elmúlt tíz évben, kiváltképp pedig az elmúlt két év folyamán. A magyar párt részvétele a 2000 utáni szerbiai demokratikus átalakulást kísérő törvényal-

⁴ Lásd: Mirnics Károly: A magyar népesség aránya Vajdaságban-Szerbiában. In: Gábritnyé Molnár Irén – Mrinics Zsuzsa (szerk.): Kisebbségi létjelenségek 2003. Szabadka, MTT Könyvtár 7, 333-357. Továbbá: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2134&lang=en; letöltve: 2014. június 22.

kotásban, főként a vajdasági autonómiát és a kisebbségi jogokat (többek között a kisebbségek kulturális autonómiáját lehetővé tevő nemzeti tanácsokat) szabályozó törvények előkészítésében rendkívül fontos volt a magyar kisebbség érdekképviselője szempontjából. A VMSZ elmúlt évtizedes tevékenysége elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a Kárpát-medencei magyar közösségek közül a vajdasági magyarság juthatott legmesszebbre a nemzeti kisebbségi érdekérvényesítés területén, amelynek a kulturális autonómiát megvalósító Magyar Nemzeti Tanács 2010 óta végzett tevékenysége még nagyobb lendületet adott.⁵

Mindemellett a 2012-2014-es időszak a szerb-magyar történelmi megbékélés folyamatában is áttörést hozott, amelyhez szintén szükség volt a VMSZ országos szinten történő politizálására. 2013-ban kölcsönös bocsánatkérésre került sor magyar és szerb részről a második világháború folyamán egymás ellen elkövetett bűnökért. Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő közösen is leróta kegyeletét Csúrogon mind a magyar, mind a szerb áldozatok újonnan emelt emlékműve előtt.⁶ Emellett a szerb parlament 2013-ban egy olyan nyilatkozatot is elfogadott, amelyben elítélte a vajdasági magyar lakosság ellen 1944-45-ben elkövetett jogsértéseket és erőszakos cselekedeteket.⁷ Hipotézisként fogalmazható meg továbbá, hogy a VMSZ-re leadott szavazatok növekedésének egyik magyarázó tényezője lehet az is, hogy a vajdasági magyarok nagyarányú támogatását élvező Demokrata Párt felbomlott, így vélhetően sok, korábbi demokrata párti magyar személy választotta a VMSZ-t 2014-ben.⁸

⁵ Az MNT tevékenységéről legutóbb 2012-ben készült jelentés: <http://www.mnt.org.rs/1-Aktualis/543-BESZAMOLO-A-MAGYAR-NEMZETI-TANACS-KETEVEVES-TEVEKENYSEGEROL>; letöltve: 2014. június 22.

⁶ A csúrogi emlékhelyek állíttatása fontos szimbolikával bír: a magyar állam a szerb, a szerb állam pedig a magyar áldozatok emlékművét finanszírozta.

⁷ A szerbiai parlament elfogadta a magyarok ellen elkövetett bűntényeket elítélő nyilatkozatot. *Vajdaság Ma*, 2013. június 21. <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/18767/A-szerbiai-parlament-elfogadta-a-magyarok-ellen-elkovetett-buntenyeket-elitelo-nyilatkozatot.html>; letöltve: 2014. június 22.

⁸ Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy Vajdaságban a Szerb Haladó Pártra leadott szavazatok száma is emelkedett 2014-ben, így feltételezhetően korábban a Demokrata Pártra szavazó magyarok a VMSZ mellett nagy arányban „szavaztak át” a haladókra is. A 2014-es választási eredmények fényében időszerű lenne egy friss kutatás a vajdasági

Kormányalakítás

A 2014. március 16-i választásokat követően április 27-én alakult meg az új szerb kormány. Ugyan elsőprő győzelme eredményeképp a Szerb Haladó Párt önállóan is képes lett volna kormányt alakítani, azonban a párt vezetése bizonyos megfontolások miatt – pl. az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmados többség biztosításához – két pártnak is felajánlotta az együttműködés lehetőségét, így az előző ciklusban is koalíciós partner Szocialista Párt és a VMSZ is része lett az új kormánynak. Nem mellékes az a megfontolás sem, hogy a szerb kormány előtt álló időszak valószínűleg bővelkedni fog népszerűtlen intézkedésekben (elsősorban gazdasági megszorításokra kell gondolni), így az ezekért vállalandó felelősség „megosztása” is motiválhatta a koalíciókötést.

A VMSZ a 2012-es választások óta ellenzékben politizált. Ugyan a két évvel ezelőtti koalíciós tárgyalásokkor a Szerb Haladó Párt felajánlotta a magyar pártnak a kormányzásban való részvételt, akkor azonban a VMSZ még ragaszkodott korábbi szövetségéhez, a Demokrata Párthoz, amellyel a vajdasági kormányban több ciklus óta közösen voltak jelen. Emellett 2012-ben még nem látszódott biztosan az sem, hogy a Szerb Haladó Párt melletti elköteleződés milyen előnyökkel járna a VMSZ számára. A haladók ugyanis a – nyíltan nacionalista és kisebbségellenes – Szerb Radikális Pártból váltak ki 2008-ban, amikor Tomislav Nikolić jelenlegi haladó párti államfő és a hozzá hű tagok megalapították a Szerb Haladó Pártot. A pártszakadás indoka az volt, hogy a radikálisok elutasították a Szerbia és az Európai Unió között kötendő stabilitási és társulási megállapodást, Nikolić azonban jó érzékkel felismerte, hogy 2008-ra már a Radikális Párt szavazói is az EU-csatlakozástól remélték a megoldást az ország hosszan elhúzódó gazdasági válságára. Így vált az egykori vezető radikális politikus Nikolić-ból az uniós integráció elkötelezett híveként a Szerb Haladó Párt megalapítója. A párt vezető embe-reinek radikális múltja azonban adott némi okot arra 2012-ben, hogy a

magyarok pártpreferenciájáról, mert az utolsó ilyen felmérés 2008-ban készült. Ld. Badis Róbert: *A vajdasági magyarság politikai felmérése*. Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta. http://www.idkm.org/tanulmányok/Pol_kozv_kutatas.pdf; letöltve: 2014. június 22.

VMSZ kellő óvatossággal kezelje a Szerb Haladó Párt koalíciós ajánlatát, így végül a magyar párt kitartott korábbi szövetségésénél, a Demokrata Pártnál (akikkel a vajdasági tartományi parlamentben, valamint több vajdasági önkormányzatban együttműködtek és jelenleg is együttműködnek).

2014-re azonban két fronton is változás történt. Egyfelől a Haladó Párt kétéves kormányzása alatt bebizonyosodott, hogy a párt maga mögött hagyta a radikalizmust, és valódi jobbközép erőként, az európai integráció mellett komolyan elköteleződve irányította az országot. A konszolidált kormányzás mellett a magyar kisebbség szempontjából különösen fontosak voltak azok az intézkedések és gesztusok, amelyeket a szerb kormány 2012 és 2014 között a magyar-szerb történelmi megbékélés előmozdításáért tett, és amelyekről a VMSZ sikeres szereplése kapcsán már szó volt.

A másik fontos változás 2012-höz képest az volt, hogy a Demokrata Párt 2014 elején kettészakadt (a korábbi szerb államfő, Boris Tadić kilépett a pártból és létrehozta az Új Demokrata Pártot), így a párt támogatói bázisa is nagyjából két azonos részre darabolódott (tizenkilenc és tizennyolc mandátumot szereztek a választáson). Ennek megfelelően a VMSZ egykori szövetségese jelentősen meggyengült, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a VMSZ tovább közeledett a Szerb Haladó Párthoz.

A VMSZ vezetői már a választások előtt világossá tették, hogy az új kormánytöbbség része szeretnének lenni valamilyen formában, hiszen ez a leghatékonyabb módja a szerbiai magyar kisebbség érdekérvényesítésének. A választások után a Szerb Haladó Párt elnöke, Aleksandar Vučić fel is ajánlotta az együttműködést a magyar pártnak (és lényegében az összes parlamentbe bejutott pártnak), amelyre a VMSZ nyitott volt. Pásztor István, a VMSZ elnöke még a koalíciós tárgyalások előtt kijelentette, hogy a magyar párt nem ragaszkodik miniszteri tárcákhoz, inkább államtitkári és szakértői pozíciókat szeretnének betölteni. Ezt Pásztor azzal indokolta, hogy kisebbségi, regionális pártként a VMSZ a magyar kisebbséget érintő problémákra kíván fókuszálni, miniszteri posztok betöltésével viszont a politizálás hangsúlya az országos szintre helyeződne át, és valószínűsíthető, hogy ha „tárcavezetői, kormányal-elnöki vagy házelnöki pozíciókat kértek volna a Szerb Haladó Párttól,

akkor a tárgyalások középpontjába nem a megoldandó problémák, hanem a politikai funkciók kerültek volna.”⁹

A koalíciós szerződést április 27-én írta alá a Szerb Haladó Párt és a VMSZ. Igor Mirović, az Szerb Haladó Párt alelnöke az aláírást követő sajtótájékoztatón úgy fogalmazott, hogy a koalíciós megállapodás nem csak a két párt kapcsolatát fogja javítani, hanem lehetőséget teremt a szerbiai társadalom aktuális kérdéseinek megoldására is. A megállapodásban ugyanis meghatározták a kisebbségi jogok védelmét (többek között a nemzeti tanácsi törvény módosítását), a Vajdasághoz, az európai integrációhoz, infrastrukturális beruházásokhoz, uniós támogatások lehívásához, egészségügyhöz, valamint a földpolitikához kapcsolódó kérdéseket, nem mellesleg pedig a szerb-magyar történelmi megbékélés kérdésköre is helyet kapott a szerződésben.¹⁰

Pásztor István sikerként könyvelte el a koalíciós megállapodást, hiszen, mint mondta, mindazon kérdéseket sikerült belefoglalni, amelyek a VMSZ választási programjában szerepeltek. Pásztor szerint ezzel az eredménnyel a VMSZ „túllépte saját árnyékát, és mások számára is példaként szolgálhat”.¹¹ A kormányban a VMSZ a mezőgazdasági, a szociális ügyekkel foglalkozó, az egészségügyi, az idegenforgalmi, illetve az infrastrukturális tárca államtitkári posztjait kapta meg, emellett pedig a miniszterelnök szűk szakmai stábjába is delegál egy tagot. A párt 6 parlamenti képviselője közül ketten alelnöki posztot töltenek be parlamenti bizottságokban (európai integrációs bizottságban, mezőgazdasági bizottság), továbbá az alkotmányügyi, az igazságügyi, a munkaügyi, az emberi- és kisebbségjogi, a pénzügyi és az oktatásügyi bizottságban is képviselteti magát a VMSZ. Szintén fontos eredmény az is, hogy az Európa Tanács parlamentáris közgyűlése szerbiai delegációjának is tagja lett egy VMSZ-es képviselő.

⁹ Új kormánya van Szerbiának. *Vajdaság Ma*, 2014. április 27. <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20385/Uj-kormanya-van-Szerbianak.html>; letöltve: 2014. június 22.

¹⁰ Ibid.

¹¹ A VMSZ és az SNS aláírta a koalíciós megállapodást. *Vajdaság Ma*, 2014. április 27. <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/20382/A-VMSZ-es-az-SNS-alairta-a-koalicio-s-megallapodast.html>; letöltve: 2014. június 22.

Az új szerb kormány miniszterelnöke a Szerb Haladó Párt vezetője, Aleksandar Vučić, a kormányfő helyettese pedig az előző szerb kormány szocialista miniszterelnöke, Ivica Dačić lett, aki egyben a külügyminiszeri posztot is betölti. Az új szerb kormánynak összesen 16 tárcafejezője, illetve két tárca nélküli minisztere van, és a Szerb Haladó Párt, valamint a Szerbiai Szocialista Párt mellett párton kívüli szakemberek is helyet kaptak benne. Vučić szerint a kormány három legfontosabb feladata a gazdaság reformja, a magánszektor fejlesztése és a költségvetés helyzetének rendezése, de emellett természetesen a januárban megkezdett európai uniós csatlakozási folyamat is kiemelt szerepet fog kapni.

Az új parlament és kormány megalakulása óta eltelt idő alatt már több, a vajdasági magyarság szempontjából fontos előrelépés történt, ami alapján jogosan feltételezhetjük, hogy a hatalmi többséghez való csatlakozás helyes döntés volt a VMSZ részéről. A nemzeti tanácsokról rendelkező törvény módosítását az első intézkedések között fogadták el, ami egyrészt jelzésértékű, hiszen arról tanúskodik, hogy a Szerb Haladó Párt komolyan veszi a VMSZ-szel kötött koalíciós megállapodást, másrészt gyakorlati jelentősége is fontos, hiszen 2014-ben jár le a nemzeti tanácsok négy éves mandátuma, így a választások kiírásához is szükség volt a törvény módosítására. Megjegyzendő, hogy a törvénynek ez a módosítása csak technikai jellegű kérdéseket érintett a korábban alkotmányellenesnek nyilvánított pontok közül (főként a tanácsok megválasztására vonatkozó bekezdéseket), a nemzeti tanácsi hatásköröket érintő rendelkezések módosítását külön fogja tárgyalni a parlament.

Hasonlóan gyorsan elfogadta a parlament Vajdaság tartomány új statútumát, amire szintén azért volt szükség, mert korábban az alkotmánybíróság ennek a dokumentumnak is számos szakaszát alkotmányellenesnek nyilvánította. A statútum módosítására fél évet adott a bírói testület, mivel ha azonnal hatályon kívül helyezték volna, akkor – számos jogszabály „egymásra utaltsága” miatt – jogi űr keletkezhetett volna a szerb jogrendszerben. A statútum módosításában nem volt nagy mozgásteret a tartományi parlamentben erre a célra létrejött munkacsoportnak, hiszen az alkotmánybíróság ítéletét kellett követnie a vitatott kérdésekben. Ennek megfelelően az új statútumban Újvidéket nem Vajdaság fővárosának, hanem adminisztratív központjának hívják, és a tartományi kormány

neve is módosult Végrehajtó Tanácsra. A módosítás érinti még a tartomány szimbólumait, valamint törlésre került a preambulum, azért, mert a státútum a törvénytől alacsonyabb rendű jogszabálynak számít.¹² (Hozzá kell tenni, hogy Vajdaság autonómiájának ügye elsősorban nem magyar kisebbségi kérdés, hiszen a térséget legnagyobb arányban szerbek lakják, míg a magyarság csak kb. 13%-át adja a tartomány lakosságának, tehát a Belgrád-Újvidék „küzdelmek” az autonómia kérdéseink inkább a vajdasági szerbek és az ország többi részén élő szerbek relációjában értelmezendők. Ennek ellenére Vajdaság autonómiája fontos a magyar kisebbség szempontjából is, egyrészt mivel a legnagyobb nemzeti kisebbségként megkerülhetetlen politikai erőt képviselnek a tartományban, másrészt pedig számos kisebbségi jog érvényesülése (pl. hivatalos nyelvhasználat, oktatás, stb.) nagyban függ a tartomány autonómiájától.) Mind a vajdasági státútumot, mind a nemzeti tanácsi törvényt az új belgrádi parlament azonnal és nagy szavazattöbbséggel fogadta el, ami annak fényében, hogy első elfogadásukkor (2008 és 2009) az akkori parlament mennyire vonatkozott jóváhagyni a törvényeket, szintén fontos üzenetnek tekinthető.¹³

Magyar szempontból még egy olyan intézkedés várat magára, amely szimbolikus és jogi értelemben is kiemelt jelentőséggel bír: egy olyan kormányrendelet megalkotása, amely eltörli a csúrogi, mozsori és zsbalyai magyarok kollektív bűnösségére vonatkozó katonai közigazgatási határozatot. A szerb parlament ugyan 2013-ban elítélte a vajdasági magyarokat ért második világháborús atrocitásokat, azonban a kollektív bűnösségről szóló, 70 évvel ezelőtti határozat jelenleg is érvényben van. Pásztor István 2014 májusában úgy nyilatkozott egy budapesti konferencián,¹⁴ hogy a kormányrendelet megszületése már csak hetek kér-

¹² Nagy Orsolya: A koalíciót megkötötték, de a Vajdaság státútuma még kérdéses. *Kitekintő*, 2014. április 30. http://kitekinto.hu/europa/2014/04/30/a_koaliciot_megkotottek_de_a_vajdasag_statutuma_meg_kerdeses/#.U6ahKZR_vHk; letöltve: 2014. június 22.

¹³ Virág Árpád: Bonyolult stratégiák és egyszerű életproblémák. *Magyar Szó*, 2014. június 14. http://www.magyarso.com/hu/2370/kozelet_politika/112507/Bonyolult-strat%C3%A9gi%C3%A1k-%C3%A9s-egyszer%C5%B1-%C3%A9letprobl%C3%A9m%C3%A1k.htm; letöltve: 2014. június 22.

¹⁴ Magyar-szerb kapcsolatok a kibontakozás jegyében. Magyar Külügyi Intézet, 2014. május 5.

dése, és a Szerb Haladó Párt valóban elkötelezett a határozat semmissé tételében. Ennek ellenére a kormányhatározat még nem született meg, így a szerb kormány továbbra is adós ezzel az intézkedéssel.

Az előrehozott köztársasági választásokat követően rögtön felmerült a kérdés, hogy a Vajdaságban is szükség van-e előrehozott választásokra. 2012-ben a tartományi választásokon a Demokrata Párt győzött, a kormányzásban a demokratákkal részt vesz a VMSZ és a Vajdaság Szociáldemokrata Liga is. A tartományi parlament elnöke, Pásztor István a márciusi választások után úgy nyilatkozott,¹⁵ hogy szerinte nem indokolt a választások kiírása a tartományban, mert a vajdasági tartományi kormánykoalíció stabil, és az a tény, hogy köztársasági szinten a VMSZ a Szerb Haladó Párt partnere a kormányban, nem indokolja, hogy a magyar párt felmondja együttműködését a Demokrata Párttal a tartományi kormányban. Azóta viszont a Demokrata Párt soraiból többen kiváltak, így a kormányzás stabilitása, ha nem is megszűnt, de kétségtelenül elkezdett inogni. Emellett a Szerb Haladó Párt egyértelművé tette, hogy a tartományban is szükség van hatalomváltásra, mert a márciusi parlamenti választás eredménye megmutatta, hogy a jelenlegi tartományi vezetés elvesztette legitimitását. Legutóbbi hírek szerint a haladók először átalakítanák a tartományi kormányt, azután pedig – még 2014 folyamán – sort kerítenének az előrehozott tartományi választásokra is.¹⁶ Akárhogyan alakul a későbbiekben a tartományi hatalom, a VMSZ jó eséllyel részt vesz majd a kormányzásban. A magyar párt számára kétségtelenül a Pásztor István pártelnök által gyakran emlegetett „egységkormány” lenne a lehető legszerencsésebb forgatókönyv,¹⁷ amivel egyrészt megoldódna a jelenlegi

¹⁵ Nagy Orsolya: A koalíciót megkötötték, de a Vajdaság státútuma még kérdéses. *Kitekintő*, 2014. április 30. http://kitekinto.hu/europa/2014/04/30/a_koaliciot_megkotottek_de_a_vajdasag_statutuma_meg_kerdeses/#.U6ahKZR_vHk; letöltve: 2014. június 22.

¹⁶ Az év végéig előrehozott választások Vajdaságban. *RTV Szerbia* 2014. június 9. http://www.rtv.rs/hu/vajdas%C3%A1g/az-%C3%A9v-v%C3%A9g%C3%A9g%C3%A9ig-el%C5%91rehozott-v%C3%A1laszt%C3%A1sok-vajdas%C3%A1gban_493586.html; letöltve: 2014. június 22.

¹⁷ Pásztor: Vajdaság esetében a nemzeti egységkormány a megoldás. *Vajdaság Ma*, 2014. június 11. <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/17293/Pasztor-Vajdasag-esetenben-a-nemzeti-egységkormány-a-megoldas.html>; letöltve: 2014. június 22.

koalíció belső válsága, másrészt a hatalom részesévé válna az országot vezető Szerb Haladó Párt, ami a központi kormányzattal való alkufolyamatokra minden bizonnyal pozitív hatást gyakorolna.

A 2014-es előrehozott parlamenti választások a szerbiai magyar kisebbség számára több szempontból is kedvezően alakultak. A választásokon elsőprő győzelmet arató Szerb Haladó Párttal a Vajdasági Magyar Szövetség már a 2012-2014 közötti ciklusban megalapozta a jó partnerséget, amelynek egyik fő (és szimbolikus) eredménye a szerb-magyar megbékélési folyamatban bekövetkezett áttörés volt. A 2014. márciusi választásokat követően a VMSZ a Szerb Haladó Párt koalíciós partnere lett, és a kormány megalakulása óta eltelt rövid időszak tapasztalatai alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy a kormányzás valóban a koalíciós szerződésbe foglalt magyar érdekek figyelembevételével történik, vagyis a VMSZ kormányzati szerepvállalása konkrét hasznokkal jár a helyi magyar közösségeknek. Ennek alapján pedig joggal remélhetjük, hogy azok a pozitív tendenciák, amelyek szerb-magyar kapcsolatok javítása terén és a magyar kisebbség jogainak megerősítése terén az elmúlt években jelentkeztek, az új szerb kormány regnálása alatt is folytatódni fognak. Emellett a választások másik fontos eredménye volt a VMSZ országos szintű megerősödése. Az, hogy a magyar pártra leadott szavazatok száma jóval felülmúlta az elmúlt közel két évtized választási eredményeit, nem csak a VMSZ-es parlamenti mandátumok számának gyarapodása miatt fontos. A szerbiai magyarság a délszláv háborúk miatt nem csak lélekszámában fogyatkozott meg; a háborús évek és a miloševići éra a közösség jövőképe, mentális állapotára is rendkívül rossz hatást gyakorolt. Éppen ezért a VMSZ jó eredménye, egyre inkább erősödő politikai ereje és a magyar kisebbség jogainak bebetonozásáért végzett tevékenysége különösen fontos ahhoz, hogy a közösség visszanyerje önbecsülését és – minden értelemben – gyarapodásnak indulhasson. Ebben a folyamatban a javuló szerb-magyar viszonyoknak is kiemelt szerepe van, és az a tény, hogy Szerbia uniós integrációjának Magyarország az egyik legelkötelezettebb támogatója, szintén erősítheti a vajdasági magyarság pozícióját a szerb politikumon belül.

Rákóczi Krisztián

Államfőválasztás Szlovákiában magyar jelölttel és civil győztesrel

A hagyományos politikai elit vereségét hozta Szlovákia történetének negyedik közvetlen államfőválasztása, melynek két fordulóját mérsékelt választói aktivitás kísérte. A választásokon győztes, pártunkívüli Andrej Kiska a politikából kiábrándultakat megszólítva és maga mögé állítva aratott győzelmet az esélyesebbnek tartott Robert Fico kormányfővel szemben. Történelmi jelentőséggel bírt, hogy Bárdos Gyula személyében első alkalommal volt magyar induló a köztársaságielnök-választáson, ezzel a magyar közösséget érintő kérdések először tudtak megjelenni az államfőválasztási kampányban.

Szlovákiában az első közvetlen köztársaságielnök-választásra 1999-ben került sor. A kialakított szabályozás szerint az a jelölt válik köztársasági elnökké, aki az első fordulóban megszerzi az összes választásra jogosult polgár szavazatainak több mint felét. Ha ilyen jelölt nincs, akkor az első két legtöbb szavazatot kapott jelölt jut tovább a választás második körébe, ahol a legtöbb szavazatot szerző győz. Elnökjelölt lehet minden választásra jogosult szlovák állampolgár, aki vagy 15 parlamenti képviselő támogatását, vagy 15 000 választásra jogosult állampolgár támogató aláírását megszerezte, és ezt petíciós íven bizonyítani tudja. A választás legnagyobb tétje 1999-ben az volt, hogy az 1998-as parlamenti választások során az SDKÚ által életre hívott Mečiar-ellenes koalíciónak sikerül-e ismét sikeresen fellépnie Vladimír Mečiarral, a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) vezetőjével szemben, megakadályozva államfővé történő választását. A választás második fordulójába Mečiar, és az akkori jobboldali kormánypártok által támogatott kassai főpolgármester, Rudolf Schuster jutottak tovább. Az elnökválasztás győztese végül Schuster lett, aki a szavazatok 57 százalékát szerezte meg.¹

¹ A részletes eredményeket lásd a Szlovák Statisztikai Hivatal 1999-es államfőválasztás eredményeiről szóló oldalán: <http://volby.statistics.sk/prez/prez1999/>

A 2004-es elnökválasztás „a rossz és a még rosszabb” közötti választásként vonult be az ország történetébe. Az ekkor már széttzilárdó jobboldali kormánykoalíció nem tudott közös jelöltet állítani, így a legnagyobb kormánypárt, a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió (SDKÚ) jelöltje, Eduard Kukan külügyminiszter nem jutott tovább a választás második körébe, ahol Vladimír Mečiar (HZDS) és korábbi párttársa, a közben saját pártot alapított Ivan Gašparovič között választhattak a szavazók. Gašparovič 48 százalékos részvételi arány mellett a voksok 60 százalékát szerezte meg, és lett az önálló szlovák állam harmadik államfője.²

2009-ben a függetlenként induló Gašparovič a két legnagyobb kormánypárt, a Smer-SD és a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) támogatását élvezve indulhatott újra a posztért. Ellenfele a második fordulóban a három ellenzéki parlamenti párt, a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH), a Magyar Koalíció Pártja (MKP) és az SDKÚ közös jelöltjeként induló Iveta Radičová, a második Dzurinda-kormány szociális és munkaügyi minisztere volt. A kampány során Gašparovič és az őt támogató két kormánypárt több alkalommal is kijátszotta a magyar kártyát. A regnáló államfő magyarellenességének köszönhetően Radičová a magyarlakta járásokban nagyarányú győzelmeket aratott (a Dunaszerdahelyi járásban a szavazatok 95 százalékát szerezte meg), ám a végső sikerhez ez kevésnek bizonyult: Gašparovič negyedmillió szavazattal kapott többet, a voksok 55,53 százalékaival nyerte meg az államfőválasztás második fordulóját.³

A 2014-es államfőválasztás érdekes eleme volt, hogy Robert Fico hivatalban lévő miniszterelnök, a kormányzó Smer elnöke is versenybe szállt a legfőbb közjogi tisztségért. Fico indulását a sajtó már hónapok óta feszegette, a kormányfő végül csak 2013 decemberében jelentette be indulását, utalva arra, hogy megválasztása esetén sor kerülhet az egyébként csak reprezentatív jogköröket tartalmazó államfői hatalmi jogosítványok kiszélesítésére. A rendkívül fragmentált ellenzéki oldal képtelen

² A részletes eredményeket lásd a Szlovák Statisztikai Hivatal 2004-es államfőválasztás eredményeiről szóló oldalán: <http://volby.statistics.sk/prez/prez2004/>

³ A részletes eredményeket lásd a Szlovák Statisztikai Hivatal 2009-es államfőválasztás eredményeiről szóló oldalán: <http://volby.statistics.sk/prez/prez2009/>

volt egyezsége jutni egy közös jelölt személyét illetően. Javarást ennek köszönhető, hogy végül minden korábbinál több, összesen 14 jelölt indult az államfői tisztségért. Meg kell jegyeznünk, azzal, hogy Pavol Paška, a szlovák törvényhozás elnöke a választások időpontját 2013. december 19-én tűzte ki, nehéz feladat elé állította a jelöltek. A kihirdetéstől számítva ugyanis a választáson indulni szándékozóknak 21 nap áll rendelkezésére ahhoz, hogy 15 parlamenti képviselő támogatását, vagy 15 000 választásra jogosult állampolgár támogatását megszerezze hivatalosan is jelöltté váljanak. A nehézség természetesen abból adódott, hogy a karácsonyi és újévi ünnepek alatt, szabadságolások idején a választópolgárok nehezebben mobilizálhatók, kevésbé fogékonyak a politikai tevékenységek iránt. Több ellenzéki parlamenti képviselő ezért is ajánlotta fel néhány jelöltnek, hogy aláírásukkal segítik államfőjelöltté válásukat. Így Bárdos Gyula, a Csemadok elnöke, a Magyar Közösség Pártja (MKP) jelöltjeként magáénak tudhatta az Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OLaNO) frakciója nyolc tagjának, az Új Többség (NOVA) öt, valamint az SDKÚ három képviselőjének a támogatását. Az MKP jelöltje a 16 képviselő támogatásának megszerzését követően is folytatta a választópolgárok megszólítását és az aláírásgyűjtést, melynek eredményeként végül a szükséges mennyiség háromszorosát, 46 625 aláírást sikerült megszereznie.

A választás első fordulója alacsony, mindössze 43,4 százalékos részvétel mellett zajlott le 2014. március 15-én. A forduló számos meglepetést hozott: Robert Fico kormányfő az előzetesen vártan megfelelően győzött ugyan, ám a felmérések alapján a Smer elnöke 40 százalék körüli támogatottságra számíthatott. Fico végül közel 532 000 szavazatot, az összes voks 28 százalékát szerezte meg, ami jelentősen alulmúlta a Smer és Fico, valamint az elemzők várakozásait. Kisebb meglepetést jelentett, hogy Fico ellenfele a második fordulóban a magát emberbarátnak nevező Andrej Kiska nagyvállalkozó lett. Kiska már 2012-ben bejelentette, hogy megmérettetné magát az államfőválasztáson, majd megkezdte bő egy évig tartó kampányát. A jótékonykodásáról ismert vállalkozó az összes szavazat közel negyedét gyűjtötte be: 456 000 voksot szerzett, ami 24 százalékos támogatottságot jelentett. Hatalmas meglepetést okozott a harmadik helyezett Radoslav Procházka független parla-

menti képviselő szereplése: a Kereszténydemokrata Mozgalmat (KDH) egy évvel a választások előtt elhagyó politikus nem egész három százalékkal maradt csak el Kiskától. A négyszázszázszáz szavazótáborra szert tevő politikus a választásokat követően hozzálátott egy új jobboldali párt építéséhez, a szlovák média már a választás másnapján a jobboldal új vezéréként tekintett a fiatal politikusra. Milan Kňažko színművész, a bársonyos forradalom egyik vezéregyénisége, az első Dzurinda-kormány kulturális minisztere közel negyedmillió voksot kapott, 12,9 százalékos eredményével a negyedik helyen végzett. Pozsonyban ő nyert, az így megszerzett politikai tőkét az őszi helyhatósági választáson kívánja majd kamatoztatni; május végén bejelentette, hogy indul a főváros főpolgármesteri tisztségéért⁴. Ötödik lett Bárdos Gyula, a Csemadok elnöke, akinek sikerült átlépnie az előzetesen maga elé tűzött öt százalékos lélektani határt: 97 000 szavazata az összes voks 5,1 százalékának felelt meg. A kereszténydemokrata Pavol Hrušovský a parlamenti jobboldali pártokat tömörítő Népi Platform (Most-Híd, KDH, SDKÚ) közös jelöltje volt, ám míg a pártok a legutóbbi parlamenti választáson minden ötödik voksot be tudtak gyűjteni, addig államfőjelöltjük csúnyán leszerepelt, csupán a szavazatok 3,3 százalékát szerezte meg. Hrušovský kudarcát követően a Most-Híd elhagyta a Népi Platformot. Hrušovský kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy magyar nyelvű plakátjai ugyan voltak, ám a szlovák-magyar vegyes párt támogatása ellenére a felvidéki magyarok felé nem fogalmazott meg üzeneteket. A választási eredményekből pedig egyértelműen látszik, hogy a Híd szavazói teljes mértékben ignorálták a kereszténydemokrata frakcióvezetőt: Hrušovský magyar járáásokban elért eredménye még a csúfos kudarcnak tekinthető 3,33 százalékot sem tudta megközelíteni, támogatottsága egy-két százalék körül alakult. A többi nyolc jelölt (Helena Mezenská, Ján Jurišta, Ján Čarnogurský, Viliam Fischer, Jozef Behýl, Milan Melník, Jozef Šimko, Stanislav Martinčko) a „futottak még” kategóriájába sorolható, összesen szereztek mintegy százezer szavazatot, heten még a szavazatok egy százalékát sem tudták megszerezni.

⁴ Kňažko is pozsonyi főpolgármester lenne. Új Szó, 2014.05.30, <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2014/05/30/knazko-is-pozsonyi-fopolgarmester-lenne>; letöltve: 2014. június 16.

1. táblázat. A szlovák államfőválasztás első fordulójának eredménye

Jelölt neve	Szavazatok száma	Szavazatok aránya
Robert Fico	531 919	28,01
Andrej Kiska	455 996	24,01
Radoslav Procházka	403 548	21,25
Milan Kňažko	244 401	12,87
Bárdos Gyula	97 035	5,11
Pavol Hrušovský	63 298	3,33
Helena Mezenská	45 180	2,38
Ján Jurišta	12 209	0,64
Ján Čarnogurský	12 207	0,64
Viliam Fischer	9 514	0,50
Jozef Behýl	9 126	0,48
Milan Melník	7 678	0,40
Jozef Šimko	4 674	0,25
Stanislav Martinčko	2 547	0,13

Magyar szempontból történelmi jelentőséggel bírt Bárdos Gyula jelöltsége, ugyanis a korábbi három közvetlen államfőválasztáson nem volt magyar induló. A többségi nemzet jól láthatóan nem tudta mire vélni, hogy az ország minden tizedik lakosát kitevő nemzeti közösség saját jelölttel vesz részt a legfőbb közjogi méltóság megszerzéséért folyó küzdelemben. Szomorú példája ennek, hogy Iveta Radičová volt kormányfő, a 2009-es államfőválasztáson a magyarok által támogatott jelölt is kirohant Bárdos indulása kapcsán. A SME c. napilapnak adott interjúban kijelentette: „Nem szerencsés, hogy etnikailag meghatározott pártjaink vannak. És még kevésbé szerencsés, hogy etnikailag definiált elnökjelöltjeink vannak”⁵. Az MKP éppen azért döntött Bárdos indítása mellett, hogy a felvidéki magyarság láttassa magát, egyértelművé téve, hogy a magyarok egyenrangú állampolgárai Szlovákiának. Cél volt természetesen az is, hogy az immáron negyedik éve parlamenten kívüli párt megmutathassa magát, megragadjon egy alkalmat a szavazói mozgósítására. Bárdos indítását az MKP nem sokkal a 2013 novemberében lezajlott megyei önkormányzati választások után jelentette be, így tulajdonképpen permanens kampány keretében jutott el a márciusi elnökvá-

⁵ Miroslav Kern-Lukás Fila: Len nie Fico. *Sme*, 2014. január 13.

lasztásig, és a voksolás tanulságait levonva már készülhetett is a májusi európai parlamenti választásokra.

A választás legnagyobb pozitívuma a felvidéki magyarság szempontjából az volt, hogy Bárdos Gyula a lélektaninak tekinthető 5 százalékos határt át tudta lépni. A választásokat megelőző fél évben a közvélemény-kutatások mind sűrűbben erősítették meg, hogy egy esetleges parlamenti választáson az MKP elérné a bekerüléshez szükséges 5 százalékot. A köztársaságielnök-választáson elért eredmény bebizonyította, a felvidéki etnikai párt valóban erősödött. Ugyan a Bárdos Gyula által megszerzett közel százezer szavazat tízezer vokssal elmaradt az MKP 2012-es előrehozott parlamenti választásokon elért szavazatszámától, de figyelembe kell venni, hogy akkor a választási részvétel országosan megközelítette a 60 százalékot, most viszont csak 43,4 százalék volt. Az 5,1 százaléknyi szavazatra azért is sikerként érdemes tekintünk, mert az eredmény egy olyan választáson született, ahol Bárdos Gyulának nem volt reális esélye a győzelemre, illetve bekerülni a szavazás második fordulójába. A többi választáson (parlamenti, helyhatósági, megyei, európai parlamenti) a magyar jelölteknek egyértelmű esélyük volt győzelmet aratni, illetve mandátumot szerezni.

A döntően a felvidéki magyar szavazókra támaszkodó szlovák-magyar vegyes párt nem támogatta Bárdos Gyulát, jelöltjük a kereszténydemokrata Pavol Hrušovský volt. Bugár Béla a Most-Híd elnöke a TASR szlovák hírügynökségnek adott interjújában felelőtlenségnek nevezte Bárdos indítását. Úgy vélekedett, hogy amint egy magyar nemzetiségű jelölt jutna be az államfőválasztás második fordulójába, úgy a többségi szavazók azonnal a szlovák nemzetiségűt választanák, függetlenül annak személyétől és az általa képviselt politikától. „Óriási felelőtlenség ilyen módon a Smer jelöltjét a győzelemhez segíteni”⁶ – vélte a pártelnök, hozzátéve, hogy támogatná Bárdos Gyulát a második fordulóban. Meg kell jegyeznünk, valójában semmilyen realitása nem volt annak, hogy Bárdos Gyula az államfőválasztás második körébe kerüljön, és ezzel győze-

⁶ B. Bugár: Ak by Bárdos postúpil do druheho kola, podporil by som ho. *Teraz*, 2013. december 27. <http://www.teraz.sk/slovensko/bugar-bardos-prezident-kandidat/68900-clanok.html>; letöltve: 2014. május 30.

lemhez segítse Robert Ficót. Indulása egyértelműen szimbolikus erővel bírt, a jelöltségből fakadó nyilvánosság pedig lehetőséget teremtett az MKP-nak a legfontosabb üzenetei közvetítésére. Bárdos számos megnyilvánulása során mondhatta el az országos médiában, hogy az olyan témák, mint kétnyelvűség, a Beneš-dekrétumok, vagy az autonómia kérdése, nem lehetnek tabutémák, ezekről társadalmi párbeszédet kell folytatni. Magyar induló hiányában ezek az üzenetek aligha jelenhettek volna meg a szlovák médiumokban az államfőválasztás kampányidőszakában. Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a Most-Híd egyetlen parlamenti képviselője sem támogatta Bárdos jelöltségét, miközben a Hrušovský mögött felsorakozott Népi Platform soraiból három SDKÚ-s honatya is megtette ezt.

Bárdos Gyula a választások előtt azt nyilatkozta, nem a másik 13 jelölt lesz az igazi ellenfele, hanem a felvidéki magyar szavazókra mindinkább jellemző közöny.⁷ A szavazást követően az MKP – amellet, hogy örömét fejezte ki az elért eredmény miatt – a felvidéki magyarok otthonmaradásával magyarázta, hogy nem született még további egy-két százalékponttal jobb eredmény. A választások eredményeiből látható, hogy a magyarok által is lakott járások mindegyikében az országos átlag, vagyis 43,4 százalék alatti volt a szavazókedv. Az alacsony részvételi hajlandóság kapcsán Bárdos a választások éjszakáján a sajtónak ki is jelentette: „Sokkal nagyobb a baj, mint gondoltuk. A mi jelenlegi szellemi kondíciónk nagyon rossz.”⁸ A mozgósítás annak ellenére nem volt sikeres, hogy a választás napja magyar nemzeti ünnepre esett, valamint nagyon pozitív előjelnek bizonyult, hogy Bárdos Gyula alig három hét leforgása alatt közel 47 000 támogatói aláírást tudott összegyűjteni. Egyedül a fővárosban és Kassán, valamint a Szenci és a Nyitrai járásban volt átlag körüli, illetve az országos átlagot meghaladó a választási hajlandóság. Ezek a területek azonban magyar szempontból kevésbé mervadók, hiszen itt nagyon alacsony a magyarok lélekszáma. Bárdos négy

⁷ Nem Fico, hanem a közöny az ellenfelem. *Index*, 2014. március 12. http://index.hu/kulfold/2014/03/12/bardos_gyula_interju/; letöltve: 2014. június 12.

⁸ Alacsony választási részvétel: Apátia és kiábrándultság? *Felvidék Ma*, 2014. március 17. <http://www.felvidek.ma/nezopont/velemenyl/44630-alacsony-valasztasi-reszvetel-apatia-es-kiabrandultsag/>; letöltve: 2014. június 20.

járásban – a Dunaszerdahelyiben, a Komáromiban, a Rimaszombatiban és az Érsekújváriban – tudott győzni, ezekben a szavazatok 51,5, 50,1, 24,2, illetve 23,8 százalékát szerezte meg. A részvételi arány a fenti járásokban messze elmaradt az országos átlagtól: az Érsekújváriban 39,5, a Dunaszerdahelyiben 38, a Komáromiban 34,4, a Rimaszombatiban pedig mindössze 34 százalékos volt a választási kedv.

Amennyiben valamennyi, magyar szempontból fontos járás szintjén összevetjük a magyarok és az MKP-jelöltre leadott voksok százalékos arányát, azt látjuk, hogy a választáson résztvevő magyarok alig kétharmada szavazhatott Bárdosra. A választási eredmények kapcsán meg kell még jegyeznünk, hogy az MKP jelöltje a magyarok lakta városokban is gyengén szerepelt: Dunaszerdahelyen a szavazatok 49 százalékát, Somorján egyharmadát, Nagymegyeren 58, Rimaszombatban 13 százalékát tudta megszerezni. Dunaszerdahelyen 75, Somorján 57, Nagymegyeren 76, Rimaszombatban 30 százalék a magyarok aránya.

A választási eredmények alapján nehéz meghatározni, hogy a Most-Híd szavazói milyen arányban támogatták Bárdos Gyulát a választásokon. A járási szintű eredményekből látható, hogy a Csemadok elnökének – a 16 magyar járást, valamint Pozsony és Kassa városokat nem számítva – 3337 szavazatot sikerült szereznie. Ez a voksok száma megközelíti a Most-Híd támogatottságát a szóban forgó 54 járásban a 2012. évi előrehozott parlamenti választáson (23 073 szavazat). Bárdos eredménye ugyanakkor jelentősen meghaladja az MKP támogatottságát ugyanezen választás során az említett járásokban, ugyanis az etnikai párt 2012-ben csupán 501 szavazatot szerzett itt. Az MKP államfőjelöltjére leadott 3337 „északi” voks tehát arra enged következtetni, hogy a Most-Híd szavazóinak egy része Bárdos Gyulára adta a szavazatát.

A választókerületek adatai alapján feltételezni lehetett, hogy sok magyar támogattott az első fordulóban szlovák jelöltet. Így például a Dunaszerdahelyi járásban, ahol a népesség 75 százaléka vallotta magát magyarnak a 2011-es népszámlálás során, minden második voks nem magyar jelöltekért erősített. A Dunaszerdahelyi járás egyékként Szlovákia egyik legnagyobb lélekszámú közigazgatási egysége, és minden ötödik, magát magyar nemzetiségűnek valló ebben a járásban él. Bárdos Gyula az államfőválasztáson itt 19 000-et meghaladó voksot szerzett, 13 ellen-

2. táblázat. Bárdos Gyula és Andrej Kiska eredményei a szlovák államfőválasztás két fordulójában.

Járas	Részvétel (%)		Bárdos Gyula		Andrej Kiska		Részvétel (%)		Andrej Kiska	
	1. forduló	2. forduló	Szavazatszám	Szavazatarány (%)	Szavazatszám	Szavazatarány (%)	Szavazatszám	Szavazatarány (%)	Szavazatszám	Szavazatarány (%)
Szenci járás	53,75	60,88	2 452	7,84	9 429	30,14	27 438	77,21		
Dunaszerdahelyi járás	38,06	49,92	19 146	51,50	9 731	26,17	45 433	92,74		
Galántai járás	40,62	49,31	7 411	23,38	7 905	24,94	27 370	71,49		
Komáromi járás	34,41	41,30	14 776	50,13	6 354	21,55	30 572	86,53		
Lévai járás	40,70	47,72	6 428	16,70	9 665	25,11	29 482	65,39		
Nyitrai járás	43,83	52,35	1 839	3,10	13 546	22,86	38 859	55,24		
Érsekújvári járás	39,55	48,10	11 180	23,83	11 001	23,45	38 464	67,48		
Vágsellyei járás	38,65	46,19	3 455	20,53	4 372	25,99	14 649	73,14		
Losonci járás	35,24	42,11	3 112	15,32	4 599	22,65	14 755	61,16		
Nagytrócei járás	31,78	39,81	1 384	14,16	2 114	21,63	6 471	52,85		
Rimaszombati járás	34,06	39,56	5 183	24,19	3 815	17,80	15 591	62,87		
Nagykürtösi járás	37,58	43,66	2 804	20,92	2 638	19,68	9 122	58,96		
Kassa-vidéki járás	39,37	45,04	3 164	8,85	9 378	26,25	26 305	64,44		
Nagyimihályi járás	34,19	40,67	2 301	7,90	5 918	20,34	16 733	48,59		
Rozsnyói járás	36,83	44,37	3 112	17,68	4 851	27,56	14 179	66,93		
Töketerbesi járás	32,27	38,78	4 064	15,57	5 571	21,35	17 463	55,92		

fele pedig összesen 17 000-et, miközben a magyarok lélekszáma megközelíti a 90 000-et, a szlovákoké pedig 23 000 körüli. A függetlenként induló Andrej Kiska a Dunaszerdahelyi járásban a szavazatok 26 százalékát tudta megszerezni, ami az országos átlagot meghaladó támogatottságnak felel meg. Kiska egyébként két kivételtől (Rimaszombati és Nagykürtösi járások) eltekintve minden, magyar szempontból releváns járásban megszerezte az érvényesen leadott szavazatok legalább ötödét. Robert Fico országos szinten a leggyengébben a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járásban szerepelt, ahol a szavazatok mindössze 5,06, illetve 9,78 százalékát tudta megszerezni. Igaz ez az állítás Radoslav Procházka eredményei kapcsán is: az államfőjelölt ezekben a járásokban 7,13, illetve 7,54 százalékot szerzett. Feltételezhetjük, hogy a kormányfő szavazótáborához hasonlóan Procházka támogatói között is csak elenyésző számú magyart találunk.

Az államfőválasztás második fordulóját megelőzően több jelölt, köztük a harmadik helyezett, függetlenként induló Radoslav Procházka⁹, valamint az ellenzéki pártok (Kereszténydemokrata Mozgalom, Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió, Szabadság és Szolidaritás, Új Többség, Egyszerű Emberek, Most-Híd)¹⁰ Andrej Kiska támogatására szólították fel a szavazóikat. Ivan Gašparovič államfő, valamint két elődje, Rudolf Schuster és Michal Kováč közös nyilatkozatban szólította fel a választópolgárokat a második fordulóban való részvételre. Állásfoglalásukban¹¹ „tapasztalt, nemzetközileg elismert politikus” megválasztására buzdították a polgárokat, ezzel kimondatlanul Fico támogatására kérték a választókat, hiszen Kiska nem politikus, politikai tapasztalatokkal és nemzetközi elismertséggel sem rendelkezik. Az MKP egyik jelölt mellett sem állt ki, a választóira bízta, hogy kit támogatnak március 29-én.

⁹ Procházka is Kiskát támogatja. *Bumm.sk*, 2014. március 18. <http://www.bumm.sk/93232/prochazka-is-kiskat-tamogatja.html>; letöltve: 2014. június 20.

¹⁰ Az ellenzéki pártok Kiskát támogatják az államfőválasztás 2. fordulójában. *Felvidék Ma*, 2014. március 16. <http://www.felvidek.ma/felvidek/politika/44635-az-ellenzeki-partok-kiskat-tamogatjak-az-allamfovalasztas-2-fordulojaban>; letöltve: 2014. június 20.

¹¹ Vyberte skuseneho politika, vyzývajú Gašparovič, Schuster a Kováč. *Sme*, 2014. március 19. <http://www.sme.sk/c/7141706/vyberte-skuseneho-politika-vyzyvaju-gasparovic-schuster-a-kovac.html>; letöltve: 2014. június 15.

A párt már az első forduló másnapján világossá tette: nem fognak csak azért Kiska mellé állni, hogy ne Fico legyen az államfő. Olyan jelöltet hajlandóak támogatni, aki felvállalja és támogatja az ún. kisebbségi minimumban (A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei)¹² lefektetett, a felvidéki magyarság megmaradását célzó elveket. Kiska azonban kijelentette, nem fog tárgyalni az MKP-val a második forduló előtt, mert nem akarja, hogy Robert Fico visszaéljen a magyar kártyával. Megalapozott lehet Berényi József véleménye, aki mindezt üres kibeszülésnek nevezte. Az MKP elnöke szerint, ha Kiska a választások előtt nem hajlandó kiállni a magyarok mellett, akkor nincs garancia arra, hogy később hajlandó lesz erre.¹³ Andrej Kiska a kampány során többször hangsúlyozta, hogy az ország összes polgárának az államfője szeretne lenni, a kisebbségeket is beleértve. Az MKP elnöke és Bárdos Gyula államfőjelölt egybehangzóan állították, az ilyen gesztus nem elég, 2004-ben Ivan Gašparovič is ezt hangoztatta,¹⁴ a tíz évig regnáló köztársasági elnök később számos alkalommal kérdőjelezte meg a magyarok hűségét a szlovák államhoz.

A két forduló közti választási kampányban Robert Fico erőteljes negatív kampányt folytatott Kiskával szemben. Előbb azzal vádolta, hogy bizonyíthatóan közel áll a szcientológiai egyházhoz, amit Kiska és a szervezet is tagadott¹⁵, majd uzsorásnak nevezte. Utóbbi állítását arra alapozta, hogy Kiska vállalkozóként az átlagosnál magasabb kamatra fogyasztói kölcsönöket nyújtó, nem banki pénzüzeteteiből gazdagodott

¹² A szlovákiai magyarok megmaradásának és fejlődésének alapfeltételei. *Sribd.com*, 2012. szeptember 25. <http://www.scribd.com/doc/106793067/A-szlovakiai-magyarok-megmaradasanak-es-fejlo-desenek-alapfeltetelei-Alairt-valtozat>; letöltve: 2014. június 24.

¹³ Az MKP egyelőre hallgat Kiskáról. *Új Szó*, 2014. március 19. <http://ujso.com/online/kozelet/2014/03/19/az-mkp-egyelore-hallgat-kiskarol-fb>; letöltve: 2014. június 22.

¹⁴ MKP: a választók saját belátásuk szerint szavazzanak! *Hirek.sk*, 2014. március 26. <http://www.hirek.sk/belfold/20140326174349/MKP-a-valasztok-sajat-belatasuk-sze-rint-szavazzanak.html>; letöltve: 2014. június 24.

¹⁵ Scientológovia reagujú na Fica: Kiska nie je členom, toto by sa v právnom štáte nemohlo stať! *Topky.sk*, 2014. március 19. <http://www.topky.sk/cl/1000749/1385051/Scientologovia-reaguju-na-Fica--Kiska-nie-je-clenom--toto-by-sa-v-pravnom-state-nemohlo-stat->; letöltve: 2014. június 24.

meg, sokakat ő maga taszított ezzel szegénységbe. Kiska később rágal-mazásért feljelentést tett a kormányfő ellen.¹⁶

Az államfőválasztás második fordulója az elsőt 7 százalékponttal meghaladó, 50,48 százalékos részvétel mellett zajlott le. A választáson megjelenő 2,2 millió választópolgár 59,38 százaléka (1,3 millió voks) szavazott Andrej Kiskára, ezzel a független jelölt lett Szlovákia negyedik államfője. Robert Fico kormányfő 900 000 vokssal a szavazatok 40,62 százalékát szerezte meg. Gašparovič utódja a választások éjszakáján megerősítette korábbi ígétét, miszerint visszaadja a köztársasági elnöki hivatal hitelét, elősegíti egy emberibb politika kialakulását, hogy visszatérjen az emberek hite a politikába. Kiska sikeresen tudta megszólítani a politikából, és mindenekelőtt a számtalan törésvonal mentén teljesen szétzilálódott jobboldalból kiábrándultakat. Mindemelllett a felvidéki magyarokat is sikerült maga mögé állítania: a magyarlakta járásokban Kiska elsőprő győzelmet aratott Robert Ficóval szemben. A magyar szempontból releváns járásokban a választókedv ezúttal is jelentősen elmaradt az országos átlagtól, de jóval, néhány esetben tíz százalékponttal is meghaladta az első fordulóban mért részvételt. Az első forduló kapcsán tett megállapítás, miszerint egyedül a fővárosban és Kassán, valamint a Szenci és a Nyitrai járásban volt az országos átlagot meghaladó a választási hajlandóság, a második forduló eredményei alapján is megállja a helyét. Országos szinten a három legalacsonyabb választási részvételt produkáló járás mindegyike a déli járások közül került ki: a Tőketerebesi, a Nagyrőcei és a Rimaszombati járásokban még a 40 százalékot sem érte el a részvétel. A Dunaszzerdahelyi járásban Kiska 92,74 százalékot szerzett, a Komáromi járásban, ahol jóval több szlovák él, a voksok 86,53 százalékát gyűjtötte be. Hasonló nagyarányú győzelmet Kiska az ország egyetlen más járásában sem tudott szerezni. Úgy tűnik tehát, hogy a felvidéki magyarok jelentős részénél nagy mobilizációs erővel bírt, hogy a második fordulóban a jószerivel ismeretlen Andrej Kiskát támogatva kifejezheték ellenszenvüket Robert Fico kormányfővel szemben.

¹⁶ Kiska tényleg feljelentette Ficót. *Bumm.sk*, 2014. április 23. <http://www.bumm.sk/94429/kiska-tenyleg-feljelentette-ficot.html>; letöltve: 2014. június 24.

Nehéz megbecsülni, hogy Kiska hálás lesz-e a felvidéki magyaroknak a támogatásért, és esetleg előmozdítja-e majd a szlovák kisebbségpolitika megváltoztatását. Az egyik utolsó televíziós vitában előkerült a Beneš-dekrétumok kérdése.¹⁷ Sem Fico, sem pedig Kiska nem támogatta, hogy Szlovákia érvénytelennek mondja ki az elnöki rendeleteket, melyek alapján a magyarokat és a németeket kollektív bűnösnek nyilvánították és megfosztották jogaiktól és vagyonuktól. Kiska megjegyezte, hogy azonosul a szlovák parlament 2007-ben hozott határozatával, amely elutasítja a dekrétumok eltörlését. Az újdonsült államfő véleményéből azonban messzemenő következtetéseket hiba lenne levonnunk. Kiska ugyan csak most kezdi politikai pályafutását, de azt biztosan világosan látta, hogy a nacionalista vonal iránt érzékeny szlovák társadalomban taktikai hiba a dekrétumok kétségbe vonása.

Robert Fico vereségét követően sem pártbeli pozíciója nem gyengült meg, sem pedig kormányfői tisztsége nem került veszélybe. A Smer több politikusa is úgy nyilatkozott, hogy a választók kinyilvánították, szívesebben látják Ficót a miniszterelnöki pozícióban.

Az elnöki jogkörök ugyan szűkek, de a Smernek és Ficónak kellemetlen pillanatokat szerezhet, ha Kiska, élve a szuszpenzív vétőjogával, lassítani tudja a törvényhozási folyamatokat, a tisztségből fakadó nyilvánosságot kihasználva pedig felhívhatja a figyelmet az általa fontosnak tartott kérdésekre.

¹⁷ A Beneš-dekrétumok is szóba kerültek az utolsó vitán. Új Szó, 2014. március 26. <http://ujso.com/online/kozelet/2014/03/26/kiska-es-fico-utolso-vitaja-a-kisebbsagekrol-es-a-dekretumokrol-is>; letöltve: 2014. június 24.

AZ EURÓPA TANÁCS ÉS A NEMZETI KISEBBSÉGEK

Varga Péter

A Kalmár-jelentés: újra napirenden a kisebbségi jogok

Kelet-Közép-Európában a 90-es években bekövetkezett változásokkal az Európa Tanács figyelme az országspecifikus ajánlások megfogalmazásától egyre fokozottabban az általános kisebbségvédelmi kérdések felé terelődött. Az említett időszakban a kisebbségek problémáira leginkább érzékeny Parlamenti Közgyűlés tevékenységének köszönhetően jelent meg a kisebbségvédelmi garanciák igénye az Európa Tanács részéről.¹ Az általa elfogadott ajánlások és határozatok a kilencvenes években sem bírtak kötelező jogi erővel, de a bennük foglaltak teljesítését az új tagfelvételi kérelmek elbírálásánál hangsúlyosan figyelembe vették.²

A kétezres években is folytatódott a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó határozatok, ajánlások megalkotása, de a hangsúly fokozatosan eltolódott az új, bevándorló kisebbségek helyzete felé. A 2014. április 7-én az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által „A nemzeti kisebbségek helyzete és jogai Európában” címmel elfogadott 1985. (2014) számú határozat azonban ismét a hagyományos nemzeti kisebbségek

szempontjából kiemelkedően fontos jogok hatékony érvényesülését állítja a középpontba.

2013-ban a nemzeti kisebbségek védelmében mérföldkönek számító két Európa tanácsi dokumentum, az 1201. (1993) számú ajánlás, valamint az 1334. (2003) számú határozat elfogadásának évfordulója volt. Kovács Elvira³ képviselő és 23 képviselőtársa⁴ az évfordulót megelőző évben nyújtotta be javaslatát egy jelentés kidolgozására a hagyományos nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozó legjobb állami gyakorlatokról. Az Európa Tanács a munkával Kalmár Ferenc magyar képviselőt bízta meg, aki majdnem két évet szentelt a kontinensen élő nemzeti kisebbségek helyzetének, a rájuk vonatkozó jogi szabályozás megismerésének, tényfeltáró úton vett részt Szerbiában, Finnországban és Olaszországban. Ennek eredményeként készítette el a hagyományos nemzeti kisebbségekről szóló jelentését (a továbbiakban Kalmár-jelentés), amely három részből áll: határozat- és ajánlástervezetből, valamint magyarázó jegyzékből. A Parlamenti Közgyűlés a jelentés megtárgyalása után fogadta el – a javaslatához képest némileg módosított formában⁵ – az 1985. (2014) számú határozatot, valamint a 2040. (2014) számú ajánlást.⁶

A határozatot a hozzá tartozó magyarázó jegyzékkel egységesen látom célszerűnek bemutatni. Ennek során az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése keretében elfogadott többi határozattal, ajánlással, jelentéssel, illetve a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezménnyel együtt vizsgálom. A jelentés alapján elfogadott ajánlást – annak részben eltérő tartalmi elemei miatt – a tanulmány végén foglalom össze röviden.

¹ Gál Kinga: A kisebbségi érdekérvényesítés lehetőségei és kilátásai az Európa Tanács keretében – a Parlamenti Közgyűlés munkájának tükrében. *Pro Minoritate*, 1996/4. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1996/ProMino96-4-13-Gal.pdf>, letöltés ideje: 2014. május 10.

² Thornberry, Patrick – Martín Estébanez Maria Amor: *Minority rights in Europe. A review of the work and standards of the Council of Europe*. Council of Europe Publishing: Strasbourg, 2004. 404.

³ Szerbia delegációjának tagja.

⁴ Az aláírók között található több magyarországi, valamint bulgáriai, lettországi, finnországi, horvátországi, spanyolországi és hollandiai képviselők is.

⁵ Ld. erről bővebben A hagyományos kisebbségek védelmében c. részt.

⁶ Ld. a folyóirat ebben a számában (szerk. megj.).

A nemzetközi jogi egyezmények

Az ET-határozatok és -ajánlások visszatérő témája a Keretegyezményt és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját nem ratifikáló államok felszólítása, hogy pótolják mulasztásukat, illetve belső jogrendszerükben alkalmazzanak olyan módosításokat, amelyek lehetővé teszik a két egyezmény aláírását és ratifikálását.⁷ Ugyan kevesebb következtetéssel, és változó megfogalmazásban, de ugyancsak visszatérő elem a határozatok és jelentések sorában annak megállapítása, hogy a kisebbségek védelme elengedhetetlen az emberi jogok megvalósulása, Európa stabilitása, békéje és a demokrácia biztosítása érdekében.

A Kalmár-jelentés, illetve az annak alapján elfogadott határozat is megismétli az erre vonatkozó felszólításokat, valamint hangsúlyozza a stabilitás, a szolidaritás és a népek sokaságának békés egymás mellett élésének fontosságát.

A nemzeti kisebbség definíciója (a nemzetközi jogban)

A magyarázó jegyzék kiemeli, hogy a nemzetközi jog nem ismeri a nemzeti kisebbség definícióját. Meghatározást az ENSZ keretében elfogadott egyezmények, illetve A nemzeti vagy etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozat, valamint az ET Keretegyezménye sem tartalmaz. Ezzel tág mérlegelési jogkört biztosít az államoknak, ami hátráltathatja a kisebbségvédelem hatékonyságát. A Kalmár-jelentés és az annak alapján elfogadott határozat az 1201. (1993) számú ajánlás – amely eredetileg az Emberi Jogok

⁷ Négy ország (Franciaország, Törökország, Andorra és Monaco) a mai napig nem írta alá és nem ratifikálta a Keretegyezményt. További négy állam (Belgium, Görögország, Izland és Luxemburg) aláírta, de nem ratifikálta az Egyezményt. A Nyelvi Kartát mindaddig csak 25 állam írta alá és ratifikálta. Előrelépés Franciaországban tapasztalható: a Nemzetgyűlés 2014 elején elfogadta azt az alkotmánymódosító törvényjavaslatot, amely megteremtheti a lehetőségét annak, hogy az ország csatlakozzon a Nyelvi Kartához. Bővebben erről ld. a Nemzetpolitikai Kutatóintézet elemzését, http://bgazrt.hu/_files/NPKI/Francia_20140217.pdf; letöltés ideje: 2014. május 5.

Európai Egyezménye jegyzőkönyvének készült⁸ – definícióját veszi át szövetszerűen is.⁹ Ezt ilyen formában korábban az 1255. (1995) számú ajánlás erősítette meg, de egyéb határozatok és ajánlások¹⁰ is tartalmaznak utalást a kiegészítő jegyzőkönyv elfogadására, megerősítve, hogy továbbra is az 1993-as ajánlásban foglalt definíciót tartják irányadónak.

A definícióval, illetve az annak hiányával kapcsolatos problémákra világít rá az 1713. (2010) számú határozat, amely szerint a kötelező definíció hiánya túl tág mérlegelési jogkört biztosít a tagállamoknak a Keretegyezmény személyi hatályának meghatározásakor. Megjegyzendő az is, hogy a definíció hiánya a kisebbségi jogokat monitorozó testületek, például a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának ellentétes irányú – nem szűkítő, hanem tágító – következtetésekre is hivatkozási alapul szolgált, vagyis arra, hogy az egyes államok által nemzeti kisebbségként el nem ismert csoportok helyzetét vizsgálja. A Tanácsadó Bizottság véleménye szerint a Keretegyezmény végrehajtásának vizsgálatát biztosító rugalmasságot veszélyeztetné, ha kötelező jogi norma tartalmazná a nemzeti kisebbség definícióját.¹¹

⁸ A Miniszteri Bizottság nem fogadta el a Parlamenti Közgyűlés javaslatát, amely ezt az 1231. (1994) számú ajánlásában helytelenítette. A nemzeti kisebbségek jogait tartalmazó kiegészítő jegyzőkönyv a későbbiekben is a Parlamenti Közgyűlés napirendjén maradt. Ld. Kardos Gábor: *Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák*. Gondolat: Budapest, 2007. 45.

⁹ Az 1. cikkely szerint: „Ezen Egyezmény értelmében nemzeti kisebbség alatt az emberek egy államon belüli olyan csoportja értendő, amelynek tagjai:

- a. ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai,
- b. régi, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn ezzel az állammal,
- c. sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek,
- d. kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak ezen állam egy körzetének lakossága körében,
- e. arra törekednek, hogy közösen megőrizzék azt, amiből közös identitásuk fakad, nevezetesen kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.”

¹⁰ Az 1492 (2001) számú ajánlás, valamint az 1866. (2012) számú határozat.

¹¹ Opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities Adopted on 14 September 2001 on Parliamentary Assembly Recommendation 1492 (2001) on the Rights of National Minorities. ACFC Opinion on PA Rec. 1492, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 September 2001. 17. pont

Az 1713. (2010) számú határozat hívja fel először a figyelmet az 1201. (1993) számú ajánlás definíciójának szűken megfogalmazott személyi hatályára is, külön felszólítva a tagállamokat, hogy a Keretegyezmény alkalmazása során tekintsenek el az állampolgárság követelményétől, mert csak így érhető el a benne foglalt jogok megkülönböztetéstől mentes biztosítása. Ezt a megközelítést szorgalmazzák az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága,¹² illetve az Európa Tanács keretében működő más testületek, szervek dokumentumai is. A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága a részes államokat rugalmasságra és kiterjesztő megközelítésre ösztönözte e tekintetben.¹³ A Velencei Bizottság pedig jelentésében megállapítja, hogy a belső jogban támasztott ilyen követelmény ugyan nem sért egyetlen jogilag kötelező nemzetközi egyezményt sem, de megszorító jellege miatt kerülendő.¹⁴

Definíció hiányában csak a védendő alanyi kör sziluetijére lehet hagyatkozni: a Keretegyezmény 5. cikke szerinti sajátos etnikai, kulturális, vallási identitással rendelkező személyekre.¹⁵ Az egyezmény magyarító jegyzéke ugyanakkor rámutat arra is, hogy a vonatkozó cikk minden etnikai, kulturális és nyelvi különbség esetében nem szükségszerűen eredményezi a nemzeti kisebbség létét.

¹² Majtényi Balázs: Az ENSZ és a kisebbségek védelme. *Kisebbségkutatás*, 2003. 1. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2003_01/cikk.php?id=489#_ftn29, letöltés ideje: 2014.május10.

¹³ Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. Council of Europe: Strasbourg, 1995. 100. margószám. [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_H\(95\)10_FCNM_ExplanReport_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_H(95)10_FCNM_ExplanReport_en.pdf); letöltés ideje: 2014. május 10.

¹⁴ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Study no. 294/2004 CDL-AD (2007) 001: *Report on non-citizens and minority rights*. 129. margószám.

¹⁵ Thornberry – Martín Estébanez, 2004. *Minority rights in Europe*. i.m. 96.

A hagyományos nemzeti kisebbségek védelmében

A jelentés magyarító jegyzéke szerint az 1201. (1993) számú ajánlás szerinti definíció mind a hagyományos, mind az új kisebbségeket magában foglalja. A jelentés ugyanakkor saját vizsgálati körét és a határozat hatályát a hagyományos kisebbségekre korlátozta volna, akiket olyan személyek csoportjaként határoz meg, akik évszázadok óta egyazon területen élnek és azonos nemzeti és kulturális identitással rendelkeznek. A jelentéstevő az új kisebbségek, a romák és vallási kisebbségek helyzetét ugyanilyen fontos kérdésnek tekinti, de – véleménye szerint – ezek komplex volta túlságosan kitágítaná a jelentés személyi hatályát, amelyet lehető legnagyobb mértékben a sajátos jellegzetességgel rendelkező hagyományos kisebbségekre, azok hatékony részvételére a politikai életben és közügyekben, valamint nyelvi jogaik gyakorlására kívánta korlátozni.

A benyújtott módosító indítványokból¹⁶ kiolvasható, hogy a képviselők egy részében a határozatnak a hagyományos kisebbségekre történő leszűkítése váltott ki ellenérzést. A Parlamenti Közgyűlés elfogadta a hagyományos jelző törlésére vonatkozó indítványukat, így a jelző, illetve a személyi hatály leszűkítése kikerült az elfogadott határozat szövegéből. Ez a megközelítés azonban belső ellentmondáshoz vezet, hiszen nincs teljesen összhangban a határozat által alkalmazott definícióval, különösen annak b) pontjában foglalt követelménnyel, amely szerint a nemzeti kisebbség régi, szilárd és tartós kapcsolatot tart fenn az állammal.

A hagyományos jelzővel szembeni ellenérzést a kategorizálástól és ennek következtében eltérő jogosítványok biztosításától való félelem válthatta ki. A kisebbségi csoportok kategorizálásától való tartózkodás gondolata az 1713. (2010) számú határozatban jelenik meg, amely kiemeli, hogy az őshonos (autochthonous) és egyéb nemzeti kisebbségek közötti különbségtétel a Keretegyezmény diszkriminatív alkalmazásához vezethet a gyakorlatban.¹⁷ A Keretegyezmény értelmező jegyzéke kiemeli,

¹⁶ Ld. <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-AMDetails-EN.asp?FileID=20561&amid=20609&lang=EN>; letöltés ideje: 2014. május 10.

¹⁷ Resolution 1713 (2010) on Minority protection in Europe: best practices and deficiencies in implementation of common standards, 17.3 pont.

hogy a szövegezés során szándékosan tartózkodtak „a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területek” fogalmának meghatározásától, és az nem vonatkoztatható kizárólagosan a történelmi kisebbségekre, hanem kiterjed mindazokra, akik azonos földrajzi térségben élnek.¹⁸ Ez azonban nem zárja ki, hogy az Európa Tanács ne hozhatna a kisebbségek egyes, sajátos kategóriáihoz illeszkedő határozatokat. A nemzeti kisebbségek eltérő szükségleteinek elismerése és ennek megfelelően a célzott megközelítés nem lett volna újdonság az Európa tanácsi dokumentumok sorában. Az 1492 (2001) számú ajánlás szerint például a bevándoroltak a nemzeti kisebbségek külön csoportját képezik, amelyekre külön tanácsi dokumentumot javasol kidolgozni.¹⁹ Ilyen például az 1500. (2001) számú ajánlás a bevándorlók és külföldi lakosok részvételéről a politikai életben.

Az egyes nemzeti kisebbségekre vonatkozó eltérő megközelítés szükségességét jól mutatják az eltűnés előtt álló szórvány etnikai kisebbségek (dispersed ethnic minorities)²⁰ helyzetével foglalkozó dokumentumok: a jiddis,²¹ az aromán²², valamint az uráli²³ kisebbségi kultúrákkal kapcsolatos ajánlások, valamint a nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozó Szakértői Bizottság által létrehozott szórvány etnikai kisebbségek helyzetével foglalkozó munkacsoport.

A kategorizáló megközelítés nem idegen a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságától sem. A kulturális, szociális és gazdasági életben, valamint a közügyekben való hatékony részvételről készült kommentárban figyelmeztetnek arra, hogy egyes kisebbségi csoportokhoz – például a romákhoz, utazókhöz, őslakos népekhez – tartozó személyek másoknál nagyobb nehézségekkel szembesülnek a munkaerőpiacra jutásban,

¹⁸ Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. Council of Europe: Strasbourg, 1995. 66. margószám.

¹⁹ Recommendation 1492 (2001) on Rights of national minorities, 11. pont.

²⁰ A nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozó Szakértői Bizottság (DH-MIN) által kidolgozott definíció szerint a szórvány etnikai kisebbségek több állam területén élnek és nincs anyaországuk.

²¹ Recommendation 1291 (1996) on Yiddish culture.

²² Recommendation 1333 (1997) on the Aromanian culture and language.

²³ Resolution 1171 (1998) on Endangered Uralic minority cultures.

az oktatásban, a képzésben, a lakhatásban, az egészségügyi ellátásban és a szociális védelem terén, ami könnyen elindíthatja a társadalmi-gazdasági életből való kirekesztődés spirálját.²⁴

A hagyományos jelző nem lett volna újdonság a tanácsi dokumentumok sorában. A kifejezés már megjelent az 1735. (2006) számú A „nemzet” koncepciója című ajánlásban, amely hangsúlyozza, hogy a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésével kapcsolatos legfontosabb szerep arra az államra hárul, amelynek a nemzeti kisebbség tagjai az állampolgárai. Ennek megfelelően felszólítja az államokat, hogy fogadjanak el olyan jogszabályokat és szabályozó intézkedéseket, amelyek elismerik a hagyományos nemzeti kisebbségeket, és ezeket jóhiszeműen alkalmazzák.²⁵

A tagállamok többségének belső jogában is visszatükröződik a kategorizáló megközelítés, függetlenül attól, hogy alkalmazzák-e az őshonos, illetve a hagyományos jelzőt.²⁶

Will Kymlicka érvén túlmenően, miszerint a bevándorolt közösségek maguk döntöttek az új nyelv és kultúra átvételéről, az őshonos kisebbségek ellenben nem önként vállalták az asszimilációt,²⁷ az Európában élő nemzeti kisebbségek esetében további érvek is felhozhatók az eltérő megközelítés mellett. A hagyományos nemzeti kisebbségek sajátos jogainak biztosítását nem önmagában az időtényező indokolja, hanem az ennek következtében kialakult eltérő jellemzőik, törekvéseik. Főszabályként közösségként élnek az adott területen, míg a bevándorlók az adott új országban válnak közösséggé, a bevándorló kisebbségek gyakran nem ismerik az adott állam nyelvét, nem rendelkeznek saját

²⁴ Advisory Committee on the Framework Convention for Protection of National Minorities ACFC/31DOC(2008)001: Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs, 47. margószám.

²⁵ Recommendation 1735 (2006) on the concept of “nation” 11. pont.

²⁶ Külön érdekesség ebben a vonatkozásban a török képviselőnek a Kalmár-jelentéshez fűzött nyilatkozata, amelyben kiemeli, hogy Törökország továbbra is az 1923-as Lausanne-i Egyezményt tartja irányadónak, amely kizárólag a nem muzulmán kisebbségeket ismeri el.

²⁷ Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship: a liberal theory of minority rights*. Clarendon Press: Oxford, 1995. 61.

oktatási intézményekkel, nem fogalmaztak meg autonómiaigényeket, más típusú integrációra van szükségük.²⁸ A Velencei Bizottság szerint az állam legitim törekvése, hogy meghatározza az egyes, identitásvédő intézkedések jogosultjainak körét, különösen azokban az esetekben, amikor ez jelentős költségvetési forrásokat, infrastruktúra kiépítését igényelné.²⁹ A hagyományos nemzeti közösségek általában már rendelkeznek ez utóbbival, az újak esetében ez többnyire még kiépítésre vár.

Egyének és/vagy közösségek?

Európában jelenleg a kisebbségvédelemnek egyik alapvető problémája a kollektív vagy egyéni jogok kérdése. A Parlamenti Közgyűlés dokumentumaiban a 90-es évektől megjelentek a szubjektív jogok, amelyek nemcsak a kisebbséghez tartozó egyéneket, hanem a kisebbségeket, mint közösségeket is érintik. Ez jelentős újítás volt az Európa Tanács korábbi megközelítéseihez képest, amelyek a kisebbségi jogokat a „kisebbséghez tartozó személyekre” korlátozták.³⁰ A „nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van” és a „nemzeti kisebbségeknek joguk van” kifejezés közötti „harc” jól mutatja az államok megosztottságát az egyéni és kollektív jogok biztosítását illetően. Számos tagállam belső jogrendszere elismeri a kollektív jogok létét, mások az autonómia-törekvésektől való félelmükben következetesen elutasítják azokat és kizárólag egyéni jogok biztosítását tartják elfogadhatónak. Az ellentét jól megfigyelhető a Kalmár-jelentés határozat-tervezetéhez érkezett módosító javaslatok esetében is.

A probléma nemzetközi egyezmények kodifikálásánál is jelentkezett. A Keretegyezmény – az ellentétes álláspontok kibékítésére – egyes jogok gyakorlását a kollektív dimenzió oldaláról közelíti meg, ami visszatükrözi azt az általános nemzetközi jogi felfogást, mely szerint a kisebbsé-

²⁸ Kántor Zoltán észrevételei (személyes közlés).

²⁹ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Study no. 294/2004 CDL-AD (2007) 001: *Report on non-citizens and minority rights*, 133–135. margószámok.

³⁰ Thornberry – Martín Estébanez, 2004. *Minority rights in Europe*. i.m. 397.

ségi jogokat egyénileg adják meg, de e jogok többsége másokkal együtt közösségben gyakorolható. A Keretegyezmény 3. cikkének 2. bekezdése kimondja, hogy „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek a jelen Keretegyezményben foglalt elvekből származó jogaikat és szabadságaikat egyénileg, valamint másokkal közösségben gyakorolhatják.” A Tanácsadó Bizottság által készített kommentárok ugyancsak kiemelik, hogy bizonyos jogok kollektív dimenzióval rendelkeznek. A kulturális, szociális és gazdasági életben, valamint a közügyekben való hatékony részvételről készült kommentár a jogok gyakorlásának közösségi dimenzióját helyezi előtérbe, kiemelve, hogy egyes jogokat csak a nemzeti kisebbségekhez tartozó más személyekkel közösségben lehet hatékonyan gyakorolni.³¹

A kollektív, illetve csoportjogok kérdésköre hangsúlyosan megjelenik a Kalmár-jelentés magyarázó jegyzékének a közéletben való részvétellel foglalkozó részében. A jelentés Joseph Marko professzort idézve kiemeli, hogy: „A csoportjogok, mint a kisebbségek vagy tagjaik „különleges jogai” nem szükségszerűen korlátozzák az egyéni jogokat, hanem kiegészíthetik – és a legtöbb esetben ki kell, hogy egészítsék – egymást...”³² Ezzel a felfogással összhangban a jelentés, illetve a határozat is inkább a kisebbségeket tekinti az egyes jogok gyakorlóinak.

Az autonómia, mint a politikai és közéletben való részvétel jogának hatékony gyakorlása

A jelentés az autonómia kérdését nem az önrendelkezéshez való jog oldaláról, hanem a kisebbségeknek a politikai életben és a közügyekben való részvételi jogának oldaláról közelíti meg, amely más jogok teljes körű gya-

³¹ Advisory Committee on the Framework Convention for Protection of National Minorities ACFC/31DOC(2008)001: *Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs*. Ld. még ACFC/44DOC(2012)001 rev: *Thematic Commentary No. 3 on the language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention* 3. margószám, valamint ACFC/25DOC(2006)002: *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, III. rész.

³² Az értelmező jegyzék 59. margószáma.

korlásának is kulcseleme.³³ Kiindulópontként a Keretegyezmény 15. cikke szolgál, amely a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben való részvétel jogának biztosítását írja elő az államok számára. A határozatban az erre vonatkozó felszólítás, amely az identitáshoz való jogról szóló részben kapott helyet, külön is kiemeli, hogy a részvétel célja a határozathozatalban való hatékony közreműködés.

A Keretegyezmény közéleti részvételről szóló kommentárja szerint a 15. cikk, az egyenlőséget előíró 4., valamint a kultúrával és az identitással kapcsolatos jogokat tartalmazó 5. cikk egy háromszög három csúcának tekinthetők, melyek együttesen alkotják a Keretegyezmény sarokköveit.³⁴ A 4. cikk szerinti egyenlőség fogalma alatt nem kizárólag a törvény előtti egyenlőséget kell érteni, hanem a többséghez és a kisebbséghez tartozó személyek egyenlő lehetőségeit az élet legkülönbözőbb területein. Ehhez, valamint a múltbéli, illetve strukturális hátrányok kiküszöböléséhez azonban az államoknak különleges intézkedéseket kell tenniük. A jelentés így jut el a feljebb idézett Joseph Marko professzor gondolatához, miszerint az egyenlőség a pozitív diszkrimináció és a csoportjogok által biztosítható. A Keretegyezmény 5. cikke szerint „a Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy támogatják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára kultúrájuk megőrzését és fejlesztését, úgyszintén identitásuknak, nevezetesen vallásuk, nyelvük, hagyományaik és kulturális örökségük megőrzésének feltételeit.” A támogatás (angol eredetiben: promote) implikálja az érintettek bevonását a döntéshozatali eljárásokba, a választott testületekben (nemzeti és helyi szinten) történő közreműködésre. Ez utóbbiból önmagában még nem következne az autonóm intézmények létrehozásának gondolata, de a nemzeti identitást és annak részét képező nyelv, vallás, hagyományok

³³ Advisory Committee on the Framework Convention for Protection of National Minorities ACFC/31DOC(2008)001: *Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs*. 13. margószám.

³⁴ Advisory Committee on the Framework Convention for Protection of National Minorities ACFC/31DOC(2008)001: *Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs*. 13. margószám.

és kulturális örökség megőrzésének szükségességére vetítve ez bizonyul a leghatékonyabb megoldásnak. Jó példa erre a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács, amelyet az értelmező jegyzék külön is megemlít. Ezzel áll összhangban a Tanácsadó Bizottság megállapítása, miszerint a Keretegyezmény ugyan nem biztosítja a kisebbségekhez tartozó személyek jogát a területi vagy kulturális autonómiához, de „... azokban a részes államokban, ahol területi autonómiaformák léteznek, sajátos történelmi, politikai és más körülmények következtében, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékonyabb részvételét képesek előmozdítani az élet különféle területein.”³⁵

A magyarázó jegyzék szerint az adott kisebbségi közösséget érintő önkormányzati megállapodás típusa magától a kisebbségi csoport települési viszonyaitól is függ. A nagyobb, tömbben élő közösségek külön érdeke az állam egészét és a saját magukat érintő ügyekben való döntéshozatalban történő részvétel, így számukra a területi autonómia mutatkozik a legcélszerűbb megoldásnak. A kisebb, szórványban élő közösségek inkább a kifejezetten őket érintő döntésekbe való beleszólásban érdekeltek, esetükben más intézményi keretek alkalmazása – például a nem-területi, funkcionális autonómia valamelyikének a változata – lehet megfelelő.

A nemzeti kisebbségek speciális státuszhoz, autonómiához való jogát nemzetközi viszonylatban először az Európa Tanács 1201. (1993) számú ajánlása mondta ki.³⁶ A 11. cikk szerint „Azokban a régiókban, amelyekben többségben vannak, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a sajátos történelmi vagy területi helyzetnek megfelelően az állam belső törvényeivel összhangban megfelelő helyi vagy autonóm hatóságok álljanak rendelkezésükre avagy különleges státuszuk legyen.”

³⁵ Advisory Committee on the Framework Convention for Protection of National Minorities ACFC/31DOC(2008)001: *Commentary on the effective participation of persons belonging to national minorities in cultural, social and economic life and in public affairs*. 134. margószám.

³⁶ Gál, 1996. A kisebbségi érdekérvényesítés lehetőségei és kilátásai az Európa Tanács keretében – a Parlamenti Közgyűlés munkájának tükrében, i.m.

A cikk újítása, hogy közösségi jogot illeszt az egyéni jogokat védő egyezmény rendszerébe és viszonylag pontosan meghatározza annak tartalmát (helyi vagy autonóm közigazgatási szerv, különleges státus).³⁷ Számos államnak a kisebbségi autonómia bármilyen formája iránti ellenérzése a cikk ellentétes értelmezéseit váltotta ki. A Parlamenti Közgyűlés a Velencei Bizottsághoz fordult, amely szerint a cikk három, közelebről nem definiált modellt tartalmaz, tág választási lehetőségeket biztosítva az államoknak. A Velencei Bizottság a helyi és autonóm közigazgatási szervek esetében iránymutatásként a Helyi Önkormányzatok Európai Kartájában foglalt több, szubsztantív jogokat tartalmazó rendelkezését emelte ki. A speciális státuszt illetően minimumkövetelményeket határozott meg. Ugyanakkor aláhúzta, hogy az „állam nemzeti törvénykezésével összhangban” fordulat biztosította diszkrecionális jogkör gyakorlása nem foszthatja meg a cikket lényeges tartalmától.³⁸

A Kalmár-jelentés nagymértékben támaszkodik a Gross-jelentésként ismert 1334. (2003) számú határozatra és a Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusa által elfogadott 361. (2013) számú határozatra. A Gross-jelentés legnagyobb érdeme, hogy az addig elterjedt általános állásponttal szemben, az autonómiát nem az állam szuverenitását, területi integritását veszélyeztető, potenciális konfliktusforrásként, hanem kifejezetten követendő példaként, a konfliktusok megoldásának lehetséges eszközeként kezeli.³⁹ A határozat kiemeli a Gross-jelentés megállapítását, miszerint egy autonómiával rendelkező entitás létrehozatala és működése a demokratizálási folyamat részeként tekinthető. Az 1334. (2003) számú határozat az első, nemzetközi szervezet keretében elfogadott dokumentum, amely meghatározta a területi autonómia fogalmát, valamint az addigi dokumentumok közül a legalaposabban tárta

³⁷ Kardos, 2007. Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák, i. m. 45.

³⁸ Opinion of the Venice Commission on the interpretation of Article 11 of the draft protocol to the European Convention on Human Rights appended to Recommendation 1201 (1993), <http://www.minelres.lv/coe/report/vencomco.htm>, letöltés ideje: 2014. május 12.

³⁹ Görömbei Sára: A Gross-jelentés – Az autonómia, mint megoldás az európai konfliktusokra, *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 350.

fel a konfliktus-megelőzésben játszott jelentőségét.⁴⁰ A Kalmár-jelentés erre vonatkozó idézete szerint: „a belső feszültségek feloldását szem előtt tartva, a központi kormányoknak megértéssel kell reagálniuk, ha a kisebbségi csoportok, különösen azok, amelyek nagyobb létszámúak és régóta élnek a térségben, nagyobb szabadságot követelnek saját ügyeik független intézésében.”⁴¹ Ezzel összefüggésben mutat rá a Gross-jelentés, hogy az autonómia olyan fogalom, amely fenyegetésnek tűnhet az államok területi integritására nézve.⁴² Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy az állam oszthatatlansága nem tévesztendő össze az egységes állam fogalmával, így az állam oszthatatlansága összeegyeztethető az autonómiával, a regionalizmussal és a föderalizmussal, valamint hangsúlyozza, hogy az esetleges sikertelenségért nem magát az autonómiát kell okolni, hanem a körülményeket, amelyek közt alkalmazzák.⁴³ A jelentés utal a Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusának az európai különleges státusú régió és területek tárgyában hozott határozatára, amelyben megállapították, hogy a különleges státus néhány európai államban stabilitást és gyarapodást hozott nemcsak az érintett régió, hanem az állam számára is. A Gross-jelentéshez hasonlóan tartalmaz biztonságpolitikai szempontokat is, amikor megállapítja, hogy a regionális autonómia a szecesszionista tendenciák hatékony ellenpontját képezheti. Ehhez azonban politikai akaratra van szükség a párbeszéd folytatásában érintett felek között, amely során megállapodhatnak a decentralizált demokratikus kormányzás megfelelő modelljéről.

⁴⁰ Tóth Norbert: A kisebbségi területi autonómia belső és külső dimenziója: nemzetközi jogi analízis. Doktori értekezés, Pécs, 2012, 82–83; http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Vedes/toth_norbert/toth_ertekezes_nyilv.pdf, letöltés ideje: 2014. május 15.

⁴¹ Doc. 13445: Explanatory memorandum to the *Report on the situation and rights of traditional national minorities in Europe*. 62. margószám.

⁴² Resolution 1334 (2003) on positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe, 9. margószám.

⁴³ Explanatory memorandum to the Resolution 1334 (2003) on the positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe. A Kalmár-jelentés értelmező jegyzékének készítésekor, megszövegezésekor még nem voltak jelei az ukrainai válságnak. A krími népszavazásra néhány héttel a határozatról döntő Parlamenti Közgyűlés ülése előtt került sor, a megelőző napon függesztették fel Oroszország szavazati jogát a Közgyűlésben.

A Kalmár-jelentés hivatkozik a szubszidiaritás elvén álló Helyi Önkormányzatok Európai Chartájára is, amely a magyarázó jegyzékéhez fűzött bevezetőjében meghatározza az alapelveknek azt a kemény magját, amelyekhez az államok nem fűzhetnek fenntartásokat, mégpedig: az állampolgárok joga a közügyek intézésében való részvételre, a közösségek joga az autonómiához és önkormányzashoz, saját helyi testületeik megválasztása, saját hatáskörök, közigazgatási szervek és pénzügyi eszközök, valamint bírói jogorvoslat a más szintekről történő beavatkozás esetén.⁴⁴

A Kalmár-jelentés alapján elfogadott határozat mindezek alapján az Európában működő két legjobb gyakorlatként ismert Dél-Tirol és Finnország által alkalmazott megoldást érvényes modellként, illetve referenciaként állítja az államok elé, függetlenül attól, hogy aláírták-e vagy ratifikálták-e a Keretegyezményt. A határozat megállapítja, hogy a területi önkormányzati megállapodások hozzájárulhatnak a kollektív dimenzióval rendelkező kisebbségi jogok hatékony védelméhez és az asszimiláció megelőzéséhez. A területi megoldások és konfliktus-megelőzésről szóló részében szólítja fel a részes államokat, hogy vezessenek be területi önkormányzati megoldásokat minden érintett fél által elfogadott formában. Ennek során – gazdasági okoktól függetlenül – vegyék figyelembe a történelmi régiók hozzáadott értékét a kultúra, nyelv, hagyományok és vallások tekintetében az ország vagy az érintett állami intézmények közigazgatási és/vagy területi struktúrájának/egységeinek meghatározásakor/megreformálásakor. Ez utóbbi követelmény azonban nemcsak az új területi megállapodások kialakításakor, hanem a kisebbségeket érintő egyéb területi-közigazgatási reformok során is figyelembe veendő és jól tükrözi, illetve kiegészíti a Keretegyezmény 16. cikkében foglalt követelményeket. A területi megállapodások konfliktus-megelőző szerepét illetően a határozat felszólítja a részes államokat, hogy kezdeményezzenek és folytassanak folyamatos párbeszédet a nemzeti kisebbségek képviselőivel a konfliktusok megelőzése, választótestületeik

⁴⁴ Doc. 13445: Explanatory memorandum to the Report on the situation and rights of traditional national minorities in Europe. 66. margószám.

igényeinek kielégítése, valamint a multikulturalizmus és a szolidaritás elősegítése érdekében.

A kisebbségek politikai életét illetően a határozat a pluralisztikus kisebbségi képviseletet lehetővé tevő választójogi szabályozás megalkotására szólítja fel a tagállamokat annak érdekében, hogy a kisebbségi társadalmon belül létező eltérő nézetek képviselve legyenek.

Nyelvi jogok, különös tekintettel az oktatásra és a médiára

A határozat szerint a kisebbségi nyelvi jogok képezik az egyéni identitás megőrzésének fő elemét. A magyarázó jegyzék nagymértékben épít a Keretegyezményre és annak nyelvi kommentárjára. A magánszférában a kisebbségi nyelvhasználat többnyire nem ütközik akadályba, a közzsférában annál inkább. Ennek alapján a határozat felszólítja a tagállamokat, hogy mozdítsák elő a nemzeti kisebbségek által beszélt nyelvek hivatalos használatát azokon a területeken, ahol élnek, helyi vagy regionális szinten, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája alapelveinek megfelelően. A nyelvi jogokat illetően a média és az oktatás vonatkozásában fogalmaz meg iránymutatást.

Az információk, az eszmék megismerésének és közlésének a Keretegyezmény 9. cikkében előírt szabadsága a kisebbségi nyelveket használó médiához való hozzáférés lehetőségétől függ. Ez pedig egyben a közéletben, valamint a gazdasági, társadalmi és kulturális életben való egyenlő és hatékony részvétel előfeltétele.⁴⁵ A határozat erre alapozva szólítja fel a részes államokat, hogy:

- biztosítsák, hogy a média diszkriminációmentesen működhessen a kisebbségi nyelveken;
- vegyék figyelembe a nemzeti kisebbségeket a közszolgálatok privatizálásakor, a médiát is beleértve;
- biztosítsanak megfelelő finanszírozást a kisebbségeket képviselő szervezetek vagy sajtóorgánumok számára, hogy felhívják

⁴⁵ ACFC/44DOC(2012)001 rev: Thematic Commentary No. 3 on the language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention. 40. margószám.

a többség figyelmét identitásukra, nyelvükre, történelmükre és kultúrájukra;

valamint felkér bármilyen típusú közszolgálati- és magánmédiát a nemzeti kisebbségek által lakott régiókban, hogy nyújtsanak szolgáltatásokat kisebbségi nyelveken.

Az utóbbi két felhívásból megállapítható, hogy – a nyelvi kommentárral összhangban⁴⁶ – a kisebbségi nyelvek tekintetében a határozat előtérbe helyezi a viszonyosságot: a többségi társadalomnak is tanulnia kell, vagy legalábbis meg kell ismernie a vele együtt élő kisebbség nyelvét.

A határozat az oktatást a kisebbségek kulturális reprodukciójához, szocializációjához és identitásformálásához szükséges eszköznek tekinti. A kisebbségi nyelv megtanulásának és az ezen a nyelven történő tanulás jogára, illetve szükségességére több egyezményt és korábbi Európa tanácsi ajánlást is felidéz.⁴⁷ Felhívja a figyelmet arra is, hogy az integrációs politikák túlhangsúlyozása az oktatásban könnyen vezethet asszimilációhoz. A gyermekeknek az életben való boldoguláshoz szükséges versenyképességhez ugyan szükséges a többségi nyelv ismerete, de ezt csak azt követően célszerű megtanítani, ha már saját anyanyelvüket ismerik. Ennek biztosítását saját oktatási intézményekben tartja megvalósíthatónak. Ezen gondolatmenet alapján szólítja fel a határozat az államokat arra, hogy a nemzeti kisebbségek igényeit szem előtt tartva fogalmazzanak meg oktatáspolitikákat, többek között specifikus oktatási rendszer és intézmények révén és a hivatalos nyelv oktatásának módszertanába foglalják bele az idegen nyelvű oktatás legjobb gyakorlatait azokban az elemi iskolákban, amelyek kisebbségi nyelvű oktatást nyújtanak. Továbbá javasolja, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket az anyanyelven való oktatás folytonosságának biztosítására a középfokú oktatásban (a szakképzést is beleértve) és a felsőoktatásban.

Az jelentés azonban nem áll meg ezen a ponton, hanem rámutat arra, hogy a Keretegyezménynek és a Nyelvi Kartának a kisebbségi nyelv

tanulására és kisebbségi nyelven történő oktatásra vonatkozó rendelkezései nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A kisebbségi nyelvek tanulása a többségi társadalomnak a kisebbségekhez való viszonyától is függ. Ennek alapján – a fentebb említett kölcsönös nyelvismeret kívánalmát továbbépítve – fogalmazza meg a határozat a proaktív megközelítés követelményét az oktatási kérdésekben, azokban az esetekben is, ha az erre vonatkozóan kifejezett igény csekélynek tűnik. Azt a célt elerendő, hogy a többségi társadalom kedvezően viszonyuljon a kisebbségekhez, előírja, hogy a kormányok kezdeményezzék történelemkönyvek közös megírását az anyaállamokkal és a területükön élő hagyományos nemzeti kisebbségek képviselőivel, hogy a fiatalokat az európai együttműködés és partnerség érdekében oktassák, és a történelemoktatást használják fel az ifjúság nemzeti kisebbségekről való tudásának javítására.

Az identitáshoz való jog és a diszkrimináció elleni fellépés

A jelentés az emberi méltóság részét képező identitás tiszteletben tartását mind az egyének, mind a közösség számára kiemelkedő jelentőségűnek tartja. Az identitáshoz való jog⁴⁸ ilyenképpen történő megfogalmazása újdonságnak számít az ET-határozatok sorában. Az identitás védelme, megőrzése szempontjából kulcsfontosságú, hogy az államokat nem a szabadságjogok biztosítására jellemző be nem avatkozás, hanem tevőleges, pozitív kötelezettséget követelnek meg a nemzetközi szten-derdek.⁴⁹ A tagállamokat felszólítja, hogy biztosítsák a nemzeti kisebbségek jogát saját identitásuk megőrzéséhez, védelméhez és előmozdításához (angol eredetiben: promote). Ehhez kapcsolódóan követelményként fogalmazza meg az államok számára, hogy tegyék meg a – a fentebb már említett – szükséges lépéseket a nemzeti kisebbségek társadalmi, gazdasági és kulturális életben, valamint közügyekben való hatékony részvé-

⁴⁶ ACFC/44DOC(2012)001 rev: *Thematic Commentary No. 3 on the language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention*. 33. margószám.

⁴⁷ A Keretegyezmény 14. Cikke, Nyelvi Karta, ENSZ 47/135. sz. határozata, Európa Tanács 1353. (1998) és 1740. (2006) számú ajánlásai.

⁴⁸ A Keretegyezmény a vallást, a nyelvet, a hagyományokat és a kulturális örökséget tekinti az identitás elemeinek.

⁴⁹ Ld. ezzel összefüggésben a Velencei Bizottság már idézett jelentésének 105-109. margószámait.

telének biztosításához, tekintsék át és használják útmutatóként az egyes államok⁵⁰ által alkalmazott legjobb gyakorlatokat,⁵¹ illetve tartózkodjanak a nemzeti kisebbségek akaratuk ellenére történő asszimilációját célzó politikák és gyakorlatok elfogadásától. A magyarázó jegyzék ez utóbbival összefüggésben kiemeli, hogy a nemzeti közösségeknek jobban kell integrálódniuk a társadalom nagyobb csoportjaiba, de az integrációs politikák nem vezethetnek kényszerű asszimilációhoz.

Ebbe a keretbe illeszthetőek a diszkrimináció elleni fellépéssel kapcsolatban megfogalmazott felszólítások is, amelyek – a fentebb említettekén kívül – a „pozitív diszkrimináció” (affirmative action) alkalmazását sürgetik a gazdasági és társadalmi rendszerekben. A határozat felszólítja az államokat, hogy tartózkodjanak olyan törvények vagy közigazgatási intézkedések elfogadásától, amelyek fokozhatják az asszimilációt, ösztönözhetik az elvándorlást és megváltoztathatják egy adott régió etnikai struktúráját, valamint biztosítsák a nemzeti közösségek szülőföldjükön való boldogulásához szükséges feltételeket.

Az Ajánlások

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése a határozat alapján elfogadott ajánlásában – hangsúlyozva, hogy nemzeti kisebbségek jogainak hatékony védelme hozzájárul a konfliktusok megelőzéséhez – felszólítja a Miniszterek Bizottságát, hogy a kisebbségvédelem maradjon prioritás a politikai napirenden, foglalkozzon a kisebbségek igényeivel, valamint védje jogaikat és emberi méltóságukat. Felkéri a Miniszteri Bizottságot, hogy dolgozzon ki bizalomépítő programokat, amelyek középpontjában az Európa Tanács tagállamainak címzett kisebbségi kérdések állnak, felkéri továbbá, hogy az Európa Tanács Politikatudományi Iskolái átfogó módon foglalkozzanak a hagyományos nemzeti kisebbségek kérdése-

⁵⁰ Pl. Dél-Tirol és Finnország.

⁵¹ Így például az autonómiát, amelynek intézményrendszere garantálja a leghatékonyabban az identitás megőrzését; ld. Kardos, 2007. *Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák*, i. m. 51.

vel.⁵² Ez utóbbi akár úgy is értelmezhető, hogy a Parlamenti Közgyűlés annak ellenére elismeri a hagyományos nemzeti kisebbségekkel való külön foglalkozás szükségét, hogy a határozat szövegéből törölte a rájuk vonatkozó meghatározást. A Közgyűlés végül felkéri a Bizottságot, hogy dolgozzon ki képzési programokat és szervezzen szemináriumokat a történelemtanárok és a média képviselői, különösen az etnikailag vegyes régiókban dolgozók részére, hogy a fiatalokat Európa-szerte a tolerancia és az együttműködés szellemében neveljék.

Összegzés

A határozat az elmúlt tízéves időszakban hozott tanácsi dokumentumok „mulasztása” után ismét megerősíti a nemzeti kisebbségeknek a kilencvenes évek elején elfogadott definícióját. Az azóta bekövetkezett változások alapján azonban az állampolgárságra vonatkozó kitétel meghaladottnak tekinthető. Az elfogadott határozat figyelmen kívül hagyja, hogy a hagyományos és új kisebbségek sok tekintetben eltérő jellemzőkkel rendelkeznek, és eltérő igényeket fogalmaznak meg, amelyek eltérő jogi megoldások alkalmazását teszik szükségessé. Kétséges, hogy egy minden kisebbségi csoportra egyaránt vonatkozó uniformizált jogi rezsim magasabb védelmi szinthez vezet, ahogy az is vitatható, hogy ez elősegíti az új kisebbségek elismerését az államok belső jogrendszerében. A nemzeti kisebbségekre vonatkozó minimumsztyenderdek felállításának igénye indokolt megközelítés a Parlamenti Közgyűlés részéről. A kisebbségvédelemmel foglalkozó nemzetközi szervezetek figyelembe azonban nem koncentrálódhat a hagyományos kisebbségekhez képest sajátos igényekkel rendelkező új kisebbségekre. A jelentés – a nemzetközi normákkal összhangban – az általános emberi jogokat, alapelveket,

⁵² A Közgyűlés az ajánlás-tervezettől eltérve nem tartotta szükségesnek, hogy a Politikatudományi Iskola külön is foglalkozzon a nemzetállam, valamint a kisebbségvédelem, a béke és stabilitás között összefüggés kérdéseivel. Továbbá azt sem vette be az ajánlásokba, hogy az Európa Tanács az Európai Unióval együttműködve fontolja meg a hagyományos nemzeti kisebbségek napjának kikiáltását.

mint például a diszkrimináció tilalma, a véleménynyilvánítás szabadsága, az egyesülési jog, de a sajátos, kisebbségek szempontjából alapvető jelentőségű nyelvi jogokat nem javasolja a hagyományos nemzeti kisebbségekre korlátozni. Nem vitatja a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága által javasolt cikkről-cikkre történő pragmatikus megközelítés alkalmazását sem. Erősen kétséges azonban, hogy minden egyes, kifejezetten a nemzeti kisebbségeket érintő jog automatikus kiterjesztése az „új” és „rég” kisebbségekre azok egyenlő helyzetét eredményezi. A kiegyenlítődség inkább a hagyományos nemzeti kisebbségek jogainak csökkenésével, vagy a jogfejlődés megtorpanásával következik be. A Keretegyezmény például programnormákat fogalmaz meg, amely mérlegelési jogkört biztosít az államoknak a tekintetben, hogy belső jogrendjükben milyen módon veszik figyelembe a kisebbségek sajátos helyzetét. Valószínű, hogy a mérlegelési jogkör szűkítése inkább hátráltatja, mintsem erősíti az államok jogalkotási kedvét.

A határozat ettől függetlenül a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzéséhez szükséges jogok széles skáláját lefedi, és részben továbbfejleszti a korábbi határozatokban, ajánlásokban foglaltakat. A nyelvi jogok, az oktatás, a politikai és a közéletben való hatékony részvétel területén javasol intézkedéseket az államok részére, amelyeket várhatóan az Parlamenti Közgyűlés figyelmének homlokterébe kerülnek.

A nemzeti kisebbségek helyzete és jogai Európában (Kalmár-jelentés)

Parlamenti Közgyűlés

Határozat 1985 (2014)

Ideiglenes változat

1. Az európai történelem azt mutatja, hogy a kisebbségek védelme rendkívül fontos, és hozzájárulhat ahhoz, hogy Európa mindenki otthonává váljon. A szélsőséges nacionalizmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet és az intolerancia megnyilvánulásai azonban nem tűntek el, sőt, éppen ellenkezőleg, fokozódni látszanak. A Parlamenti Közgyűlés aggodalmát fejezi ki a nemzeti kisebbségek helyzetét és jogait illetően.

2. A Közgyűlés úgy gondolja, hogy a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ETS, 157. számú szerződés) és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (ETS, 148. számú szerződés) fontos eszközei a kisebbségek védelmének Európában. Azonban az Európa Tanács nem minden tagállama ratifikálta még ezeket az okiratokat. Ezen felül a Keretegyezményben a nemzeti kisebbségek definíciójának hiánya széles mérlegelési lehetőséget biztosít a tagállamok pártjai részére, befolyásolva annak végrehajtását. Ebben a tekintetben a Közgyűlés emlékeztet a 1713 (2010) sz. Határozatára „Kisebbségvédelem Európában: legjobb gyakorlatok és hiányosságok a közös standardok végrehajtásában” címmel és 1866 (2012) sz. Határozatára, a kiegészítő jegyzőkönyvre az Európai Emberi Jogi Egyezmény a nemzeti kisebbségekről, valamint az Európai Emberi Jogi Bíróság vonatkozó ítéleteire. A Közgyűlés üdvözlí továbbá az Európai Népcsoportok Föderális Uniója (FUEN) 2013. június 23-án Brixenben elfogadott programnyilatkozatát.

3. A Közgyűlés emlékeztet továbbá a nemzeti kisebbségek definíciójára, amelyet a kiegészítő jegyzőkönyv az Európai Emberi Jogi Egyezményéhez a kisebbségek jogairól című, 1201 (1993) sz. Ajánlásában fektetett le, ahol a következőképpen definiálta őket: „az embereknek egy Államon belüli olyan csoportja, amelynek tagjai: a) ennek az Államnak a területén laknak és annak állampolgárai, b) régi, szilárd és tartós kap-

csolatot tartanak fenn ezzel az Állammal, c) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek, d) kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak ezen Állam egy körzetének lakossága körében, e) arra törekednek, hogy közösen megőrizték azt, amiből közös identitásuk fakad, nevezetesen kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket”.

4. A Közgyűlés hangsúlyozza a stabilitás, szolidaritás és emberek sokasága Európában való békés egymás mellett élésének fontosságát, és felszólít az „egység a sokféleségben” koncepció támogatására az országokon belül és az országok között. A nemzeti kisebbségek jogainak védelme maradjon prioritás a politikai napirenden.

5. A kisebbségek jogainak védelme segíthet Európa fenntartható jövőjének építésében és hozzájárul a méltóság, az egyenlőség és a megkülönböztetés-mentesség elvei tiszteletben tartásának biztosításához. Az előnyök nem korlátozódnak a kisebbségekre, mivel ez a védelem mindenki számára stabilitást, gazdasági fejlődést és fellendülést hoz.

6. Az, hogy nem sikerült kielégítő választ adni a kisebbségi kérdésekre, politikai feszültségek, konfliktusok és az emberi jogok megsértésének fő oka volt. A kisebbségvédelem tehát a konfliktus-megelőzés eszközének is tekinthető. Az önrendelkezés, állami integritás és nemzeti szuverenitás joga összeegyeztethető a tolerancia növelése érdekében. Ezzel kapcsolatban a Közgyűlés 1832 (2011) sz. Határozata „Tisztázásra szorul a nemzeti szuverenitás és az államiság fogalma a mai nemzetközi jogban” címmel jelöli a követendő utat.

7. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelmére szolgáló, a legjobban bevált gyakorlatokon alapuló különféle megoldásokat széles körben figyelembe kell venni és értékelni a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai védelmének és támogatásának fokozását. Mint az egyik ilyen megoldás, a területi megállapodások fontos szerepet játszhatnak a nemzeti kisebbségek jogainak hatékony védelmében. E tekintetben a Közgyűlés emlékeztet 1334 (2003) sz. határozatára „Az autonóm régiók pozitív tapasztalatai mint az európai konfliktusok megoldását ösztönző forrás” címmel, amely megállapítja, hogy egy autonóm entitás létrehozása és működése a demokratizálódási folyamat részeként tekinthető. A Közgyűlés üdvözli továbbá, hogy az

Európa Tanács Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusa elfogadta a 361 (2013) sz. Határozatot különleges státuszú régiók és területek Európában címmel, amely elismeri, hogy a különleges státusz, amelyet egyes európai államok régiói élveznek, stabilitást és fellendülést hozott az adott régióknak és államoknak.

8. A Közgyűlésnek az a véleménye, hogy a területi önkormányzati megoldások szintén hozzájárulhatnak a kisebbségi jogok kollektív dimenziójának hatékony védelméhez és az asszimiláció kiküszöböléséhez.

9. A Közgyűlés a kultúrát, vallást, nyelveket és hagyományokat is magában foglaló közös identitáshoz való jog tiszteletben tartását a nemzeti kisebbségek jogai védelmének fontos elemeként tekinti. Joguk van megőrizni és továbbfejleszteni saját intézményeiket, és kollektív védelemben kell részesülniük, amint azt a Közgyűlés 1735 (2006) sz. Ajánlása megállapítja.

10. Tekintettel a fenti megfontolásokra, a Közgyűlés felszólítja az Európa Tanács tagállamait:

10.1. a nemzetközi okiratokat illetően, hogy:

- 10.1.1. mielőbb írják alá és/vagy ratifikálják – ha még nem tették meg – a Keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját;
- 10.1.2. írják alá az Óslakos népek jogairól szóló nyilatkozatot (UNDRIP), amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése 2007. szeptember 13-án fogadott el;
- 10.1.3. támogassák az Európa Tanács és az Egyesült Nemzetek Szervezete által elismert, a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét szolgáló legjobb gyakorlatok végrehajtását;
- 10.1.4. a Keretegyezmény jogi rendelkezéseinek végrehajtásán felül teremtsék meg az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (CSCE, 1990) Emberi Dimenzióról szóló konferenciája koppenhágai ülésének Dokumentumában és a kapcsolódó kétoldalú megállapodásokban lefektetett, kötelezettségvállalások/kötelezettségek tiszteletben tartásához szükséges feltételeket;

- 10.2. az identitáshoz való jog védelmét illetően, hogy:
- 10.2.1. biztosítsák a nemzeti kisebbségek jogát saját identitásuk megőrzéséhez, védelméhez és előmozdításához, a Keretegyezmény 5.1. cikkében, a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezményében, valamint az ENSZ Közgyűlésének „Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól” című 47/135 sz. Határozatában foglaltak szerint;
 - 10.2.2. tegyék meg a szükséges lépéseket a nemzeti kisebbségek társadalmi, gazdasági és kulturális életben, valamint közügyekben való hatékony részvételének biztosításához, hogy hatékonyan részt vehessenek a döntéshozatali folyamatban – a Keretegyezmény 15. cikkének megfelelően;
 - 10.2.3. tartózkodjanak a nemzeti kisebbségek akaratauk ellenére történő asszimilációját célzó politikák és gyakorlatok elfogadásától – a Keretegyezmény 5.2. cikkében foglaltak szerint;
 - 10.2.4. tekintsék át és használják útmutatóként egyes államok által alkalmazott legjobb gyakorlatokat (mint például a kollektív vagy csoportos jogokat biztosító Alto Adige/Dél-Tirol, Finnország vagy mások tapasztalatai), amelyek érvényes modellekként és referenciákként szolgálnak még olyan államoknak is, amelyek még nem aláíró felei a Keretegyezménynek;
- 10.3. a területi megállapodásokat és konfliktus-megelőzést illetően, hogy:
- 10.3.1. hozzanak létre területi önkormányzati megoldásokat egy minden érintett fél által jóváhagyott formában, tiszteletben tartva a nemzetközi jog általános alapelveit;
 - 10.3.2. gazdasági okoktól függetlenül vegyék figyelembe a történelmi régiók hozzáadott értékét a kultúra, nyelv, hagyományok és vallások tekintetében az ország

- vagy az érintett állami intézmények közigazgatási és/vagy területi struktúrájának/egységeinek meghatározásakor/megreformálásakor;
- 10.3.3. kezdeményezzenek és folytassanak folyamatos párbeszédet a nemzeti kisebbségek képviselőivel a konfliktusok megelőzése, választótestületeik igényeinek kielégítése, valamint a multikulturalizmus és a szolidaritás elősegítése érdekében;
- 10.4. az oktatáshoz és a kisebbségi nyelvekhez való jogot illetően, hogy:
- 10.4.1. mozdítsák elő a nemzeti kisebbségek által beszélt nyelvek hivatalos használatát azokon a területeken, ahol élnek, helyi vagy regionális szinten, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája alapelveinek megfelelően, figyelembe véve, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek használatának védelme és ösztönzése ne a hivatalos nyelvek és azok megtanulásának kötelezettsége rovására történjen;
 - 10.4.2. a nemzeti kisebbségek igényeit szem előtt tartva fogalmazzanak meg oktatáspolitikákat, többek között specifikus oktatási rendszer és intézmények révén és a hivatalos nyelv oktatásának módszertanába foglalják bele az idegen nyelvű oktatás legjobb gyakorlatait azokban az elemi iskolákban, amelyek kisebbségi nyelvű oktatást nyújtanak;
 - 10.4.3. tegyék meg a szükséges lépéseket az anyanyelven való oktatás folytonosságának biztosítására a középfokú oktatásban (a szakképzést is beleértve) és a felsőoktatásban;
 - 10.4.4. kövessék a Tanácsadó Bizottságnak a Keretegyezményben foglalt oktatásra vonatkozó, 2006. március 2-i, a Keretegyezmény Első tematikus kommentárja ajánlásait, nevezetesen hogy proaktív megközelítést alkalmazzanak az oktatási kérdésekben, még akkor is, ha a kifejezett igény csekélynek tűnik;

- 10.4.5. kezdeményezzék történelemtananyagok közös megírását az anyaországokkal és a területükön élő hagyományos nemzeti kisebbségek képviselőivel, hogy a fiatalokat az európai együttműködés és partnerség érdekében oktassák, és a történelem oktatást használják fel az ifjúság nemzeti kisebbségekről való tudásának javítására;
 - 10.4.6. vegyék figyelembe a nemzeti kisebbségeket a közszolgálatok privatizálásakor, a médiát is beleértve;
 - 10.4.7. biztosítsanak megfelelő finanszírozást a kisebbségeket képviselő szervezetek vagy sajtóorgánumok számára, hogy felhívják a többség figyelmét identitásukra, nyelvükre, történelmükre és kultúrájukra;
- 10.5. a diszkrimináció elleni küzdelmet illetően, hogy:
- 10.5.1. hogy tartózkodjanak diszkriminatív cselekményektől és alkalmazzanak „pozitív diszkriminációt” a gazdasági és társadalmi rendszerekben azzal a céllal, hogy megszűnjenek az „esélyegyenlőség” ténybeli akadályai és előmozdítsák a teljes és hatékony egyenlőséget;
 - 10.5.2. a Keretegyezmény 16. cikke szellemében tartózkodjanak olyan törvények vagy közigazgatási intézkedések elfogadásától, amelyek fokozhatják az asszimilációt, ösztönözhetik az elvándorlást és megváltoztathatják egy adott régió etnikai struktúráját;
 - 10.5.3. alkalmazzanak alulról felfelé építkező megközelítést a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések azonosításában és kezelésében, figyelembe véve az érdekelt felek véleményét;
 - 10.5.4. biztosítsák – a szabad mozgáshoz való alapvető jog aláásása nélkül és az „egység a sokféleségben” koncepcióval összhangban – a nemzeti kisebbségek számára saját területeiken belül annak lehetőségét, hogy szülőföldjükön maradhassanak, hogy ott boldogulhassanak és fejlődhessenek, ahol évszázadok óta

élnek, és hogy felfedezhessék teljes potenciáljukat a közösségeik, valamint a többség, az állam és Európa egészének javára;

- 10.5.5. fogalmazzanak meg és hatékonyan hajtsanak végre egy átfogó nemzeti stratégiát a nemzeti kisebbségek védelméről;
- 10.5.6. biztosítsák, hogy a média diszkriminációmentesen működhessen a kisebbségi nyelveken;
- 10.5.7. olyan választási jogszabályokat fogadjanak el, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek pluralista politikai képviselését;
- 10.5.8. tartózkodjanak olyan törvények vagy közigazgatási intézkedések elfogadásától, amelyek gyengítik a kisebbségvédelmet.

11. A Közgyűlés felkéri tagjait, hogy jobban kövessék a nemzeti kisebbségek kérdését, játsszanak aktív segítő, problémamegoldó szerepet, valamint dolgozzanak ki javaslatokat a nemzeti kisebbségek közvetlen politikai képviselésére.

12. A Közgyűlés arra kéri az Európa Tanács Főtitkárát, hogy szenteljen különös figyelmet a nemzeti kisebbségeknek az emberi jogok európai helyzetéről szóló éves jelentésének keretében.

13. A Közgyűlés felkér valamennyi típusú közszolgálati- és magán-médiát a nemzeti kisebbségek által lakott régiókban, hogy nyújtsanak szolgáltatásokat kisebbségi nyelveken.

Ajánlás 2040 (2014) Ideiglenes változat

1. Emlékeztetve az 1985 (2014) sz. Határozatára a nemzeti kisebbségek helyzetéről és jogairól Európában címmel, a Parlamenti Közgyűlés kifejezi aggodalmait e tárgyban..

2. A Közgyűlés hangsúlyozza a stabilitás, a szolidaritás és emberek sokasága Európában való békés egymás mellett élésének fontosságát, és felszólít az „egység a sokféleségben” koncepció támogatására az országokon belül és az országok között.

3. A kisebbségvédelem maradjon prioritás a politikai napirenden, hogy foglalkozzon a kisebbségek igényeivel és védje jogait és emberi méltóságukat. A nemzeti kisebbségek jogainak hatékony védelme hozzájárul a konfliktusok megelőzéséhez, a mindenki számára otthont jelentő Európa képének eléréséhez, valamint egy békés és virágzó környezet létrehozásához.

4. A Közgyűlés ezért felkéri a Miniszteri Bizottságot, hogy:
- 4.1. dolgozzanak ki bizalomépítő programokat, amelyek középpontjában az Európa Tanács tagállamainak címzett kisebbségi kérdések állnak;
 - 4.2. biztosítsák, hogy az Európa Tanács Politikatudományi Iskolái foglalkozzanak a **hagyományos** nemzeti kisebbségek kérdésével átfogó módon, amelynek során figyelembe veszik továbbá azt a tényt, hogy a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbséghez tartozó személyek jogainak védelme és támogatása hozzájárul azon államok politikai és szociális stabilitásához, amelyben élnek;
 - 4.4. az illetékes szakértői bizottságain keresztül dolgozzon ki képzési programokat és szervezzen szemináriumokat történelemtanárok és a média képviselői, különösen az etnikailag vegyes régiókban dolgozók részére, hogy a fiatalokat Európa szerte a tolerancia és az együttműködés szellemében neveljék.

MAGYAR MŰLT AZ IRODALOMBAN

Pomogáts Béla

Dózsa György alakja a magyar költészetben

Aki, akárcsak gondolatban, átlapozza a magyar költészet közel nyolc évszázados történetét, megállapíthatja, hogy költőink rendre megörökítették nemzeti történelmünk eseményeit, ezekből a művekből akár egy hiteles, egyszersmind a költészet magaslatán elhelyezkedő magyar históriát is össze lehetne állítani. Ennek a költői históriának a részét adják azok a versek is, amelyek történelmünk emlékezetes hőseiről: királyokról, fejedelmekről, államférfiakról, hadvezérekről, a kulturális élet nagyszerű alakjairól rajzolnak költői arcképet, ebből a versanyagból is kikerekedik a magyar történelem. (Magam éppen a mögöttünk álló hónapokban próbálkoztam egy ilyen munkával, *Történelmi arcképcsarnok* címmel százharminckét magyar költő százhusz jeles történelmi személyiségünkről – Attila királytól és Álmos vezértől Bibó Istvánig és Antall Józsefig – írott háromszázhetvenkét versét gyűjtöttem egybe.¹ Dózsa György alakjának és háborújának, majd szörnyűségei halálának és politikai-morális örökségének az értelmezése tulajdonképpen sohasem volt olyan egyértelmű, mint történelmünk más, közismert hőseié. Mondjuk, Szent István, Hunyadi János, Mátyás király, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos és Deák Ferenc alakja és tevékenysége szinte kivétel nélkül pozitív megítéléssel találkozott (jóllehet Kossuth alakja körül időnként voltak viták). Mások, pél-

¹ A gyűjtőmunkát természetesen folytatni lehetne, a terjedelmes kötet az ideai könyvhét alkalmával került az olvasók kezébe.

dául Szapolyai János, Fráter György, II. Rákóczi György vagy éppen Martinovics Ignác, Görgey Artúr, Károlyi Mihály (meg még sokan) megítélése nem egyszer polarizálta a közvéleményt – gondoljunk például a Görgey vagy a Károlyi körül kibontakozó olykor szenvedélyes vitákra. Dózsa György történelmi szerepének megítélése körül is folytak polémiák. Hiszen egy konzervatív áramlat képviselői egészen másként viszonyultak hozzá, mint a plebejus politika hívei.

Tulajdonképpen hosszú évszázadokon keresztül nem kevés idegenkedés vette körül a parasztvezér alakját, így nyomban az első szépirodalmi alkotás, amely a parasztháborút mutatta be – Taurinus István *Stauromachia* című (a későbbiekben részletesen is tárgyalandó) művére gondolok – határozott ellenszenvvel beszélt Dózsáról, és ezt az ellenszenvet igazából csak a tizenkilencedik század történetírása és irodalma számolta fel. Ez erősítette meg a kritikát a jobbágynépet kizsákmányoló nemesi rend ellen és az empátiát a fellázadt parasztok iránt. Horváth Mihály *A magyarok története* című (első alkalommal 1842-ben közre adott) nevezetes összefoglalása, amelyet a magyar reformkor reprezentatív történelmi munkájának tekinthetünk, viszont már szánalommal és megértéssel beszélt arról, hogy a parasztháborút végül is a jobbágnép sanyargatása robbantotta ki. A történetíró művében a következők olvashatók: „a kereszt fölvetelére kihirdetett fölhívás nem egyéb volt, mint a parasztság fölszólítása, a túrhetetlen igából való szabadulásra, s ennek reménye hihetőleg még inkább csábítá a méltatlanul elnyomottakat, mint maga a jutalmul kitűzött bűnbocsánat. És kevés idő múlva Pest, Fehérvár, Kalocsa, Nagyvárad és más, kivált püspöki székes városok alatt ezerenkint gyűlt a pórság, s vele számos alrendű pap, hogy kuruccá legyen.” Majd a parasztvezér szörnyű megkínzásának történetét a következő, ugyancsak a Dózsa György iránt érzett részvétről és a sadista vérengzés erkölcsi elutasításáról tanúskodó szavak beszélik el: „De sehol sem vetkezett ki a nemesség annyira az emberiség minden érzetéből, iszonyú büntetéseiben kegyetlensége sehol sem volt leleményesebb, mint Szapolyai táborában. Dózsa negyvened magával több napig éhséggel kínoztatott; mert a vajda több napig tanácskozott a hadnagyokkal a foglyok büntetése neméről. És a hosszú tanácskozásnak borzasztó lett eredménye. A kuruc királyt meztelenül izzó vas trónba ültették, tüzes

vas koronával megkoronázták, s miután tagjait izzó vas fogókkal megcsipkedték, kiehült cinkosait uszíták reá, hogy félig sült húsból elégtésék ki éhségüket. Valóban méltán kérde egy történetíró: >melyik részen van e történetben, melyben annyi borzasztó halmoztatott össze, a szilajabb embertelenség<?” Ez utóbbi idézet Wachsmuth: *Aufstände und Kriege des Bauern im Mittelalter* című 1834-ben közreadott munkájából való.

Ugyancsak erős empátiával mutatta be Dózsa György alakját a századforduló liberális szellemben dolgozó történetírója, Márki Sándor, akinek *Dózsa György* című történelmi életrajza 1913-ban került az olvasók elé (és Ady Endrére is hatott). A további történelmi összefoglalások, így Fraknoi Vilmos *A Hunyadiak és a Jagellók kora* című munkája, amely 1896-ban a Szilágyi Sándor által szerkesztett *A magyar nemzet története* című tízkötetes – a honfoglalás millenniuma alkalmából közre adott – nagy kézikönyv-sorozatban látott napvilágot, illetve Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történet* című reprezentatív műve, amely első kiadásában 1936-ban került nyilvánosságra, már némi tartózkodással, mi több, kritikával mutatta be a parasztvezér alakját és magát a parasztháborút, rámutatva azokra a kegyetlenségekre is, amelyek éppen Dózsa György parancsára következtek be.

De térjünk rá Dózsa György és a parasztháború szépirodalmi ábrázolásaira, ezúttal csupán arra, hogy a magyar költészet miképpen vetett számot az ország későbbi sorsát is erőteljesen befolyásoló – több történetíró meggyőződése szerint az 1526-os mohácsi vereséget előkészítő – 1514-es eseményekkel. Az elbeszélő irodalom és a drámairodalom hasonló törekvéseire most nem térünk ki, csupán utalok Eötvös József *Magyarország 1514-ben*, Szabó Pál *A nagy temető*, Gergely Sándor *Dózsa* című regényeire (e két utóbbi arról tanúskodik, hogy Dózsa György alakja és a parasztháború eseménysorozata miként „szakralizálódott” a baloldali irodalomban, főként 1945 után). Illetve utalok Sárközi György *Dózsa* és Illyés Gyula *Dózsa György* című drámai műveire, valamint a Csoóri Sándor szövegkönyve nyomán Kósa Ferenc által 1970-ben rendezett *Az ítélet* című filmre, amely a közép-, illetve kelet-európai népporradalmak végzetének felidézésével (az akkori nézőközönség és a filmtörténet egybehangzó véleménye szerint) az ötvenhatos magyar forradalom tragédiájára is utalt.

Az első költői mű, amely Dózsa György alakját felidézte, tulajdonképpen igazodva az akkori korszak hivatalos vélekedéséhez, az 1480 és 1516 között élt erdélyi szász származású Taurinus (eredeti német nevén: Stieröxel, vagyis Bika) István gyulafehérvári kanonok és vikárius, a magyarországi humanista irodalom neves személyisége volt. 1519-ben Bécsben megjelent *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum* című latin nyelven írott verses munkájában egyházi feletteseinek: Bakócz Tamás esztergomi érseknek és Várdai Ferenc gyulafehérvári püspöknek a felfogásához igazodva súlyosan elítélő szavakkal bélyegezte meg a parasztháborút és ennek vezérét. Munkája végén a következőkben adott képet Dózsa György kínhaláláról (Muraközi Gyula fordításában):

S tépi le már sok vér szennyezte ruháját
rőla a hóhér, majd égő botot ad a kezébe,
és tüzesült koronát illeszt fejedelmi fejére,
s úgy ékíti királyi díszekkel, mint fejedelmet.

Pór had szítóját, szökevényét, gaz vezetőjét
csúfolják a királlyal, s hóhéra szavára
sárga halántékát izzó vaspántba szorítják.
Megroppan széles koponyája; szemén meg az orrán
s nagy fülein meg szájüregén agya nedve kibuggyan.
Így csöpög épp az aludtejnek sűrű folyadéka,
míg ritkásan szőtt szita nyomja, tölgyfaedényből,
s így folyik el sűrű lyukakon kiszorítva a nedve,
mint agya itt a tüzes pánttól szétnyomva szivárgott,
s rettenetes folyadék szennyével lepte be arcát.

Nádvesszővel űzött szolgálai csapatja körötte
táncot járt szilajon, s vad urát gúnyolta: királyát.
Majd, fenyegetve kivont tőrrel, hogy jelt ad a vajda,
rontva reá rágják, szaggatják pusztá fogukkal;
tépi a szétroncsolt tagokat, nyeldesve, amit már
megrágtak, s azután kezdik szürcsölni kiomló
vérét is – nyomorult szolgálak! – eltelve a hússal.

Taurinus István elbeszélő költeményéhez hasonló módon Sommer János, azaz Johann Sommer, eredetét tekintve szászországi humanista, aki Kolozsváron letelepedve az unitárius vallási mozgalom egyik vezető személyisége és ideológusa volt, *Reges Hungarici et Clades Moldavia* című 1580-ban Wittenbergben megjelent versgyűjteményében ítélte meg Dózsa György alakját és tevékenységét. A II. Ulászló korát bemutató részlet elítélő módon beszél a pór nép lázadásáról: „Akkor elárulván a dühöngő nép a haragját, / Nem titkolja tovább szívbeli indulatát. / És fenyegetve, halált ordítva a főnemesekre, / Már nekibőszülten dúlja a városokat. / Bosszús gyűlöletük papokat bátorodik ölni, / S tüzi karóra a torz lekaszabolt tagokat.” A parasztsereg által elkövetett kegyetlenségek bemutatása után mégis elítélő hangsúllyal beszél a megtorlás borzalmairól, mindenekelőtt Dózsa György szörnyű kínhaláláról, illetve Bátor István erdélyi vajda, mondjuk ki nyíltan: szadista kegyetlenségéről (igaz, abban a korban ez a kegyetlenség nem volt kivételes):

Jött Erdély vezetője, az Olt melletti vidékről
S bátran vett lobogót, min a király jele volt.
S büszke hatalmával szétszórva a fosztogatókat,
Durva bilincsekbe verte a két vezetőt.
Hagyta az ég, hogy a lázadókat oly állati módon
Tépje darabra kezük, isteni példa szerint.
Mit kieszelt embertelenül, leleménnyel a bosszú,
Azt a bakó keze mind űzte e férfiakon.
Nagy ekevasból súlyos vaskoronát kalapáltak,
S megpörkölte piros érce a Dózsa fejét.
Minden testrészen bő vér bugyogott az erekből,
S itta az alvadt vért néma paraszti ajak.
Györgynek a roppant gyötrelmek közepette se mondott
Jajsót szája, s a szem szárazon állta a kint,
És csak azért esdeklett, hogy testvére kegyelmet
Kapjon; bűnökét az nem követett sosem el.
Végül a sült törzs feldarabolt testrészeit adták
Volt katonáinak; ez szörnyű ebéd lehetett.
Bősz Lükaon barbár lakomájának ne legyen már

Híre, ha krisztusi nép rendez ilyen lakomát.
Vége a történetnek. Jaj, mire bátorodunk még;
Felfaltunk élő testet erőszakosan!

A két tudós humanista által felidézett történet irodalmunkban szinte egyedülként ítélte el súlyos szavakkal a parasztvezér alakját és seregét (Taurinus határozottabban, Sommerus némi empátiával, legalábbis Dózsa György kínhalálának barbársága miatt). Az ezeket követő időkben született szépirodalmi alkotások azonban szinte felmagasztosítják mindkettőt, tehát a vezér alakját és a parasztháborút. Dózsa György személye és serege azonban igazán az 1848-as forradalomhoz vezető időszakban vált kultikus fogalommá, nem véletlenül, hiszen a reformpolitika radikalizálódása egyre gyakrabban követelte a jobbágyok felszabadítását és befogadását az „alkotmány sáncai” közé. Ennek az új megítélésnek volt közismert, tulajdonképpen az utóbbi másfélszáz esztendőben kibontakozó Dózsa György-kultusz meghatározó kezdeményezője Petőfi Sándor sokszor idézett költeménye: *A nép nevében*, amely Dózsa György parasztháborújára hivatkozva követelt (1847 márciusában) jogokat a rendi társadalom keretein kívül élő tömegek számára:

Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

A történelmi szerepet kapó költeményt a költőről időtálló pályaképet rajzoló Horváth János (*Petőfi Sándor* című monográfiájában) a következőkben mutatta be: „*A nép nevében* higgadt okfejtéssel, s aránylag nyugodt modorban igyekszik meggyőzni a kiváltságosokat, hogy adjanak jogot a népnek is, míg nem késő; s nem csupán érzelmi (erkölcsi) indokolással szól hozzájuk, hanem ész-okokkal is. De e higgadt, s

csekély líraiságú okfejtés korántsem prózai, sőt már-már forradalmi eréllyel hat, mintegy utolsó kísérletként a rábeszélésre, melynek sikerelensége esetére már támadásra kész erők várakoznak. Nem a lyraiság hiánya, hanem a fékezett lyraiság, tehát az erő érzete jellemzi a költeményt.”

Természetes dolog, hogy Dózsa György alakja, amellyel szemben tulajdonképpen nem pusztán megértőbbnek bizonyult a tizenkilencedik század második felének és a huszadik századnak a költészete, hanem kifejezetten azonosult vele, és a maga szakralizált történelmi hőségnek tekintette, különösen a mögöttünk maradt másfél évszázadban emelkedett nemzeti múltunk és az irodalmi emlékezet megkerülhetetlen személységei közé. Arra a magaslatra, ahol olyan történelmi alakok találhatók, mint Szent István, Szent László, IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János, Mátyás király, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos és Deák Ferenc. Természetesen ezeknek a történelmi alakoknak a jelképes értelmezése nagymértékben eltér egymástól, vannak közöttük sikeres uralkodók, szabadsághősök, megfontolt reformerek és szenvedélyes forradalmárok – Dózsa György alakja természetesen a forradalmi arcképcsarnokban kapott helyet, ennek a leginkább radikális (és tragikus) tartományában. Ezt az alakot mindig akkor övezte megkülönböztetett figyelem és tisztelet, midőn a nemzeti történelemben a forradalmiság és a népfelszabadítás stratégiai kerütek előtérbe, így 1848-ban, valamint az első és a második világháború után. Vagyis általában a baloldalinak mondható társadalmi és politikai stratégiák érvényesítése idején. A szerves és megfontolt társadalmi reformokat előtérbe helyező és a forradalmiságot elutasító korszakok többnyire hallgattak a parasztvezérről vagy éppen elutasították azt az örökséget, amelyet alakja és sorsa képviselt.

A forradalmi szellemiséget kifejező recepciónak (Petőfi Sándor után) természetesen Ady Endre Dózsa Györgyről rajzolt képe volt meggyőző és nagyszabású példája. A költő, aki a magyar múlt forradalmi hagyományainak és a nyugat-európai (mindenekelőtt francia) politikai radikalizmusnak a követőjeként nézett szembe a magyar történelemmel, mindenképpen indokoltan idézte fel a parasztvezér alakját, és még Dózsa iszonyatos végzetében is biztató, mert „megváltó” ösztönzést

talált. Az „új vezér és új Dózsa” forradalmi képzetében látta az országos megújulás zálogát, és a vértanú népi hős példájával biztatta mindazokat, akik hozzá hasonlóan a kívánatosnak tartott népi forradalom útján kívántak járni. A parasztvezér rettenetes kínhalála ilyen módon szinte a megváltás lehetőségét nyitotta meg, akárcsak a keresztény hitvilágban Jézus Krisztusé, azaz Dózsa György személye mintegy „szakralizálódott”, a forradalmi megújulás történelmi példaképe lett.

Sebő pajtás, jóllaktunk egyszer,
Holt ember varjaknak étkük.
Pajtás, mi voltunk a rossz varjak.
Mi éhesen széjjeltéptük.

Gyomrunkban az élet s az átok,
Hajh, gyomor, hajh, kutya bendő,
Ti vagytok Magyarország sírja
S ti lesztek majd a jövőendő.

Lesz bőjtje a nagy lakomának,
Lesz új vezér és új Dózsa.
Sebő pajtás, ne köpködj: megvált
Bennünket a Dózsa trónja.

Dózsa György parasztháborújának emléke és példája nem csupán a most idézett költeményben kapott hangot, hasonló módon kaptak ezek szerepet a *Dózsa György unokája*, a *Történelmi lecke fiúknak*, az *Új törvényt Werbőczi*, az *Egyszer volt csak (Dózsa György emlékének)*, a *Még egyszer jönne* és a *Fénylik a tenger* című versekben. Ady, aki különben egy családi legenda szerint rokonságban állt Dózsa Györggyel (erről *Dózsa György szobra* című a Budapesti Napló 1908. április 24-i számában közölt írásában beszélt), publicistaként is rendszeresen idézte fel a parasztvezér alakját és küzdelmeit. (A bibliográfia tanúsága szerint tizennyolc írásában emlegette Dózsát.) *La Barre – Dózsa György* című cikkében (a Budapesti Napló 1906. november 13-i számában, Jean-François Lefebvre de la Barre emlékét kötötte össze Dózsa György

alakjával. (La Barre tizennyolcadik századi francia szabadgondolkodó volt, akit radikális vallásellenessége miatt lefejeztek, majd holttestét elégették.) Ady a következő módon jellemezte Dózsa György alakját: „La Barre lovagról, aki szobrot kapott Párizsban, Dózsa Györgyre gondol az ember, ha magyar. [...] Franciaország Rómával vívja leszámoló harcát, s természetes, hogy La Barre lovas szobrot kapott. Nagy emberek és szobrok így szoktak teremni, régi és okos dolog ez. De akkor milyen szobrot kellene kapnia Dózsa Györgynek? Magyarország ma olyan harcba kezdett, amelyet még sohse látott a világ. Krisztus a XX. században, tíz századdal Árpád után. Mi, a milliók, a rongyosok, azt akarjuk, hogy jogunk legyen a levegőhöz. Egyetlenegy ország vagyunk, ahol a rongyos milliók soha föl se lélegezhettek, a dús ezrek miatt. És még ma is csak a szégyen, a szomorúság, a megalázás a mienk. Minden népek nyomorult millióinak van valami dicsőséges emlékü. Magyarországon ezer év óta mákony vagy korbács volt a mienk.” Dózsa György több évszázaddal korábbi küzdelme ilyen módon kapott időszerű politikai értelmet, alakja így kapott helyet Ady Endre személyes példaképei között.

Az Ady által megidézett parasztvezér alakja ezt követve rendszeresen megjelent a magyar költészet történelmi arcképcsarnokában, a személyes sorsukkal és példájukkal felmagasztosult hősök között. Éppen csak utalok Juhász Gyula *Dózsa feje*, *Dózsa után*, *Az alsóvárosi temetőben*, *Torozás*, Peterdi Andor *Szabad vagy népem!*, Várnai Zseni *A Dózsa-kép*, Györy Dezső *Új mítosz*, Forbáth Imre *Vers*, Gábor Andor *Tudod-e még?* Fodor József *Szél a tarlókról*, Rónay György *Magyarország 1514-ben*, Szemlér Ferenc *Dózsa Temesvár előtt* című versére és természetesen József Attila korszakos jelentőségű *A Dunánál* című 1936-ban írott költeményére, amely valójában a magyar történelemben tapasztalható szélsőséges antagonizmusok feloldásának szellemi stratégiáját fogalmazta meg. Abban a meggyőződésben, hogy az ország csak akkor védhető meg a rá váró újabb történelmi veszedelmekkel szemben, ha vezetői és népe képesek lesznek valamilyen méltányos kiegyezés és összefogás jegyében félretenni a pusztító belső konfliktusokat. Ennek a kívánságnak a következtében említette meg egymás mellett Árpád és Zalán, Werbőczi és Dózsa nevét, és utalt arra, hogy csupán a méltányos összefogás, a kölcsönösen okozott sérelmek félretolása mentheti meg a harmincas

évek világpolitikai küzdelmeibe sodródó nemzetet. (Ebben a tekintetben József Attila szinte ugyanazt a szellemi és etikai stratégiát képviselte, mint alig néhány esztendővel később, 1939-ben írott *A magyar jellemről* című nagyszabású esszéjében, majd 1940-ben írott *Ezerkilencszáznegyven* című nagyívű költeményében Babits – azaz a nemzeti megbékélés és összefogás követelményeit.) De lássuk magát a verset:

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa –
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e multnak már adósa
szelíd jövővel – mai magyarok!

Természetes, hogy a forradalmi népi hős alakját a két világháború közötti évtizedekben mindenekelőtt a kibontakozó népi mozgalom költészete emelte magasra. (Most nem szeretnék foglalkozni azzal a Dózsa képpel, amely a népi irodalom más műfajaiban tanulmányozható, csak utalok Szabó Pál *A nagy temető* című regényére, Sárközi György *Dózsa*, Illyés Gyula *Dózsa György* című drámájára, Féja Géza *Dózsa György* című nagy életrajzi esszéjére.) Utalnom kell viszont Illyés Gyula, Erdélyi József, Sinka István, Sárközi György, Nagy Imre verseire. Ezek a költői művek nem csak abban vállaltak szerepet, hogy mintegy megtisztítsák a parasztvezér emlékét a korábban tapasztalt elutasítástól, új képet is adtak róla, amely (természetesen Ady Endre versei nyomán) Dózsa Györgyben látta azt a népi hőst, aki nem csak az elnyomott jobbágy nép felszabadítására vállalkozott, hanem a török terjeszkedés által veszélyeztetett ország megmentésével is próbát tehetett volna. Mindebben természetesen a népi mozgalomnak az a kettős stratégiája kapott szerepet, amely egyfelől a nyomorúságba taszított hazai szegényparasztság emberhez méltó életét, másfelől a több irányból (a német és a szovjet birodalom, valamint a környező „kisantant” államok oldaláról) veszélyeztetett ország védelmét és megerősítését szolgálta volna.

Mindenekelőtt természetesen Illyés Gyulára gondolok, akinek hosszú évtizedeket átfogó költészete és más szépirodalmi munkássága több alkalommal is felidézte Dózsa György alakját és végzetét. Korai, *Énekelj költő* című versében, amely még az avantgárd hatása nyomán született, a pusztai világ idillikus képének rajzát a parasztvezér mártíriumára történő drámai emlékezés zárja le: „A kemény füstjében Dózsa György sercegő bőrére emlékezik orrom / Mintha haraptam volna belőle, gyomrom felkavarog, köpésem vitriol, / Ha isten segít, megláthatjátok még fekete marását.” A fiatal Illyés Gyula legtöbbször talán Petőfi Sándort emlegette, de szinte ugyanolyan gyakorisággal Dózsa Györgyöt, akiről elbeszélő költeményt tervezett, akinek alakját, példáját és vértanúságát több versében is megénekelte. „Régóta készülök erre az énekre, - káromkodásaim / Erre edzették remegő torkomat! Mint fiatal anya / Vártam, hogy belém nyilaljon már a kín / S kiszakadjon végre egy néma nép szava” – írta a tervezett eposz 1927-ben keltezett előhangjában (*Dózsa. Előhang egy hőskölteményhez*). Népi hőskölteményre készült, forradalmi eposzra, a francia forradalom és az 1918-as októberi magyar forradalom jelszavaival indította a szöveget: „Éljen a Szabadság! Éljen az Egyenlőség! Éljen a testvériség! / Minden hatalmat a dolgozóknak!” Az eposz töredékben maradt, Dózsa mozgósító példája azonban minduntalan visszatért verseiben; az *Énekelj költő*, a *Növekvő szél*, a *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, később a *Remény, remény*, a *Tüzes trón* hősi példát és izzó vaskoronát idéző soraiban. 1947-ben egyik leginkább fontos művének ígérkező, végül azonban befejezetlenül maradt *Vár a vízen* című versében, amely a nemzeti tragédiákkal terhelt magyar történelem évszázadaival vetett számot, Rákóczi és Kossuth emléke mellett idézte fel Dózsa György nevét:

Viszi a Duna Dózsa György szívét,
Rákóczi selymét, már majtényi sárral,
Kossuth szent pózának tág kar-ivét,
visz egy zászlót rőt esti napsugárral,
egy lobogót vad alkonyati vérben,
Petőfiét – hogy csattog és lobog,
hogy Párisig, minden népig elérjen

hite, mely szivéből ma is csorog
 vérrel írva a földre, úgy igaz:
 hazám! – Hazánk! Hiába? Nincs vigasz?

Állok a bástyán, nézve arra, honnan
 a folyam, a szél, a harc, az ipar
 s immár az est jó füst- és ködgomolyban.
 A megtört jobbak zord gondjaival
 gomolyg az elme, e kis esti ég.
 Vár, ország, nemzet s tartalma e nép,
 Ujra és újra miért törmelék?
 Mért e sok omlás? Mért e csupa fél
 torony és tett? Mert nincs egyéni lét,
 nincs semmi lét sem, hol nemzet nem él?

(Illyés Dózsa György iránt érzett vonzalmának különben Takács Péter igen részletes tanulmányt szentelt: *A Dózsa-hagyomány Illyés Gyula művészetében*, ez az Alföld című folyóirat 1972-es évfolyamának szeptemberi számában került az olvasó elé.)

A népi irodalom köréből más költőkre és más versekre is hivatkozhatom, így gazdag írói pályája első szakaszán költészettel is próbálkozó Veres Péter *Parasztok* című szabadversére, amely a Gracchusok, Spartacus, Geyer Flórián (a német parasztháború neves hőse), Jacques Bonhomme (a tizennegyedik századi francia parasztlázadás vezére) és a Názáreti (azaz Jézus Krisztus) mellett hivatkozik a parasztháború vezetőjére, mint olyanra, aki „megpróbálta lerázni a jármot”. Ugyanebbe a sorba tartozik a népi mozgalom költészetének első nagy egyénisége: Erdélyi József, aki korai, *Magyar család* című versében egy szegényparaszti család szomorú sorsáról és ezzel párhuzamosan a nemzet tragédiáiban bővelkedő történetéről adott gazdag költői képet, a parasztköltő Nagy Imre, aki *Szomorú sírásók verse* című költeményében emlékezett Dózsa Györgyre, és Sinka István, aki *Krónika*, illetve *György vezér a tüzeknek suttog* című verseiben, a szegényparaszti nép végső kiszolgáltatottságának és tehetetlenségének bénító tapasztalatai nyomán elevenítette fel fájdalmas hangon Dózsa György és társai bukását. Sinka

költészetét máskülönben is áthatotta a körötte élő szegénység tragikus sorsának élménye, ez az élmény okozta, hogy költői világában vezető szerephez jutottak a népballadák tragikus hangszerelésű drámai hagyományai – ezek nyomán születtek a Dózsa György végzetét idéző költeményei is. Végül ugyancsak személyes elkötelezettséggel idézte fel a parasztlevelezés sorsát és alakját Sárközi György, aki a Nyugat és a „neokatolikus” irodalom táborából csatlakozott a népi írómozgalomhoz, és a Válasz szerkesztőjeként igen sok szolgálatot tett ennek a mozgalomnak és természetesen a parasztság felemelése ügyének. *Magukért lázadó Dózsák* című versében arról a fájdalomról tett vallomást, amelyet a paraszti nép érdekében folytatott szinte magányos írói küzdelem (egy igen szűkre szabott írói közösség küzdelme) okozott: „Magunkért lázadó Dózsák: / Ülünk nagy, tüzes trónusokban itt-ott, / S szórvan roskadt fejünkre átkot és szitkot / Megvesszőznek az urak és megköpdösnek a parasztok. [...] Jobbágytalan vezérek: / Ülünk nagy, tüzes trónusokban sírva, / S hamuvá omlunk, hogy testünk földi sírba / Ne hulljon, de legyen a hazátlan, égigcsapó szeleké.”

A Dózsa György és a parasztháború emlékei körül szerveződő közéleti érdeklődés természetes módon a második világháború után bontakozott ki igazán, midőn a demokratikus politikai pártok, mindenekelőtt a Nemzeti Parasztpárt (és ennek vezető egyéniségei, így Veres Péter, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Darvas József, Kovács Imre és mások) valóságos kultuszt hoztak létre a parasztlevelezés emléke körül. Annak a paraszti demokráciának a jegyében, amely több tekintetben különbözött mind a kisgazdapárt és a kereszténydemokrácia, mint a szociáldemokrácia társadalmi víziójától, és csak ideje-óraig felelt meg annak az ideológiai jövőképeknek, amelyet a kommunista párt képviselt. A parasztlevelezés alakját ebben az időben egész sor költői mű idézte meg, hogy néhány példára hivatkozzam, ezek között tarthatjuk számon Zelk Zoltán *Március*, Csánádi Imre (különben oroszországi hadifogságban írott) *Dózsa György népe*, Benjámin László *Ha szent a föld*, Simon István *Láttam Dózsa Györgyöt*, Nagy László *Vendégek jövedele*, Boda István *Békesség zászló*, Mátyás Ferenc *Dózsával a Várban*, Jankovich Ferenc *Cegléd ünnepére*, Csoóri Sándor *Egy templom falára*, Képes Géza *Se vihar, se végzet*, Pusztai Sándor *Dózsa ikon*, Jánosy István *Dózsa*, az 1956-ban Kanadába emigrált

Fáy Ferenc *Dózsa új éneke* című versét és mindenekelőtt Juhász Ferenc poétikai értelemben is korszakalkotó történelmi elbeszélő költeményét: *A tékozló országot*, amely megjelenése idején (1954-ben) a magyar költészet egy új korszakát jelentette be.

Juhász Ferenc műve tragikus költemény, hiszen a parasztsereg végső vereségét és a vezér kínhalálát állítja a középpontba, mégsem a halál eposza, hanem az életé. A parasztháború elbukott, vezérét felfalták saját katonái, a sereg a vér mocskába fulladt, az ország majdnem elveszett. Az élet és a megmaradás parancsa mégis erősebbnek bizonyult, mint a szörnyű vereség és megtorlás, mint a történelem minden gyalázata. Az élet mindenképpen több, mint a halál: „Kimondhatatlan titkú szépség: átzuhogsz te az időn, / gyöngyözve, habzó, csillogó, lángoló-hús, robajló zuhatagban, / az anyaméhből a sírba, istenné teljesülsz magadban. / És nincs több! Ez a legtöbb: az ember örök sugárt ver át a halál-ködön. / Az ember: a beteljesült szépség, értelme a világnak. / Az ember: a valóság megfogalmazója, a halál szügyébe vert dárda.” Az eposz költője látomásos képekben mutatta be a pusztulást, meggyőződése szerint mégis az élet énekesese volt. A halált nem úgy tekintette, mint legfőbb rosszat, hanem mint az alkotó élet kényszerű befejezését, amelynek méltósága lehet. A legfőbb rossz nem maga a halál, hanem az értelmetlen, gyötrelmes, hiábavaló pusztulás. „Meghalni? Ez a legkevesebb! A legtöbb: értelmet találni a halálban!” – hirdette az eposz. A szabad, alkotó élet a halál szorongató kényszerűségét is legyőzheti. Élet és halál végső értelme szerint összetartozik, a létezés állandó körforgásában mindkettőnek szerepe kell, hogy legyen. „... a lét [...] a halállal kiegészül” – hangzott *A tékozló ország* bölcsesége. „A világ, mint az emberfia teste / magát milliárd részre osztva, s osztódva szüntelen létezik, / nemz, tapad, terhesül, bomlik, fogan bennünk jövő ősök, ősökben fiaik. / A halál csak részleges” – kapott teljesebb megfogalmazást Juhász Ferenc történelembölcsesége. A tragikus hangoltságú történelmi eposz (talán nem véletlenül annak köszönhetően, hogy 1953-1954-ben, vagyis a Nagy Imre által vezetett kormány reformpolitikája által keltett reménykedés idején született) végül is a történelmi reménység és hangsúlyosan a szabadság eszménye mellett tett hitet:

Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!
Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne tórd a szenvedést.
Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!

A Dózsa György alakja és történelmi szerepe körül létrejött kultusz, mondhatni, ettől kezdve folyamatosan áthatotta költészetünket, szinte minden fellépő fiatal költőt (különösen azokat, akik a népi írómozgalomtól vagy éppen Ady Endre, József Attila és Illyés Gyula munkásságától, az általuk képviselt szellemiségtől és hagyománytól kaptak ösztönzést) megérintett a tragikus sorsú parasztháború és parasztvezér története, illetve alakja. Csupán néhány példára utalok, így Tornai József *Dobok*, Kiss Anna *Siratóének*, Csanády János *Önarckép*, 1929, Csukás István *Dózsa szobra* (amely Kiss István budai szobrának felavatása alkalmából született), Bella István *Székely Dózsa György tűnődése Cegléd előtt* és *Székely Dózsa György imája*, Bari Károly *Dózsa*, Kovács István *Vas-könnyek*, Györi László *Intarzia*, Polner Zoltán *Honfoglalás*, Baka István *Dózsa ikon*, valamint az erdélyi Farkas Árpád *Dózsa arca* és Magyar Lajos *Dózsa születése* című verseire. Tulajdonképpen valamennyi költeményből lehetne citálni emlékezetes sorokat. Két verset, úgy érzem, idéznem kell. Egyrészt Csukás István imént említett költeményére gondolok, ebben a következők olvashatók: „Te voltál a mi királyunk, / Dózsa György, érc-eget verő / mázsás harangnyelv, s feltámadt / a nemzetnek csúfolt temető”. Másrészt Bella István *Székely Dózsa György imája* című versére, amely a parasztháború vezérének országos tragédiájáról beszélt:

Íme, lángol a trón, láncon, láncon az ország,
láncot ellik a láng, hol a lélek kihál,
íme a koronám, magát a napot hozzák
világ elemésztő robbanásaival.

Mi volt az én vétkem? Új és ifjú ország!
Szabad pór és polgár szülte Holnap-Haza!
Ó, hajnalléptű lány! Jövő-fényű orcák!
Koronás homlokom a holnap iszonya.

 Nem engem téptek szét, a Haza-Holnapot,
 meggyötört testemet mikor fölnégyelik,
 nem én, Magyarország lesz szétszaggatott,
 múltját és jövőjét szanaszéjjel szedik.

(Ezekből és a korábbi versekből állított össze Tóth Gyula Juhász Ferenc bevezető vallomásával *Dózsa – magyar költők versei* címmel 1972-ben igen gazdag gyűjteményt, amely hatvan költő nyolcvan versét mutatta be az olvasónak – Taurinus Istvántól Kiss Annáig.)

Végezetül, ha már itt az erdélyi végeken beszélünk Dózsa György alakjának költői megjelenítéséről, külön meg szeretném említeni az erdélyi Székely János *Dózsa* című 1964-ben közre adott elbeszélő költeményét. A forradalmi hős alakját korábban a *Bolyai hagyatéka* című szonett-koszorú idézte fel, ezt teljesítette ki a későbbi drámai hangoltságú nagyobb költői mű, műfaját tekintve monológok sorozata. A költő a jól ismert eseményeket követte, s hét epizódban, valamint két intermezzóban adta elő Dózsa György lázadó sorsának krónikáját a török béggel vívott győzelmes párviadaltól kezdve a szörnyű kínhaláláig. Számot vetett a parasztháború vereségével, sőt történelmileg meghatározott kilátástalanságával, ennek ellenére a keresztesek erkölcsi fölényét és a vezér helytállásának erkölcsi értékét emelte ki. A költeménynek jól szerkesztett drámai íve van, a szöveg valóságos karakterét fejezik ki az ötös, illetve hatodfeles drámai jambusok is. A monológok a végzetel hadakozó s végül a végzetet elfogadó történelmi hős tragédiáját állították az olvasó elé, a fátum felismerésében és emelt tekintetű elfogadásában jelölve meg az emberi méltóság zálogát. Mindez természetesen összefüggött a kisebbségi sorsban élő költő történelemértelmezésével. A költemény záró sorai a történelmi tragédia katarziszát fejezték ki:

Csengettyű szól, fehér havak zizegnek,
 S ugatnak holmi távoli kutyák.

Vagy ágyú szól? Vagy kardok csengenek?
 Új tábor zsong a távoli jövőben?

Felkelt ismét a nép? Árad megint?
 Ismét, megint és mindörökre árad
 A latrok ellen – Dózsa György nevével,
 Ó, képzelődöm,
 Ez tehát a vég.
 Én Istenem, hát ennyi volt az élet.
 Elindult, súlyos tettek közt kanyargott,
 S most körbe járt.
 És íme, már egész.

Talán azzal fejezném be ezt a (terjedelmes, de korántsem kimerítő) ismertetést, hogy Dózsa György alakja, mindenekelőtt a huszadik század magyar költészetében, mindig vallomásra és állásfoglalásra készítette költőinket. Azt a korábban hangoztatott megállapítást igazolva, hogy a magyar költészet egyszersmind a nemzeti önismeret, a múlttal történő szembenézés, a történelmi kudarcokkal való küzdelem műhelye volt – és remélhetőleg marad.

Komáromi Sándor

A régi német Sopron/Ödenburg protestáns irodalma és műveltsége (16-19. század)

Hazai német városok, reformáció, felekezeti kultúra

A magyarországi német nyelvű irodalom és műveltség korai fővonala (a régi Magyarországot értve) a lutheri reformációhoz csatlakozó városi németiség körében szilárdult meg – a népnyelvi stratégiára áttérő hitújítás nyelvészeti bresztésével. Az új kultúra a teológia vagy a humanista műveltségi konvenciók színterén, persze, a latinitás egyetemes standardját is tovább használja. Maga az anyanyelvi igény elsődlegesen a szakrális szövegfajokat érinti, melyek a reformált hitélet közösségi kommunikációját hordozzák, és arra, a helyre aktualizálható-fejleszthető szöveg- és stílusművelésre épít, amelyet a wittenbergi központ előformál és szétsugároz. Ez nem nyújt teret nagyobb változatosságnak. A felekezeti kommunikáció nyelvintenzitása ugyanakkor, habár csak késleltetve, áthat a laikus szféra nyelvgyakorlatára. A világi terű irodalmiság itt, a törzs-nyelvterület peremén valóban csak nagyon lassan zárkózik fel a felekezeti kommunikáció népnyelvi gyakorlatához. A kezdetén az egyszerű polgár naiv szövegalkotása áll. A népnyelv térhódításához egyébként a protestáns stratégia átvételével a katolikus ellenoffenzíva is hozzájárul. Az áttöréshez a tudományos területre is kiható kései, végső lökést jó kétszáz év múltán (sértve éppen a nációk nyelvi önrendelkezését) II. József németesítő nyelvrendelete adja.¹

A hitváltó városi német elit, a magisztrátus kiterjedt jogköreire támaszkodva, a Mohács utáni kettős királyválasztás, a meginduló török foglалás, a szervezetenként legyengült egyházkormányzás rendkívüli állapotaiban szívós következetességgel építi ki a maga felekezeti ellenstruktúráját

a katolikus intézményességgel szemben. Bátran használja a meglévő templomokat, a papi javadalmakat, a plébániai iskolát is. A klerikus létszámot a peregrináció megindulása előtt (de részben később is) az osztrák tartományokban vagy másutt már korán üldözött exuláns prédikátorok állják. Határközeleki pontokon egyébiránt több hullámban az egyszerű hitvallók köre is gazdagon bővül menekültekkel. A visszavágókkal kísért, küzdelmes folyamat az új típusú közösségek sorait a legszorosabban összezárja. A városi németiség irodalma a hitvalló közösség szemhatárán alapvetően közérdekű-didaktikus műfaji keretekbe rendeződik, a személyes érzelmi-gondolati távlatoktól már a racionális-gyakorlatias irányba eltolódó hitelvekkel elhatároltan. Visszatérő műformái: 1. a népnyelven írt helyi/regionális kitekintésű krónika, paszkvillusvers, posztilláskönyv stb., 2. a népnyelv és a latin között ingadozó iskolai színjáték, 3. a latintól legnehezebben megváló üdvözlő-, köszöntő-, búcsúztató költemény, emlékvers, szónoki beszéd (ez utóbbi: ellentét-párban az anyanyelven megszólaló egyházi beszéddel). A szerzőkör az elevenebb szellemű átlagpolgártól a jegyzőn, a művelt tanácsnok, ügyvéd, orvoson keresztül a lelkészi vagy pedagógusi szerepet (vagy egy személyben mindkettőt) betöltő, családi kötelekben élő, vagyis városplgári státuszú teológusig terjed. A spektrumban a vallási és világi indíttatású szövegek között olykor élesebb határ sem húzódik, mint például az iskolai színjáték vagy a helyi életvalóságból gazdagon merítő esketési és gyászbeszéd esetében.

A felekezeti önrendelkezés sorsát (már I. Ferdinánddal) a mind keményebben protestánsellenes Habsburg-politika, a vele szemben fellépő hazai, sőt a birodalmi protestáns rendek, egyszersmind a protestáns Erdély szolidaritása formálja. Hazai városi szinten fontos tényező egyúttal a városok közös összefogása az információcserétől a lelkész- és pedagóguscserén át a nyomdai szolgáltatásig. A hazai összefogás mellett nem kisebb jelentőségű a városhálózat egészének a birodalmi várospartnerekkel – a dél-német ellenreformáció gyors előretörése nyomán végül inkább közép- és észak-német központokkal – folytatott együttműködése. A nyelvi, felekezeti tekintetben homogén külső-belső német lutheránus kapcsolati háló a hazai német városok füzérét politikailag és kulturálisan egyenesen a császári-királyi udvarral ütköző birodalmi terekhez sorolja. A teológus-elit nagy része, akár ha üldöztetésében, kör-

¹ Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*. [1926; új kiad.] Mária-besnyő – Gödöllő. 2002. 357.

be-körbejárja a tágas térséget, amint azt egy-egy hazai lelkészdinasztia mobilitása is reprezentálja.²

A felekezeti küzdelem a Királyi Magyarországon a Wesselényi-összeesküvés megtorlásához kapcsolódó, átfogó ellenreformációs lendülettel az 1670/80-as években végleg eldőlt a római egyház javára. A konfesszionalizáció korszaka a protestánsok számára 1781 türelmi rendeletét megelőző időszakban az általános jogfosztottság és a helyi túlkapások fájó tudomásulvételével zárul. A városi közéletből mindinkább kieső közösségek a maguk szűkebb körébe vonulnak vissza. A felekezeti elit befeléfordul; ebben segíti a dogmatikáról a belső elmélyedésre váltó pietista szemléldése. Gyakorlati törekvéseinek legjavát a magisztrátus helyett immár a konventek felügyelete alá vont oktató-nevelő intézmények felvirágoztatására fordítja. Ezek – újra a latin nyelvű kommunikáció primátusával – nem ritkán a hazai tudományosság, főként a honismeret és (vállvetve a kálvinista centrumokkal) a csírázó reáltudományok vezető műhelyeivé is válnak – a szerzetesrendek kezébe adott katolikus megfelelőik bölcséleti-filológiai érdekelttségével szemben. A honismereti dimenzióban Bél Mátyás szlovák-német-magyar luteránus szintézist megtestesítő pozsonyi műhelye kerül az élre a Notitia Hungariae 1735/42 között kiadott köteteivel és a hátrahagyott folytatással. Nagyrészt Bél munkásságának átfogó szemléletétől indul – ím, luteránus forrásból! – a hazai idegenajkú nációk egész „hungarus“ tudatának fejlődése.

Az irodalmi artikuláció terén a világias személyesség, az invenció szárnypróbálgatása is ebben az új helyzetben váltja fel a küzdelmi korszak közérdekű-didaktikus készítését. Fontos támasza: a kitekintés a nyelvterület protestáns gyökerekből jövő, polgáriasodó, immár a felvilágosodás korát érlelő kultúrájára. (Udvaroktól független költői társaságok, ízlés- és stílusreformok.) A lelkész, a pedagógus, a laikus értelmiségi közös tájékozódása a 18. század derekától – akkor már posztkonfesszionális szakaszon, a felekezeti kötelekeken átlépve – elvezet a kor németországi mintáit követő költői próbálkozásokhoz. Ezek a századvégen és a kora 19. században azután találkoznak és kereszteződnek az azonos mintákat saját közegébe fogadó nemzeti magyar fejlődéssel, majd e fejlődés sodró

² Pukánszky, 2002: A magyarországi német irodalom, i.m. 221-233.

lendülete mögé sorolva egyszersem elbénulnak és elhalnak. A fordítókörong most már: a török után újraterleptül, az országos folyamatokhoz felzárkózó, ugyanakkor egyben magyarosodó német Buda és főképp Pest, de országosan is előrelendül a kulturális és irodalmi élet magyarosodása. Maga a németiség e szakaszban nyelvi bázisának menthetetlen visszatorzulásával néz szembe. A régi német-luteránus centrumok azonban az egybefonódott nyelvi-felekezeti identitás erejéből – irodalmi síkon – egy-egy magányos őrtálló utolsó leheletéig (késő 19. század) kitartanak nyelvi örökségük mellett.

*

A városi protestáns németiség irodalmi-műveltségi viszonyainak ezt a hullámmzó, töredezett fejlődését a kutatás a maga időfolyamatában – Pukánszky e tekintetben sem hézagmentes irodalomtörténete (1926) óta – még nem mutatta be, természetében nem jellemezte. A munkálkodást sokáig a részletfeltárás hiányosságai gátolták. A mulasztásokból az utóbbi évtizedek hazai, szlovákiai vagy burgenlandi kutatási lendülete azonban sok mindent pótol. A bővülő feltártság tükrében jól követhető körvonalak rajzolódnak ki. A fő elemeiben megragadható fejlődéskép jelzi: a hazai német nyelvű irodalom és műveltség meghatározó részét mintegy a 18. század végéig az evangélikus felekezeti háttérű városi írásbeliség adja. Ehelyütt a kép soproni metszetének rajzával próbálkozunk meg.

Sopron irodalmi ébredése a reformáció jegyében

A kiépülőfélben lévő ausztriai szomszédság bajor-frank népfelhasználásból származó, a 12. század végétől folyamatosan betelepülő soproni németiség³ – közösségformálódásának, értelmisége kialakulásának elhúzódnásá-

³ A véglegesedő Lajta-határ menti demográfiai, politikai és gazdasági viszonyok alakulásáról ld. August Ernst: *Geschichte des Burgenlandes*. Wien. 1987. 27-48; Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. 2. kiad. Bp. 1956. 44-45; A kronológiát ld. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *Soproni Szemle* (továbbiakban: SSZ). 10. 1956. 210-211.

val⁴ – a reformáció győzelme előtt, néhány más központtól eltérően, éppen nem adja jelét népnyelvű irodalma ébredésének.⁵ Ám még az új hitgyakorlat áttörése is késleltetett folyamat a városban. Sopron, Buda elvesztése után, előlép a királyi országrész Pozsony mellett második legfontosabb városává, stratégiai szerepe egyenesen kulcsfontosságú Bécs török elleni védelme szempontjából. A város politikailag kényes helyzete önmagában magyarázhatja, hogy – noha már Mohács előtt, 1524-ben sor kerül királyi vizsgálatra lutheri tanok és nyomtatványok felbukkanásával kapcsolatban – az ágostai hitvallás nyílt bevezetésére a városban és jobbágyfalvakkal bővült körzetében csak 1565-től, a római álláspontot tisztázó tridenti zsinat (1545/63) után, egyben a türelmi politikát ígérő Habsburg Miksa (1564/76) trónra lépését követően kerül sor.⁶ A kivárásban feltehetőleg azonban a felkészült és rátermett helyi reformátor hiánya is közrejátszott.

Sopron várva várt reformátorát 1565-ben a Bécsi-erdőből származó és a városból házasodott Simon Gerengel (1518-1571) személyében fogadja. A hitéért Salzburgban rabságot szenvedett, szabadulása után a bajorországi Rothenburgban vezető lutheránus lelkészként munkálkodó költő-prédikátor élete utolsó néhány évében mint próbált felekezetszervező kiváló partnernek bizonyult a soproni „evangélikus kormányzás” számára, amely – 1584. évi váratlan felfüggesztéséig – a város új, protes-

⁴ A korai elit helyzetét vizsgálja Goda Károly: A hatalom szociológiája. Közéleti városvezető csoportok a 15-16. századi Sopronban. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*. 3. Bp. 2008. 111-13. A vendég-értelmiségi intézményét (jegyző, írnok, iskolamester) szemlélteti Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. [3.] SSZ. 21. 1967. 322-323.

⁵ Mollay és mások beállításával szemben kétséges a Sopronból Bécsbe, I. (Habsburg) Albert özvegye: Luxemburgi Erzsébet udvarába került Helene Kottannerin 15. századi emlékiratának soproni kapcsolata, melynek udvari intrika a tárgy (visegrádi koronaráblás). Vö. Mollay Károly (Hrsg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin*. Wien. 1971; *A korona elrablása. Egy magyarországi nő, Kottanner Jánosné emlékirata 1439-1440-ból*. Bp. 1975.

⁶ A körülményeiben feltáratlan kérdéstről ezt vallja Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 122. Mollay viszont a régi és az új hit közötti átmenet ingadozásaira gondol. Mollay K.: Többnyelvűség a középkori Sopronban. [5] SSZ. 22. 1968. 138. – Az események rajzát – más-más megvilágításban – ld. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. Sopron. 1917; katolikus nézetből Bán János: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron. 1939.

táns életét keretbe fogta. A kései berendezkedés figyelemre méltó vonása a város törekvése a népnyelvi szolgálat biztosítására a török elől menekülőkkel újra jelentősebb létszámú magyar, vagy a városfalvakba felvett horvát népesség számára, magyar viszonylatban az oktatást beleértve.⁷

Gerengel meghívása, akit fogsága költővé érlelt, nevét ma egykorú kiadásokból ismert műveivel (így veretes panaszdalaival: *Vier Geystliche Klaglieder*, Szent János fejevételéről írt tragédiájával) jegyzi is az osztrák irodalomtörténet, a helyi irodalmi ébredés szempontjából is szerencsés választás.⁸ A reformátor nem csak ágendát, katekizmust ad a gyülekezetnek,⁹ hanem gyarapítja az ének- és imádságszövegek készletét is. E munkálkodáshoz szintűgy „Austriacus” lelkésztársa, Gregor Pharerus is hozzájárul. Nevükhöz köthető például a hős Zrínyi emlékére Szigetvár eleste után írt fohász – Luther ismert, török elleni könyörgésének mottójára.¹⁰ Gerengel soproni munkásságának irodalmi szempontból is része néhány, Rothenburgban vagy Augsburgban kiadott, utódainak mintát adó alkalmi prédikációja.¹¹

Sopron protestáns talajon végre megszülető irodalmának kezdőkörét szinte egészében a jövevényként érkező egyházi elit rajzolja ki, mielőtt az aktivitás a helyből jövő szereplőkre áttevődne. A helyzetképet példázza a Gerengel halálát követő időszak újabban fellelt dokumentuma, amely az 1580-ban Bécsen elhalt Christoph Klebelsperger, korábbi polgármester halotti búcsúztatásához kapcsolódik. Az egyetlen példányá-

⁷ A magyar nyelvű szolgálatban a korai szakaszon Szeremlyéni Mihály, Novanus Ferenc, Dragonus Gáspár, Beythe István váltják egymást. Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története. In: Györfly S., Hunyadi Z. (szerk.): *A soproni líceum*. Bp. 1986. 18-19.

⁸ Friedrich Károly: Gerengel Simon lelkész, a soproni evangélikus gyülekezet megszervezője. SSZ. 46. 1992. 2-31. – A Szent János-dráma modern kiadása napjainkból: Michael Gebhardt (Hrsg.), Simon Gerengel, *Das Johannesspiel*. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. 2000.

⁹ *Catechismus, Und Erklerung der christlichen Kinderlehre, wie die in der Kirchen Gottes zu Oedenburg in Hungern fuergetragen wird*. Regensburg. 1569; 1571-1619 között további három kiadásban.

¹⁰ *Andere Form zu bitten wider die Noth dess Türcken...* Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 158-159; Friedrich, 1992: Gerengel Simon lelkész, i.m. 19-22.

¹¹ Kovács J. L.: Polgári irodalom és kultúra Nyugat-Magyarországon. In: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*. Kisebbségkutatás-könyvek. Budapest. 2002. 35-41.

val ismert, épp az elejével hiányos nyomtatvány tartalma sorrendben: 1. a német gyászbeszéd vége, mely címszövege híján névvel nem azonosítható; 2. a kapcsolódó ima; 3. Jacob Ritschendel (vagy Rittschändl), Wittenbergben tanult, Ausztriából menekült lelkész latin disztichonokban írt 'Bűnvallása és fogadalma' – megtoldva jambikus sorokba tördelt német átköltésével; végül: 4. a magyar iskola (!) rektoraként bemutatkozó („Löwenbergi”) Johannes Funck ugyancsak latin gyászelégiája, ez esetben fordítás nélkül. Ritschendel költeménye a Gerengel által is művelt, személyes ihletű vallásos líra folytatódó lehetőségét jelzi – a népnyelv és a latin között ingadozva. A bevezető, csonka gyászbeszéd szerzőségét a rákövetkező költői mű nyomán bizvást tulajdoníthatjuk szintén Ritschendelnek. A Funck-elégia a város közéletét hamarosan át meg átszövő alkalmi versszerzés első, Sopronból ismert emléke.¹²

Vallásos irodalom és „városi”-laikus ellenpontja

A rudolfi időszak (1576-1608) szigorítása – főként Draskovich György püspök, egyben királyi helytartó és főkancellár kérlelhetetlen fellépésével – Sopronban 1584-ben egyelőre eléri a katolikus berendezkedés visszaállítását; az evangélikusok elvesztik az elfoglalt templomokat és a latin iskolát is. A helyből származó prédikátorokat, tanítókat rendeltileg elbocsátják, a jövevényeket kiutasítják. Utóbbiak közé tartozik a melanchtoni humanista-protestáns nevelésszmeny próbált, előzőleg Besztercebányán és Selmecebányán is szolgált képviselője: Abraham Schremmel – a protestáns körökben híres strassburgi iskola köréből.¹³

Az evangélikus hitélet szilenciumra kényszerül egészen a Bocskai-felkelést lezáró bécsi békéig (1606). A jó húsz év kiesés a protestáns talajon álló irodalom további kibontakozását is megakasztja, generációra való lehetőséget vesz ki a fejlődésből. A megtizedelt és jogfosztott elit csak külső kapcsolataira támaszkodhat. Mindenekelőtt a Krajnából elüldözött,

a vidék protestáns főúri központjait körbejáró Manlius (Mannel) nyomdája segítségével ad életjelt magáról. Ketten a szereplők közül magyarok: Frankovics (Frankovith) Gergely soproni „physicus doctor” és botanikus – Beythe István németújvári köréből, valamint Dragonus Gáspár, 1576-82 között a városban szolgált prédikátor. Frankovics lelki tanácsokkal tűzdelt orvosbotanikai kalauzt ad ki anyanyelvén (*Hasznos és fölötte szükséges könyv*, 1585), mely időben a második magyar orvosi könyvnek számít; Dragonus pedig latin teológiai munkával lép a nyilvánosságra (*Speculum theologicum*, 1591). A számkivetett soproni evangélikusság vigaszára szolgál az általuk teológiai tanárként tisztelt gráci elsőlelkész, Jeremias Homberger tankönyve (*Flosculus Eden*, 1584), melynek ajánlása szójátékkal az „Éden” fogalmát „Ödenburgra” érti. Elevenére tapint az ajánlás címtettjeinek Sopronban Manlius 1584-re szóló saját (G. Caesius nyomán összeállított) német naptára a régi és új időszámítás szerinti párhuzamos szerkesztésével,¹⁴ hiszen a város a többi között a Gergely-naptár elutasítása miatt került szembe a felsőbbbséggel. Manlius 1610-ben távozik az élők sorából, de utódja később tesz még szolgálatokat Sopronnak.

*

A protestáns nyilvánosság felszámolása önmagában nem töri meg a lutheránus polgárságot. Tiltva is Keresztúrra, Nyékre jár ki istentiszteletre, keresztelőre, ahol Sopron egy-egy elkergetett lelkészét a Nádasdyak, a Dersffyék befogadják. Fiait a Nádasdyakhoz, Csepregre adja iskolába, és folytatódik az egyetemjárás Wittenbergbe. A peregrináció fenntartásában növekvő szerep vár a polgárközösség mecénatúrájára. A szellemi élet helyben elapad, hiányzó dinamikáját a visszatérő katolikus klerikusok nem pótolják. A fojtó csendet váratlanul veri fel 1595-ben Hans Wiener, Bécs, Grác, Boroszló iskoláit körbejáró helybeli polgárfíjú kézen-közön terjedő, a soproni polgárasszonyok erkölcsseire írt gúnyverse: *Colloquium zwayer ratsgesöllen: Lillus et Stillus* (Két írnök-legény: Lillus és Stillus beszélgetése). A két szájba adott, pergő

¹⁴ *Schreibkalender auff den alt und neuen form auff das Jar [...] MDLXXXIII*. Vö. Borsa Gedeon: Ismeretlen Manlius-naptár. *Magyar Könyvszemle*. 71. 1955. 116-117. – A tágabb háttérről Uő.: Nyomtatványok Manlius kötetábláiban. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1972. Bp. 165-203.

¹² Pröhle Jenő: Ismeretlen soproni vonatkozású töredékek a XVI. századból. *SSZ*. 33. 1979. 243-255.

¹³ Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 10-18.

ritmusú felelgető strófák csúfondáros, a felismerhetőségig valóságos hölgymustrája kihívja szerzője ellen a polgárság krémjéhez tartozó férj-urak haragját. Fogságában a per alatt, melyben már-már halált kérnek a fejére, nevét akrosztikonba rejtve, életéért könyörgő istenes énekét is megírja (*Herr Gott in himels trone...*).¹⁵ A paszkvillusvers formáját tekintve a Boroszlóban még eleven mesterdal, vaskos kitételeivel pedig a középkori vágáns költészet nyomdokain jár, és valódi költőtehetségről ad számot, mint a Könyörgés is. A csúfolódó verssel egy pillanatra a köznapi szemhatárú „városi”-profán irodalom szele éri el a várost, elementáris világlátás a reneszánsz életérzés eleven villanása. Csak sajnálni lehet, hogy a fiatal Wiener száműzése után költői próbálkozásait nem folytatja, pontosabban, hogy személye is belevész a homályba.

A várospolgár hétköznapijai más oldalról, másként nyernék kifejezést a folyó eseményeknek szentelt, de múltat is idéző városkrónikákban. Az írásforma első ismert, irodalmilag kamatozó példája Marx (Marcus) Faut és Melchior Klein 1610-16 között felváltva írt munkája (*Khurze Verzaichnüs [...]*), amely csak legújabb időben került kiadásra.¹⁶ Faut wittenbergi tanulmányai után hazatérve hamarosan belső tanácsos, a Lipcséből betelepedett Klein pedig hivatalvesztéséig iskolamester, utána kereskedő, céhmester. A krónika a korabeli mozaikok mellett visszatekint a felekezeti vívmányok, a valláselnyomás és a megszabadulás időszakára, adatközlők és talán írott források nyomán pedig egészen 1526-ig pillant vissza, vagy még régebbre. Némely várostörténeti adat tekintetében ősforrás, összességében – főképp a humanista képzésben részesült Faut terjedelmileg is nagyobb anyaga jóvoltából – pedig a kor metszetének városi protestáns látószögből történő felvillantása.¹⁷ A fel-

¹⁵ A két költeményt a periratokkal közzétette Házi Jenő, In: EPhK. 1942. 160-177. Vö. Mollay K.: A német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban. *Helikon*. 17. 1971. 451-452; Kovács J. L.: Wiener János csúfalkodó paszkvillusa a soproni lányok és asszonyok erkölcséről. *Várhely*. 6. 2000. 3. 110-118.

¹⁶ Die Chronic des Marx Faut und Melchior Klein. – Faut Márk és Klein Menyhért krónikája: 1526-1616. [Két nyelven közread., bev.] Kovács J. L., 1995. Sopron; Eisenstadt. Vö. Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m., 88-105.

¹⁷ Faut anyaga a közreadó szerint sejteti egy átfogóbb történeti munka tervét. Faut egyéb munkássága hagyatéki leltárában említett versgyűjteményének tételadatán kívül

jegyzésekben sok egyéb mellett előkerül – 1611-ből – „a megboldogult Nádasdy Ferenc” özvegye, Báthory Erzsébet vesztének híre. (Lakonikus rövidegességgel és a véres cselekedetekre egyáltalán nem utalva: „[...] a nádor úr, és különösen őfelsége, a király, annak csejtei uradalmába bezáratta és elfalaztatta”, 145. o.) Irodalmilag releváns a ponyvaízű híresztelések, csúfondáros anekdoták orális forráskörre utaló beiktatása. Utóbiakban rendszerint valamely protestánsfaló egyházi, udvari személy vagy éppen a beszállásoló katonaság jár pórul. A nyelvterületi összekötetések elevenségét, egyben a városi folklór jelenlétét érzékelteti az esemény „megéneklésében” kicsengő lövészünnep felidézése 1581-ből, ami szerint az ausztriai Linzből vendégként jelenlevő „tréfamester” a résztvevőket „saját emlékezetére az abc szerint rímbe szedve megtréfálta és megénekelte” (110.) Hans Wiener nem sokkal később, bár ha kéretlenül, szinte hasonló „tréfamesterséget” vállal. Klein szűkebb, lokális érdeklődését a munkás napok, a terméseredmények, a természet forgása keltik fel. Ezt, az egyszerűbb „annales”-típust több későbbi házi, családi krónika folytatja, jobbára a mezei gazdálkodás, a bortermelés látókörében. De Michael Payr gazdapolgár és fia, Georg (Zrínyi seregében 1663-ban élelmezési mester) 1584-ig visszatekintő és 1700-ig vezetett feljegyzései, ha tanult tájékozottság nélkül is, Faut módszerére emlékeztetnek.¹⁸

A város-szuverenitás humanista utópiája – Christoph Lackner (1571-1631)

Az 1580-ból származó halotti búcsúztató szereplői közül a lelkész-költő és a verselő rektor egyként jövevények Sopronban. A Bocskai-hadjárat kihatásaként újraébredő evangélikus hitélet és oktatás továbbra is rá van utalva vendégekre. A betelepedett családok itt felnövő és protestáns egyetemeken kitanított fiatalokból ezzel szemben most már kifermődni látszik a város gyökeresebb világi értelmisége, amely egyúttal betagozó-

(„Carmina autore Marco Fautore”) nem ismert. Kovács J. L.: A Soproni Nemes Tudósok Társasága. 1604-1674. *Helikon*. 17. 1971. p. 462.

¹⁸ Payr György és Payr Mihály Krónikája. 1584- 1700. Jegyz. ell.: Heimler Károly. Sopron. 1942.

dik a városvezetésbe.¹⁹ Az új, eleven tudatú értelmiség – ha főképp latin nyelvi ágon is – a protestáns talajon megindult irodalmi-kulturális felvirágzáshoz is erőteljesen hozzájárul.

Sopron, tartva Bécs kiszámítható bosszújától, 1605-ben Bocskai hadainak nem hódol meg, legfeljebb külvárosa pusztulásával fizet érte. A bécsi békével azonban visszanyeri vallásszabadságát. Az egyezés a katolikusoknak szóló biztosítékok mellett nemcsak visszaállítja az evangélikus kormányzást, de törvényességét is deklarálja. Az új korszak kiemelkedő várospolitikai személyisége és egyben vezető író-alakja, ágostai hitvalló bajor-osztrák ötvösmester fiaként: Christoph Lackner – csepregi, gráci iskolaévei után Padovában végzett jogi doktor. Neveltetésében az életrajzi hagyomány nagy fontosságot tulajdonít művelt nevelőanyjának, aki személyében a szomszédos zálogterületeken tevékenykedő horvát reformátor, Stephanus Consul lánya, első házasságában a fentebb bemutatott Ritschen-del lelkész hitvestársa. Lackner peregrinációjából hazatérve (1597) gyorsan halad előre a közéleti-politikai pályán: hamarosan tanácsnok, majd több fordulóban városbíró, 1613-1619 között, illetve később is többször újraválasztott polgármester, a város érdemdús követe országgyűléseken és az udvarnál. Nemességet szerez; az udvar később palotagrófi címmel jutalmazza. Személyi kvalitásai erejéből gyümölcsöző személyes kapcsolatokat ápol a vármegye és az udvar tisztviselőivel, főrendekkel, amit a város érdekében gazdagon kamatoztat. Látóköre és tanácsbeli társaira is átható diplomáciai érzéke elhatározó módon játszik közre a felekezeti szembenállást vagy az udvar és a város egyéb ellentéteit fékező egyensúlyi politikában.²⁰

Lackner korai működésének záróköve: a „Soproni Nemes Tudósok Társasága” (Foedus Studiosorum Nobilium Semproniense; „Stu-

dentenbund”) megalapítása a valláselnemelés utolsó idejében (1604),²¹ melynek művelődési, tanulmányi ösztöndíj- és könyvgyűjtő programja, felolvasó fóruma serkenti az 1606-tól újraregimitált evangélikus közönség felemelkedését²² – vallásszabadságának újabb vereségéig (1673/74). A Társaság korai életéből fennmaradt szövegmélek a személyében közelebbről nem ismert J. Sertorius latin disztichonokban írt verse, mely díszes serleg-ajándékáért Lacknerét köszönti (1607).²³

*

Lackner írói munkássága gyakorlati célú értekezései vagy Justinianus „Institúciói”-hoz fűzött (1617-ben továbbfejlesztve kiadott) kommentárjai mellett a Társaság összejövetelén és más alkalmakkor az 1610-es évek elején elhangzó beszédekkel indul, melyek az „alattvalói” erények (tisza lélek, jámborság, önzetlenség, az uralkodó iránti hűség), és az ugyanezekkel teljes, de tudásvágygal is megáldott, műveltségre alapozott „igaz nemesség” (*vera nobilitas*) eszménye körül forognak. Lackner eszme-futtatásait városvezetői és közösségnevelő szereptudata vezérli. A humanista újsztoicizmus alapján álló emberkép a reformált hitű várospolgár méltó, persze, utópiaszzerű politikai identitásigényét jelzi. (Anélkül, hogy azt az újragyarapódó katolikus réteg ellen fordítaná. A katolikusok Lackneret többnyire becsülték is.) Hogy az orátor mindvégig a soproni polgárról és emberről beszél, elárulja „Sopron város dícséretéről” 1612-ben mondott szenvedélyes beszéde,²⁴ melynek retorikai ívében az erények sora pontosan a „haza”, azaz, kontextusa szerint: a szülő- és lakóhely iránti odaadás parancsából bomlik ki, és mindjárt kibővül a közért viselt felelősséggel.

¹⁹ Ld. Grill Tibor: „Studia humanitatis” a XVI-XVII. századi Sopronban. SSZ. 47. 1993. 339-348.

²⁰ Lackner életrajzához ld. Kovács J. L.: *Lackner Kristóf és kora.* (Cop. 1972. 2. bőv. és jav. kiad.) Sopron. 2004. 7-39; a Bologna előtti évek, egyszersmind Lackner mint N. Gablman- („Gabelmann Miklós”) tanítvány szempontjából P. Szabó Béla: Lackner Kristóf első nyomtatott jogi munkája. In: *Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged. 2004. 333-367. – Korábban nem ismert részletekkel, pontosításokkal szolgál Lackner nemrég felfedezett önéletrajza: Tóth Gergely (közread.): *Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza.* Sopron. 2008.

²¹ Márta Fata kiemeli a lépés ellenálló élet: Fata, Márta: *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und der Konfessionalisierung.* Münster. 2000. 160.

²² A Tudós Társaságról bővebben Kovács J. L., 1971: *A Soproni Nemes Tudósok,* i.m. 454-467; Grill Tibor: Literátuscéh vagy Tudós Társaság? Gondolatok Lackner Kristóf Soproni Nemes Tudós Társaságáról. In: *Házi Jenő emlékkönyv.* Sopron. 1993. 181-199.

²³ Mollay, 1968. Többnyelvűség a középkori Sopronban, i.m. 148-150.

²⁴ *Oratio de laudibus Regiae atque Liberae civitatis Semproniensis.* (Közread. két nyelven: Grill Tibor.) In: Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. III. Szeged. 1991. 45-97.

A humanista erkölcsű, az egyén közösségi kötelmeivel kijelölt ember-és világnépfelmutatása az európai horizonton tájékozott Lacknernél összekapcsolódik a pánszofikus emblematika kordivatának szemléltető kedvével.²⁵ Lackner a motívumtárat fejleszti is, és a felhasznált ábrákat maga metszi az elsajátított apai mesterség birtokában.²⁶ Az emblematikus munkák átfogó latin nyelvűségén belül a mottók, a szubszkripciók esetenként német alakban is megjelennek. Az író fajsúlyosabb munkái – a királytükör bevett műfaji lehetőségeivel élve – országos aktuálpolitikai mondanivalót hordoznak. A híres „Korona-leírás” (*Coronae Hungariae emblematica descriptio*, Lauingen, 1615) témája: a jó kormányzás; a korona-lemezek helyébe rajzolt képábrázolások az öntudatos alattvalói hűség jegyében elvárt uralkodói magatartást példázzák. (Az 1608-ban trónra került II. Mátyás politikai ígéreteit számon tartva.) A *Maiestatis Hungariae Aquila* (Magyarország uralkodójának sas-jelvénye, Keresztur, 1617)²⁷ a soproni Előkapura felfestett birodalmi sas szimbolikájának szentelt munka. Sopron a jelvényt mint városcímere kiegészítő elemét később a városban tartott 1622. évi országgyűlés alkalmával II. Ferdinándtól hivatalosan meg is kapja. Az uralkodói erények, a jó kormányzás eszmekörét Lackner egy-egy, Sopronban a diáksággal előadatott iskoladrámában is feldolgozza.²⁸ Az emblematikus munkák ábrái, jelmondatai a városháza falain kívül és belül felkerülnek.²⁹

²⁵ Embléma-szótár: *Florilegus Aegyptiacus in agro Sempronienis* (Keresztur, 1617); erénytükör: *Emblematischer Tugend Spiegel* (Odera-Frankfurt, 1618); a „Rövid önéletrajz” tanúsága szerint megjelenési évüktől függetlenül 1613-mal bezárólag elkészült művek. (Oratio de laudibus..., 24.)

²⁶ Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. *SSZ.* 25. 1971. 194-207; 312-322.

²⁷ A „Florilegus Aegyptiacus”-szal együtt, hasonmás kiad. Kőszeghy Péter gondozásában Kovács J. L. előszavával: Bp. 1988.

²⁸ *Cura regia* (J. Bocatius ajánló költeményével, Kassa, 1616); új kiad. In: *Magyarországi latin nyelvű protestáns iskoladrámák a XVII-XVIII. századból*. Sajtó alá rend. Alszegehy Zsoltné [et al.] Bp. 2005. 25-112; *Electio Trigoniana*. Odera-Frankfurt. 1617. Lackner harmadik, a jó gazdálkodásról szóló iskoladrámája: *Actus oeconomicus* (uo. 1619). – A művek komikus karakterbetétei népnyelvi elemeket is használnak. Vö. Kovács J. L.: *A soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma kezdetektől napjainkig*. Kisebbségkutatás-könyvek. Bp. 2003. 38-39; Grüll Tibor: *Városi irodalom a XVII. Századi Sopronban*. *SSZ.* 50. 1996. 3.

²⁹ Grüll, 1996: *Városi irodalom*, i.m. 5.

Az író Lacknert a hazai irodalomtörténet (érintőlegesen) a reneszánszból a barokkba hajló humanista kultúra manierista fejlődésszakaszával jegyzi, de gondolati eredetiségét kétségbe vonja, nyelvi, stílárius latinságát szerénynek ítéli. Lényegében azonban adós marad az életmű érdemi bemutatásával. Itt úgy véljük: gondolkodói eredetiségénél történetileg lényegesebb mondandóinak helyi relevanciája. A nemes tanácsos és humanista műveltségű városvezető törekvése: Sopron város-szuverenitásának felépítése, amely a maga integritásában, ahogy a Győr és a Rábaköz elestével nagyobb számban betelepülő nemesség is hozzásimul, egyenrangú a régió főúri környezetével, tekintélyt parancsol az udvarral fennálló egyenlőtlen partnerségben, és legalább reprezentációjában „udvarképes”. Lackner elképzelése motiválja személyes jókapcsolatait az országrész főembereivel, közöttük Thurzó György nádorral vagy Győr akkori, toleráns szellemű, humanista püspökével, Náprágyi Demeterrel, akiknek kinyomtatott műveit is ajánlja. Mindez – túl azon, amit a városi életforma „átudvariasodásaként” említ a kor kultúrtörténésze³⁰ – a korszakos reprezentativitás színezetét kölcsönzi az 1610 körül rövid néhány évre több oldalról védett protestáns miliónek.

*

Sopron, bízva a fejedelem sikerében, a protestáns Bethlennek 1619 végén meghódol.³¹ De az offenzíva elakad; a város osztályrésze: Canossa-járás a királyi hadvezetőségénél és az udvarnál. A drámai időszak tapasztalata megtöri Lackner harmóniába vont alattvaló-eszményét, utopisztikus várostervét is keresztülhúzza. Írói lendülete elbizonytalanodik: még foglalkoztatja a háborús viszonyok, a hadi morál emblematikus értelmezése (*Galea Martis*, Tübingen, 1625), egyebekben azonban csak szemelget kiformált bölcséletéből.³² Most a protestáns kezekbe visszakerült

³⁰ Angyal Endre: Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei. *SSZ.* 8. 1944. 1-18. (Angyal a kelet-közép-európai „barokk humanizmus” jeles úttörőjeként tekint Lacknerre.)

³¹ A történelmi pillanat soproni nézetéről ld. Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról. *SSZ.* 59. 2005. 242-250; Szende Katalin: Sopron városának sérelmei az 1619-20-as országgyűlésen. *SSZ.* 45. 1991. 242-248.

³² *Aphorismi politici* (Tübingen, 1625; Antonio Guevara *Horologium principum*-a alapján); *Salicetum Soproniense* (Soproni füzes, epigrammák, idézetek; Bécs, 1626). Vö. Kovács J. L., 2004: *Lackner Kristóf és kora*, i.m. 148-162.

latin iskola korszerű gimnáziummá fejlesztése kerül figyelme előterébe. Ennek tervét a tanács benyújtja már Bethlennek, folyamodványával azután kénytelen-kelletlen Bécshez tér vissza. Az eszmei célkitűzésekre kiterjedő program Lackner nevéhez fűződik.³³ Az intézmény regionális súlyát növeli Csepreg jelentékeny evangélikus iskolájának megszűnése (a mezőváros Nádasdy Pált Bethlen-szövetségéért büntető feldúlásával), nemkülönben az ausztriai protestáns oktatás végleges felszámolása.

Lackner nyomdokain – A peregrináció felfutása – Újraeledő parókia

A változó politikai frontok a nyugati országrészen a törekeny vallásbékével (Nikolsburg: 1621, Linz: 1645) a katolikus restauráció megindulásának kedveznek. Az időszak hőse a korai katolizálásával sebesen emelkedő Esterházy Miklós (fiatalon még közvetlen viszonyban Lacknerrel), aki új birtokaival Sopront lassan közrefogja, az itt tartott 1625-ös országgyűlésen nádorrá választják, majd a vármegye „örökös” főispánóságát is ráruházzák. A 20-as évek végén (kiterjesztve a jobbágyalattvalókra) katolizál Batthyány Ádám, 1643-ban Nádasdy (III.) Ferenc, a régióban meghatározó két főúri családból. Győr – Nagyszombattal, az Esterházyakkal és az udvarral karöltve – a 30-as években Sopronban is letelepíti a jezsuitákat. Kollégiumuk elindítása (1636) jövővel terhes lépés, egyszersmind versenykihívás az evangélikus tanintézmény számára. Látványos ünnepélyeiket, színelőadásait az Esterházyak mecenálják.

Sopron protestáns értelmisége az új szakaszban sok szempontból tovább viszi a „Tudós Társaság” és az alapító művelődési programját. Maga a Társaság töredezettség formában folytatja munkáját.³⁴ Új

³³ Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 23-26; újabban Kovács J. L.: „...In negocio erigendi Gymnasij...” SSZ. 48. 1994. 32-43; Lackner nevelésezsményéhez ld. Szende K., Grüll T.: Lackner Kristóf beszéde Huber Márk iskolafelügyelő beiktatására. SSZ. 45. 1991. 237-241.

³⁴ Kovács J. L.: „Ti vagytok a Város világossága...” Adatok a Tudós Társaság második korszakához. 1631-1674. SSZ. 59. 2005. 51-260.

oldalról nyer kifejezést Lackner reprezentáció-eszméje Andreas Rauch (1592-1656), Ausztriából menekült zeneszerző-organista munkásságában, aki 1628-tól haláláig a templomi vokális és hangszeres zeneszolgáltatás mellett politikai alkalmakra (országgyűlések, koronázások) írt nagyszabású eredeti művekkel is előáll. A korai protestáns-barokk zene nemzetközi élvonalában alkotó muzsikusként a Lajta-melléki Pottendorfból származott el, és a Bécs melletti Hernals rendi védelem alatt állt lutheránus fellegvárában működött az alsó- és felső-ausztriai protestáns hitélet átfogó betiltásáig (1626). Első (elveszett) soproni munkája: gyászéneke Lackner Kristóf halálára.³⁵

Lackner jogelméleti örökébe lép a Wittenbergben, Tübingenben vagy másutt készült, tematikailag úttörő érdemű egyetemi értekezések jó néhányra. Szerzőiket gyakran a hazai közjog helyzete foglalkoztatja, mint a város egyik vezető családját képviselő Wilhelm Artner (Lacknerhez hasonlóan „mindkét jog” doktora és polgármester) vagy J. A. Lochner esetében.³⁶ Lackner lokálpatriotizmusához kapcsolódik Matthias Rosner (később a Sopronhoz tartozó Ágfalva lelkésze) *Dissertatio Geographica [...]*-ja (1660), mely a város topográfiai vázlatát adja.³⁷ A disszertácók hazatérve gyakorlati síkon tevékenykednek, szerzőként ritkán lépnek színre, de korai munkáik beépülnek a szellemi vérkeringésbe.

*

³⁵ Vö. Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16-18. században*. Bp. 1984. 50-79; Pausz, Josef: Rauch András: egy evangélikus muzsikusként az ellenreformáció viszonyait. SSZ. 46. 1992. 193-212. – Bárdos további fejezetei tanúsítják: az első hazai virginálkönyv szerzője (Johann Wohlmuth) révén vagy az élénk regensburgi kapcsolatokkal méltó a folytatás is.

³⁶ Vö. Fata, M.: Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Tübingen. In: M. Fata [et al.] (Hrsg.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen [...]* Stuttgart. 2006. 250-252; Gönczi, Katalin: Tübingeri juristische Dissertationen und ihr Beitrag zum öffentlichen Recht Ungarns im 17. Jahrhundert. In: *Ungarn-Jahrbuch*. 28. München. 2007. 301-307.

³⁷ Magyarul: Sopron leírása 1660-ból. (Bev. Csatkai Endre) SSZ. 14. 1960. 300-311. – A témát továbbfűzi az orvosnak készülő Abraham Gruber műve: *Descriptio Sempronii [...]* (Pozsony, 1676). Korábban volt ismert Jeremias Scholtz orvos Balf gyógyvizéről latin és magyar nyelven is kiadott, elveszett munkája (1631).

A városi értelmiségi Lackner írói működését követően az irodalmi-kulturális törekvések súlypontja visszahelyeződik a parochiális centrumra, illetve az iskolára, ami inkább kedvez a népnyelvi megnyilatkozásnak. A soproni evangélikusok Gerengel után újabb kiemelkedő lelkész képviselője 1623-tól haláláig – emlékezetes gyászbeszédeivel, de iskolafelügyelői, majd rektori tevékenységével is – a fehérhegyi csatát követően Morvaországból menekült Paul Schubert (?-1649). A lelkész halálára az „elárvult” tanulók szájába adott, fiának és egyben lelkésztársának: Johann Schubertnek tulajdonítható siratóvers (*Klaggespräch*) az időszak őszinte ihletésű költői terméke.³⁸ Szövegemlékekkel ugyan nem rendelkezünk, de a feljegyzési hagyomány utal a népnyelvű iskoladráma megjelenésére már Lackner latinul írt darabjaival egy időben.³⁹ Folyamatosabb gyakorlat sejthető az 50-es években a poétikai területen különösen felkészült, szepességi háttérű konrektor, Daniel Klesch tollából, mint arról önnön visszaemlékezései szólnak.⁴⁰ A kevés számban ismert német költői szövegek sorában talán legbecsesebb – a tübingai magyar peregrinusok Zrínyi Miklós-emlékkiadványának (*Honor posthumus [...]*, 1664) darabjaként – Georg Preisegger egykorú formakonvenciót követő gyász-szonettje: Über den traurigen und urverhofften Fall Herrn Grafen Niclas von Serin.⁴¹ Sopronból indul ki már a gyűjtemény előkészítése: Vittnyédy István, a nyugat-magyarországi vallási küzdelemnek és a készülődő rendi ellenállásnak elkötelezett, Zrínyivel szoros kapcsolatban állt ügyvéd, magyar társjegyző és városi követ köréből, aki koráb-

³⁸ Vö. Payr, 1917: *A soproni evangélikus egyházközség*, i.m., 294-295; Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 238.

³⁹ Payr forrásai nyomán ld. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 317. Vö. Staud Géza: *Iskolai színjátékok Sopronban (1615-1776)*. SSZ. 31. 1977. 11-33. (Staud a helyi jezsuita színjátszás adatait is áttekinti.)

⁴⁰ Vö. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 318; Kovács J. L., 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m., 257. – A szülőföldjére visszatérő, majd üldöztetésben Németföldön menedékre lelt Daniel Klesch (1619-1697) a hazai reformáció egyik legismertebb képviselője.

⁴¹ Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán. SSZ. 9. 1955. 75-85. – A gyűjteményben latin verssel szerepel Sopronból a disszertációjával már említett Lochner; Preisegger hamarosan érkezik is - kora háborús világról: *Dissertatio politica de bello* (Altdorf, 1666).

ban az evangélikus líceum tanulócsoportjaival megnyíló magyar gimnázium felállítását (1657) kezdeményezte.⁴²

A század második felének felekezeti aktivitására három nagyformátumú lelkész nyomja rá a bélyegét. Kettejük: Matthias Lang (1622-1682) és Christoph Sowitsch/Sobitsch (1622-1692) soproni születésű (de Sowitsch atyja még beköltöző volt), az elzászi származású, fiatalabb, mégis elsőlelkészként beiktatott Johann Conrad Barth (1634-1692) a bécsi dán követség prédikátori állásából kerül Sopronba. Az ellenreformáció soproni győzelme idején (1673/74) mindhárman erőteljes személyiségük teljes súlyával állnak a hívő közösség mellett. Lang és Barth munkássága egyszersmind az időszak irodalmi arculatát is igénnyel formálja. Lang, bécsi jezsuita hitszónokok címére szóló hitvédő irataival,⁴³ alkalmi beszédeivel, énekeskönyvével, könyvtárszervező munkájával⁴⁴ az 50/60-as években a gerengeli hőskor szellemi dinamikáját hozza vissza Sopronba. Barth a nehezedő időszak feszült politikumára érzékeny intellektusáról tesz tanúbizonyságot 1670-ben a soros tanácsválasztás előestéjén tartott beszédével, mely a városháza falain látható (utóbb tűzvészben elpusztult) feliratok tükrében idézi azt a Lacknert, aki a soproniak emelkedettebb önképét formálta; egyben hallgatósága figyelmébe ajánlja a Tudós Társaság tevékenységének megújítását.⁴⁵ Sowitsch ellenben, rendkívüli felkészültsége ellenére az írott megnyilatkozásnak kevésbé hódolván, mint Catharina Regina von Greiffenberg ausztriai

⁴² Első rektora: Kövesdy Pál, az *Elementa Linguae Hungaricae* (Lócse, 1686) szerzője. Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 28-29.

⁴³ Lang kezdetben diakónus-lelkész Wittenbergben, az 1640-es évekből itt kinyomtatott latin nyelvű hitvitái ismertek. Pukánszky méltatja a soproni időszak hasonló, német nyelven írt munkáit; újabb és főképp bővebb irodalom nem áll rendelkezésre. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 238; 270-271; ld. még Kovács J. L., 1971: A Soproni Nemes Tudósok Társasága, i.m.464.

⁴⁴ A felekezeti könyvtár gazdagítását illetően ld. Friedrich Károly: „Celeberrimae collectiones Sopronienses”. A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei. SSZ. 44. 1990. 102-106; továbbá Keserű, Bálint (Hrsg.), *Lesestoffe in Westungarn*. I. Sopron 1535-1721. Szeged. 1994. 493-549.

⁴⁵ *Ödenburgisches Rath-Haus*. Pozsony. 1670. Vö. Kovács J. L., 1971: A Soproni Nemes Tudósok Társasága, i.m. 465-466; ill. ugyanő, 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m. 251; 258.

költőnő gyóntatóatyja az egykorú osztrák és német irodalmi élet véletlen mellékszereplőjeként válik ismertté. A protestánssá lett Greiffenbergek Bécs vallási elnyomása alatt a vidékükről elszármazott Sowitsch család lelkész fiánál keresnek lelki támaszt. A költőnő fiatalon, az 1650-es évek elején D. Kleschtől vesz poétikai órákat. Később morális kétségeivel fordul gyóntatójához, melyek korábbi gyámjával brandenburgi pártfogás mellett kötött házassága okán merülnek fel. A lelkész évekre elnyúló (1668/74) teológiai mérlegelést követően a feloldozást végül megtagadja. A költőnő Sigmund von Birkenhez és nürnbergi köréhez szóló levelekben ad hangot csüggedt várakozásának, pedig Sowitsch nevére írt elégiájában pedig a csalódásának.⁴⁶

Posztkonfesszionális korszakváltás a líceumi virágkorával

Lang lelkészt a győztes ellenreformáció idején Eggenberg hercegné (Anna Maria von Brandenburg-Bayreuth, J. A. Eggenberg herceg protestáns vallásban maradt, Stájerföldről Sopronba áttelepült özvegye) fogadja „udvari” szolgálatába, így menekül meg a zaklatásoktól, s nyer lehetőséget egyúttal a rezidencia falain belül a városi hitgyakorlat szűkös folytatására. Nevezetes gyászbeszéde 1677-ben Anna Paurnfeind bécsi polgárosszony halálára az egy év előtti tűzvész kegyetlen pusztításának állít emléket, hasonlatul a hitvestárs veszteségére.⁴⁷ Sowitsch, illetve Barth lelkészt az istentiszteletekre jó ideje átjáró bécsi skandináv képviselvek pártfogásából kerülnek el a pozsonyi véstörvényeszekre vagy az eperjesi vérbíróságra jellemző atrocitások. Az örökös főispán kismartoni székhelyére kijelölt száműzetés aránylag gyors feloldásával, az ideig-

⁴⁶ A lutheri ortodoxia és a megújulási törekvések ütközésére valló esetet feldolgozza Laufhütte, Hartmut: Der Oedenburgische Drach. Spuren einer theologischen Kontroverse um die Ehe der C. R. von Greiffenberg. *Daphnis*. 20. 1991. 355-402. A Klesch-kapcsolathoz ld. Kovács J. L.: Oberungarische Studenten und Seelsorger in Ödenburg, Ödenburger in Oberungarn im 17. Jahrhundert. In: W. Krieglleder [et al.] (Hrsg.): *Die Sprache und Kultur in der Zips*. Bremen. 2007. 214.

⁴⁷ *Geistliche Wasser-Quelle* (Regensburg 1677). Vö. Kovács J. L., 2005: „Ti vagytok a Város világossága, i.m. 256-257.

lenes imaház birtokában már 1675-ben újraindulhat a korlátozott jogú hitélet, még mielőtt a Sopronban tartott 1681-es országgyűlés – nem utolsósorban Thököly mozgolódására – a szabad királyi városokra és egy-egy, korlátozott számú további térpontra kompromisszumos intézkedéseket hozna. A teljes tilalom idején házaknál tartott áhítatok emléket őrzi a „Soproni esti imádság” nyomtatvány formában fennmaradt, szerzővel nem azonosítható néhány egyszerű verssora.⁴⁸ Barth a felekezeti alávettetésben közvetlenül Lackner politikai-diplomáciai örökébe lép, midőn az uralkodóház melletti elkötelezettség és a kötelező odaadás kinyilvánítását a szószekről a katolikussággal vállvetve felvállalja, egyszer a király születésnapjára, másszor Bécs egykorú török ostroma vagy Buda felszabadítása alkalmából.⁴⁹

Sopron jogaiban visszametszett, ugyan erőteljes többségű evangélikussága önmagára utalt konventje kereteiben folytatja életét, a faácso-latú imaház, illetve 1682-vel újra engedélyezett (volt két intézményében összevont) gimnázium falai közé szorítva, de megfosztva a volt falusi hitközségek támaszától. (Lelkészeik szétszélednek, M. Rosnert Ágfalváról például a szász udvar fogadja szolgálatába.) A közösség inkább már kételkedve fogadja a törökkel tartó Thököly Imre soproni szereplését is Bécs ostroma idején, amikor „visszaadja” részükre a templomokat (1683). Bécs felmentésével, Thököly vereségével gyorsan el is vész a kényelmetlen ajándék. Sopron a Rákóczi-szabadságharc alatt, Vak Botytyán, Ocskay, Bercsényi ostroma során, tekintet nélkül a felekezeti megoszlásra, már egyöntetű „labanc” városnak látszik, ahol a „szedett-ve-tett” kuruc fegyvereseket gúnyoló versezetek forognak közzsájon. A történések mindenekelőtt a városi krónikákat érdeklik. Közülük – az említett, 1700. évvel zárt Payr-krónika mellett – főképp Hans Csányi/Tschány hegymester a bécsújhelyi kivégzésektől Sopron első, 1704-es kuruc ostromáig vezetett (*Ungrische Chronik*), valamint a szabó foglal-

⁴⁸ *Oedenburgisches Abend-Gebet* (h. n. 1674) Idézi: Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 263.; Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus*, i.m. 54-55.

⁴⁹ *Kaiserliches Band*. Regensburg. 1681; *Buda recepta laborum Anicianum – Das wieder eroberte Ofen*. Uo. 1686. Vö. Kowalská, Eva: Die Verfolgung und Rettung: Die lutherischen Pastoren in Westungarn in und nach der Trauerdekade. *W. Krieglleder (mint 46.)*, 65-67.

kozású H. G. Ritter időben ennél továbbvitt feljegyzései (*Kriegs-Relation*) érdemelhetnek figyelmet.⁵⁰

Sopron sokat próbált, javaiban megtépzott polgársága a kuruc ostromlás, a Bécs ellen vonuló török had dúlása után, miközben a hadakozásoknak még nincs vége, legelső sorban békét kíván, melynek biztosítékát most már egyértelműen Bécsben látja. Ennek jegyében, felekezeti alávetését változhatatlannak tekintve, Bécshez igazodik evangélikusság is. A narratíva szemléletes formában összpontosul Ferdinand Dobner (1659-1730) ténykedésében és irodalmi munkálkodásában. Dobner a paritásos szerepelosztás jóvoltából protestánsként többször is betölti a városbírói, majd polgármesteri tisztet. A hitbuzgó városvezető, aki a tanács részéről abszolválja Sowitsch, majd Barth, egyazon évben elhunyt lelkészek búcsúztatását (1692), a reformáció 200. évfordulójára (1717) pedig hitvallása előtt tisztelgő templomi éneket ír, az 1698. évi szőlő- és lövészünnepen elmondott beszédében a császári- királyi felség túlaradó dicséretét zengi, 1704-ben írt szónokias költeményében is kötelező királyhűsége int, és ernyedetlen ellenállásra buzdít a kuruc ostromlókkal szemben. Az egyébként sokoldalúan felkészült főtisztviselő költői, szónoki képességei nem számottevőek, de a lövészünnep eseményét megörökítő, általa egybeszerkesztett, emblematikus ábrákkal körített emlékfűzettel nagybecsű dokumentumot hagy az utókorra.⁵¹ Dobner reformáció-énekével egyébként frissen katolizált fia, Abraham Egy-

⁵⁰ Mindkét krónika kiadásra került már a 19. század folyamán Paur Iván jóvoltából. A Ritter-krónika magyarul is: *Ritter György János sopronyi polgár krónikája 1701-1719.* (Magyar Történelmi Emlékek. 27. 1875.) Ezt röviden tárgyalja Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m., 344. Uő. érinti Tobias Friedrich Vock a rekato-lizáció menetéről vezetett kéziratos naplóját is (209). A városi krónikák még hosszan tartó történetébe enged bepillantást Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra*, i.m. 81-87; 181-185.

⁵¹ *Der Königlichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- und Trauben-Schies-sen.* Regensburg. 1668. Dobner költeményeivel, ill. a Csányi- és Ritter-krónikákból vett részletekkel, egyben a szokásforma történeti dokumentumaival és Buda-környéki párhuzamokkal bővítve Kovács először adja közre (két nyelven): A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16-19. században. Bp. 2009. Dobner pályájáról és a korról a közreadó utószava ad képet (239-255). Ld. még Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra*, i.m. 140-144.

dius vitairatban fordul szembe.⁵² A jezsuita iskoladráma mellett ilyen és ehhez hasonló írásművekkel indul a város szűk felekezeti talajon megéledő katolikus irodalma. A másik Dobner-fiú, a régiségbúvár-ügyész Sebastian Ferdinand megmarad a hitében, latinul versel, Czwittinger Dávid nyomdokain a magyar latinitás felé fordul, segíti a Sopronban tanuló gömöri Rotarides Mihályt.⁵³

*

Sopronban az új felekezeti együttélés már jóval II. József türelmi rendelete előtt aránylag sűrűlődsmentessé válik – részint az evangélikusság visszafogottsága, részint még meglévő többségi súlyuk, gazdasági befolyásuk respektje jóvoltából. Dobnerrel mindenesetre utoljára állt olyan protestáns vezető a város élén, aki eleven részt vállalt annak társadalmi, szellemi életében. A parókia lehető legtávolabb kerül a köznyilvánosságtól,⁵⁴ ám ott munkál a tanintézet arculatformálásában. A filozófiai, teológiai, jogi ismereteket nyújtó, felsőbb fokú líceummá fejlődés útjára lépő gimnázium – megküzdve a Ratio Educationis egységesítő, a felekezeti autonómiát sértő célzatával – most a soproni evangélikusság önbecsülésének záloga, önkifejezésének legfontosabb szervévé válik. Ennek köszönhetően az iskola addigi leglendületesebb korszakát éli mintegy az újabb századfordulóig. Újszerű tényező: a diákság, a tanári kar, a tanterv ütemes magyarosodása – a török után a teljes Dunántúlra

⁵² Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus*, i.m. 60-61.

⁵³ Szelestei N. László: Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez. In: Jankovits L., Kecskeméti G. (szerk.): *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány.* Pécs. 1998. 51-60; Tüskés Gábor – Knapp Éva: A magyarországi neolatin irodalom kutatása a 18. században. *ItK. 110.* 2006. 235. (F. Dobner és F. S. Dobner – apa és fia – életrajzi adatai mindkét anyagban egybecsúztatva!)

⁵⁴ A 17. századvég nagy triászán után első kiemelkedő szereplő a bécsi svéd követségi szolgálatból érkező, észak-német származású J. S. Pilgram; Krisztus passiójának szentelt két beszédciklusáról (1723, 1736) ld. Pukánszky, 2002: *A magyarországi német irodalom*, i.m. 239. – A teológiai aktualitásokhoz ld. Csepregi Zoltán: *Prediger hallischer Prägung im Dreieck Wien–Pressburg–Ödenburg.* In: U. Sträter (Hg.): *Interdisziplinäre Pietismusforschungen.* Bd. 2. Halle/Tübingen. 2005. 171-172.

kitágult egyházkerület etnikai-kulturális összetételének vonzásában.⁵⁵ Az átalakulás betetőzése 1790-ben – a II. József németesítő nyelvrendeletével kiváltott össznemzeti felzúdulás nyomán – a diákság magyar önképzőkör-alakítása („Magyar Társaság”), Kis János, leendő költő és szuperintendens és társai fellépésével. A folyamat eredményképpen létrejön az intézmény latin alapokhoz társított, kiegyensúlyozott kétnyelvűsége a kultúrák párbeszédével.

A soproni líceum sok irányból érkező tudós tanárai alkotói sikerekben nem szűkölködnek. Korai fegyvertény 1714-ben: Lackner protestáns-humanista örökségének megidézése. A diákkori antropológiai munkájával is (*Ex Antropologia de principiis nobiscum natis disputatio*, Wittenberg, 1661) említendő, 1682/1712 között rektori tisztelet betöltő Johann Fridelius Lackner polgármesteri centenáriumának szentelt emlékezésgyűjteményt állít össze, kollegák, tanítványok (így az utóbb hitváltó Dobner-fió) részvételével.⁵⁶ Lacknerről ezt követően a tovább katolizálódó és magyarosodó Sopronban jó kétszáz évre méltatlan módon elfeledkeznek. Fridelius reprezentatív kiadványával azonos hullámhosszon jelentkezik a vágbesztercei születésű Hajnóczy Dániel, nyugalmazott rektor, *Iter Neosoliense* című, kéziratban fennmaradt, Sopron jelene-múltja körül forgó dialógusművével (1739), megörökítve a Sopronba meghívott Oertel lelkész és az őt Besztercebányától a városig kísérő küldöttség bölcs társalkodását.⁵⁷ Mások, orvos-polihisztorokkal (Karl Fr. Löw, Adam Gensel) karöltve, akár szenvedélyes gyűjtőtevékenységgel is, követik a reáliák (fizika, közet- és ásványtan, földrajz, flóra, régiségtan stb.) hívását. J. Chr. Deccard rektor (Hajnóczy felettse

⁵⁵ A folyamatot a tanulmányai befejezése után Wittenbergben maradt soproni tudós pedagógus, Johannes Röschel 1689-es tantervi javaslatától Ribini János rektor *Oratio de Cullura Linguae Hungaricae*-jéig (Sopron, 1751) és azon túl ld. Fabiny, 1986: A soproni evangélikus líceum, i.m. 35-37, 47-49.

⁵⁶ *B. Domini Christophori Lackneri [...] vitae curriculum*. Regensburg. 1714. – A soproni vonatkozású tudományos anyag a Lackner-féle Önéletrajztól kezdve hasznosul Bél Mátyás *Notitia Hungariae*-ja hátrahagyott részét képező „Sopron vármegye leírása”-ban is, amelynek három kötete kétnyelvű változatban csak nemrégiben került kiadásra (Sopron, 2001-2006).

⁵⁷ Részletek magyarul: Hajnóczy Dániel 1739. évi városleírása Sopronról. *SSZ. 19.* 1965. 257-267; 362-369.

és apósa) Löw-vel írt botanikai munkája kézirati formában is az időszak maradandó alkotása.⁵⁸ Az országhatáron belül és kívül kibontakozó tapasztalatcsere számos nemzetközi tudóstársasági tagságot, tisztséget eredményez Sopronnak (Bécs, Berlin, Jena).⁵⁹

*

A líceum új tudományossága mellett az addig sem igazán virágzó irodalmi formák egy időre már-már elhalnak; a templomi beszéd korábbi életessége is megcsappan. Ezzel szemben kibontakozik a tágabb keretekben társadalmiasult szabad művelődés és Sopron erre alapozott, polgárosuló városi kultúrája; bázisa: az 1720-as évektől végre gyökeret vert nyomdatevékenység,⁶⁰ a városi palotákkal (Esterházyak, Széchenyiek, Festetichek) fölerősödő főúri jelenlét, a század közepétől meginduló színházi élet (állandó színház: 1769), a társasági élet. Most újra-elevenedik és háborús helyzettől, valláspolitikai konfliktusoktól immár nem terhelve termékeny talajra talál a közeli Bécs természetes vonzása. A táguló szemhatáron egy-egy műkedvelő literátor felfigyel a nyelvtérületi központokban, akár Bécsben is formálódó irodalmi-polgárosító törekvésekre, mint Gottsched Lipcséből hirdetett, klasszicista hangolású ízlésreformja vagy a Gellert-fabulák erkölcspedagógiája. Georg F. Pamer, barokk szónokiasságú Mária Terézia-ódájával ismertté vált ügyvéd levelező kapcsolatra lép Gottscheddel. Gellerthez próbál közelíteni bizonyos, közelebről nem ismert (katolikus?) Mark Friedrich diák.⁶¹ Nem tűnik fel viszont városi kapcsolata az alkalmasint líceumi műhely-

⁵⁸ Csapody István: Loew és Deccard „Flora Semproniensis”-e. *SSZ. 15.* 1961. 28-36.

⁵⁹ A reáliák oktatásáról, egy hazai tudóstársaság meghiúsult terveiről ld. Szála Erzsébet: *Nyugat-Magyarország művelődés- és ipartörténetéből*. Piliscsaba; Sopron. 2004. 31-41; 79-84. – Az időszak monografikus feldolgozása a tudós szereplők és életművek adataival: Németh Sámuel: *A soproni evangélikus líceum történetének egy százada. 1681-1781.* (1944.) Sopron. 2007.

⁶⁰ Vö. Kovács J. L., 2003: *A soproni Parnasszus, i.m.*, 60-62.

⁶¹ Hammerl Lajos: Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője. *SSZ. 16.* 1962. 319-326; Fried István: Egy elfelejtett Gellert-levél. *SSZ. 25.* 1971. 267-268. Vö. Kovács J. L., 2002: *Polgári irodalom és kultúra, i.m.*, 150-155. – Pamer emlékkönyve őrizte meg helyi és tágabb érintkezéseinek nyomait (bejegyzés, portrémetszet stb.)

ből kikerült, rövid életű, anonim szerzőségű „morális” hetilapnak (1779), mely gottschedi mintát követ mondandóiban és formálásában.⁶²

A század későbbi folyamán Sopron jénai diákjai már a Sturm und Drang és a weimari-jenai újklasszicitás nagy képviselői: Goethe, Schiller iránt lelkesednek. A német irodalmi aktualitások az átfogó megújítása előtt álló magyar irodalmi élet szóvivőit is magukkal ragadják. Kis János 1791-ben már előzetes ismeretek birtokában indul társaival (göttingai kitérővel) Jénába. Bizonyos Lakfalvy Eduárd Schillerhez írt levelében a költőnek magyar történeti témákat ajánl feldolgozásra.⁶³

A német nyelviség utóvédharca

Az előbbieknél tovább jut az emeltebb városi környezetből, amely bécsi körökkel mind szorosabb kapcsolatokat ápol, Therese Marie von Artner („Artner Teréz”, 1772-1829). A szülők az apa katonai pályája okán a várostól jobbra távol élő evangélikus soproniak. Therese tízéves korától nevelkedik Sopronban, szülei korai halála után részint Zay grófék Nyitra-vidéki körében, részint rokonoknál húzódik meg, Bécsben azonban gyakran megfordul. Utolsó éveit hűgánál, Zágrábban tölti. Jelesebb tehetségét a város nem is kötheti magához. Korai pásztorjátéka, a moralizáló klasszicista idill költői divatát követő *Das Fest der Tugend* (Az erény ünnepe) 1798-ban ugyan a soproni nyomda termékeként lát napvilágot. A *Feldblumen auf Ungarns Fluren, gesammelt von Nina und Theone* (Magyar mezők virágai, gyűjté Nina és Theone) gyűjteménye, melyet gyermekkori társnőjével, a ma már alig ismert bécsi Marianne Tiell-lel közösen, név nélkül állít össze, két évvel később azonban már jénai kiadónál kerül kiadásra. Az előbeszéd a honi német poézis parla-

⁶² *Wochenschrift für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*. Ld. Fried I.: Gottschedianus pietista folyóirat Sopronban. SSZ. 38. 1984. 29-42.

⁶³ Vö. Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m. 155-163.

giasságára utal „mentségképpen”.⁶⁴ Artner lényegében Bécs felé tekint, tájékozódási pontjai: Caroline Pichler, Gabrielle Baumberg-Batsányi és – néhány drámakísérlet vonzatában – maga a nagy Franz Grillparzer, akikkel személyes kapcsolatban áll. Újabb munkái (*Neuere Gedichte von Theone*, 1806; *Die Schlacht von Aspern*, 1810; *Gedichte*, 1818) a napóleoni küzdelmek nyomán felgyúlt osztrák birodalmi patriotizmus hullámához kapcsolódnak.⁶⁵ Művei ritkán idézik Sopront vagy élete más magyarországi helyszíneit, ezért különleges jelentőséggel bír a reformáció három évszázados ünnepére írt „kantátája” és a soproniak címére szóló ajánlás.

A város felekezeti közössége ezalatt változatlanul líceuma vagy a nemrég alapított polgári iskola előmenetelének örvendhet. A türelmi rendelet óta szabadabbá vált helyzetben fellendül a felvidéki kapcsolatok vendéglátása. A tanárvendégek, mint a kézsmárki Schwartner (Martin) Márton, Bredeczky Sámuel (S. Bredetzky, Sárosból) képviselik azt, a kifejlett hungarus-tudatú tudós- és íróértelmiséget, amely ez idő tájt a magyar irodalmi-szellemi polgárosulás induló, Pest-Budára fókuszált programjához kíván csatlakozni. Törekvéseik lényeges mozzanata ettől függetlenül: a latin mint tudományos nyelv németre váltása.⁶⁶ Az említettektől eltérően inkább az összmonarchia multikulturalitás-eszményét képviseli Karl Georg Rummy („Rummy Károly György”), lőcsei *Musen-Almanach*-jával (1807), Bécsben kiadott gazdálkodási tankönyvével, földrajzi-statisztikai szótárával akkor már ismert polihisztor, aki 1810/13 között tanít Sopronban, itt német stilisztikai vitairatát is meg-

⁶⁴ Tarnói László: Ungarnimage um 1800: Ungarn: Heimat und/oder Fremde – auf deutsch. *Palimpszeszt* 9 (1998), www.btk.elte.hu/palimpszeszt/ (lehívás: 2011.)

⁶⁵ *Boronkai Szabolcs*: Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből. 1. Therese Marie von Artner (*Artner Teréz*). SSZ. 50. 1996. 333-334.

⁶⁶ Vö. Mastalirné Zádor Mária: Schwartner soproni kapcsolatai. SSZ. 16. 1972. 245-253; Leitner József: Bredeczky Sámuel. SSZ. 2. 1938. 67-73; Kovács J. L.: Soproni diákok Goethe és Schiller rajongói között. SSZ. 64. 2010. 441-447 – Csak diákként is megemlítendő a győri Schedius (Ludwig/Lajos), később szintúgy a pesti egyetem tanára, aki a Sopronból távozó Schwartnert német versben búcsúztatja. Ld. Mastalirné, 1972: Schwartner soproni, i.m., 249-250.

írja. A tanár-vendégek eszméletbeli mintái mindazáltal kevés nyomot hagynak a városban.

A 18-19. század fordulóján a német Sopron szellemi erőterhelékei kimerülőben vannak. Talán ezt érezték meg 1804-ben a líceumi „Német Társaság” elindítói. De versenybe száll a Jénából hazatért és Kazinczyval szövetségben a magyar irodalmi megújulásért fellépő Kis János (1770-1846) is a megüresedő tér kitöltéséért. Első (győri, kővágóörsi) éveit után 1808-ban tér vissza Sopronba lelkeszként, hogy mint költő és irodalom-szervező a várost, ahol diákként a Magyar Társaságot kezdeményezte, miközben a dunántúli egyházkerület szuperintendensévé is megválasztják, az újuló magyar irodalom egyik alközpontjává avassa. Ebbéli érdekeit egykori tanuló társa, az utódintézmény mai névadójával szolgáló Berzsenyi Dániel költői tehetségének felfedezése is gyarapítja. Kis kettős kultúrája költészete német forrásháttérrel, fordításával pótol valamit a helyben hiányzó hungarus-szemléletből.

*

Kissel a nemzeti magyar irodalom „megvetette a lábát” a német Sopronban, ahol a magyarosodás a reformkor és a modern polgárosulás új lendületével folytatódik. Német szálon a lelkeszek vagy a parókiához legközelebb álló egyének körében éled meg egy utolsó kibontakozás – a szolgálattól elválasztott szabad tevékenység formájában, kétségekkel teli szerzői becsvággyal – a rövid életű, noha aránylag nagyra hivatott Leopold Petz (1794-1840) vagy – már Petz halál után – Moritz Kolbenheyer (1810-1884) munkásságában.⁶⁷ Petz a német klasszicizmusnak elkötelezett eredeti költeményei életében meg sem jelentek. Szerencsésebb (eredeti nyelvekből készített) drámafordításával: *Tetralogie tragischer Meisterwerke* (Aiszkhülosz, Szophoklész, Calderon, Shakespeare, 1824), melyek sorát még bővíti, így összesen három Shakespeare-darab-

⁶⁷ Ld. Boronkai Sz.: Arcképek... 3. Leopold Petz; 4. Moritz Kolbenheyer; 5. Király József Pál. SSZ. 51. 1997. 135-139; 242-246; 356-359. – Boronkay – Th. Artnerrel kezdődően – szakmonográfiában is ábrázolja a korszakot: *Bedeutungsverlust und Identitätskrise. Ödenburgs deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jahrhundert*. Bern etc. 2000. Uő. szöveggyűjteményt is kiadott a szerzőkből: *Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790-1900)*. (*Deutschsprachige Texte aus Ungarn: 4.*) Bp. 2002.

jával (*Lear király, Julius Caesar, Coriolanus*) kap helyet 1836-ban egy, új fordításokat bemutató, illusztrált lipcsei összkiadásban. A *Coriolanust* végül átveszi a nagy Reclam Kiadó is (1868). Lipcsei sikeréhez, persze (s ha tetszik, újra protestáns „összefogással”), a tetralógiát Kassán, külön a *Lear királyt* Pesten is kiadó Otto Wigand (Göttingából) és Lipcsében nyomdokaiba lépő Georg öccse pártfogására is szükség volt.⁶⁸ Petzet egyébként a magyar irodalmi fordítás kezdeteinél is ott találjuk. (Fáy A., Kisfaludy S.) Az Eperjesről Sopronba került Kolbenheyer is fordításairól ismertebb. A magyar irodalom fordítása az 1840-es évekre főstratégiává lesz az önálló lehetőségekkel megcsalott hazai német szerzők számára. Részint kortárs magyar költőkből, főként Petőfiből szemelget, részint pedig – földije és barátja, Gustav Heckenast pesti kiadó felkérésére – Arany Toldi-trilógiáját fordítja. A Toldival kapcsolatba kerül a Németföldről Bécsbe telepedett (N. B.: protestáns vallású) írófejedelemmel, Friedrich Hebbellel, tanulságos levelezésük a mű költői súlyát, műfaji karakterét, motívumkörnyezetét érinti.

Befejezésül idézzük fel – felekezet-közelből – a városszél és a vidék anyanyelvű örökségét feldolgozó Johann Reinhard Bünker (1863-1914) kevésbé ismert alakját. Karintiából indult, Felső-örs felekezeti tanítóképzőjében tanult, Sopronban előbb pedagógus volt, majd a városi múzeum munkatársa lett. A képzőben a határvidék népi kultúrájához és „hiénc” dialektusban formált folklórához közel kerülve, Sopronban kiterjedt gyűjtő-kutató munkába kezd a táji etnográfia és népköltés körében, Pesttől Berlinig sokfelé közzétett, sokfelől elismert eredményekkel. (*Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart*, Leipzig, 1906; stb.).⁶⁹ Gyűjtőterepének legnagyobb része Trianonnal hamarosan Ausztriához került. A nyelvi dialektusra egyébként már Theresia

⁶⁸ Otto Wigand egyébként a soproni evangélikusoknál tanult Döbrentei Gábor „Külföldi színjátékait” is kiadja, sőt, Artnernek is szolgálatára áll két drámáját és útleveleit illetően. Vö. Komáromi, Sándor: *Vom deutschen zum ungarischen Buch*. Verlegerische Wege der Gebrüder Wigand im Wandel der Sprachlandschaft in Pressburg, Kaschau und Pest vor 1848. *Jahrb. der ungarischen Germanistik*. 2002. 79-81.

⁶⁹ Vö. Tompos Ernő: J. R. B. 1863-1914. SSZ. 33. 1979. 357-361; Schmidt, Leopold: J. R. B. und die Erforschung des Volksgutes im Burgenland. Wien. 1979; Bünker, Otto: J. R. B. Sein Leben für die Volkskunde. Eisenstadt. 1982.

Artner figyelmes lett, mint azt 1798-ban a harkai tiszteletest esküvője alkalmából a hívónép szájába adott köszöntőverse mutatja.⁷⁰ Sopronban irodalmi német nyelven írt művekkel szórványosan találkozhatunk még az 1930-as évekig, például (a szintén evangélikus gyökerű) Becht Rezső-nél (1893-1976).⁷¹ Az evangélikusság munkálkodásával zajló évszázados, megszakítatlan folyamat azonban lezárul Kolbenheyerrel.

KITEKINTŐ

Szűcs Anita

„Belgitude”, avagy létezik-e belga nemzeti identitás?

A belga nemzeti identitás története sok szempontból rendhagyó utat járt és jár be. Míg az európai nemzetállam több-kevesebb sikerrel működő politikai alapképlete szerint a politikai közösség összetartó erejét, szuverenitását és legitimitását a közösségalkotó nemzet adja, Belgiumban nem él belga etnikum. Két erős regionális identitással, különálló nyelvvel, kultúrával, vallással rendelkező csoport alkotja az államot. A flamandok és a vallonok történelme hol összefonódott, hol elvált, de a regionális identitást tartósan felülíró, erős, széthúzás nélküli nemzeti identitást nem alkotott. Első pillantásra éppen ezért Belgium gyenge, nemzeti narratíva nélküli államnak látszhat. A szakirodalom és a sajtó rendszeresen tárgyalja az állam szétesésének esélyeit, a föderalizált szerkezet miatt a belga állampolgárokat hét kormány igazgatja, a 2011-es választások után 589 napig Belgium nemzeti kormány nélkül volt. A rendhagyó politikai képlet és az erős regionális identitások ellenére a belga nemzet kollektív identitása létezik, és összetartja a két különálló régiót. A tanulmány a nemzetállamot szétfeszítő és összetartó erőket vizsgálva bemutatja, hogy a regionális és a nemzeti identitás hogyan formálja a belga állam csoportkoherenciáját, magyarázatot keres arra, hogy miért van – és remélhetőleg, marad is – egyben Belgium.

Létezik-e belga identitás?

Belgiumban az identitás kérdése egészen a 20. századig nem játszott központi szerepet a politikaformálásban. A 20. század elejétől kezdtek

⁷⁰ Kovács J. L., 2002: Polgári irodalom és kultúra, i.m., 170-171. A dialektusnyelv további irodalmi jelenlétéről ld. Uő., 2003: *A soproni Parnasszus, i.m.* 149-167.

⁷¹ Szabó Jenő: Emlékező gondolatok Becht Rezsőről. *SSZ.* 30. 1976. 4. 361-373. (Művei bibliográfiájával.)

feltűnni azok a belga identitásról megfogalmazott gondolatok, amelyeket a szakirodalom a mai napig előszeretettel idéz. A vallon politikus, Jules Destrée 1912-ben a királyhoz írt híres levelében így fogalmazott: „Hadd mondjam meg Önnek az igazat, a nagy és ijesztő igazságot ... Nincsenek olyanok, hogy belgák. Nem, Őfelsége, nincs egy árva teremtett belga lélek sem.”¹ Leonard Nolens, flamand költő sorait szintén sokat idézik: „Belga vagyok, Belgiumban születtem, de Belgium sohasem született meg bennem.”² A második világháború után, az 1960-as években Pierre Wigny, belga külügyminiszter azt mondta: „ahogy a vicc is tartja Belgium a világ egyetlen országa, ahol három elnyomott többség él együtt. A három csoport mindegyike felsőbbrendűnek tartja magát, ez az érzés táplálja az alsóbbrendűségi érzésüket.”³ A Belgiumról író, azt jól ismerő külföldiekben is hasonló benyomás alakult ki. Bill Bryson, brit író nagyon érzékletesen festi le: „Ahogy már az országoknál lenni szokott, Belgium is kuriózum. Nem egy nemzet, hanem kettő: északon ott vannak a hollandajkú flamandok, délen pedig a franciaajkú vallonok. Délen gyönyörű a vidéki táj, festői falvacskákkal van tele, finomak az ételek és persze ott a gall életélvezet. Az északiaknak vannak a legszebb városaik, a legnagyobb múzeumaik és templomaik, kikötőik, kikötővárosaik, a népesség nagy része itt él és jóval több pénzük van. A flamandok utálják a vallonokat, a vallonok pedig a flamandokat, de ha egy keveset beszélünk velük, mindjárt látjuk, hogy ami összetartja őket az a hollandok és a franciák még mélyebb utálata.”⁴

A belga identitás konstruált jelenség, a modern nemzetállam megteremtésével jött létre. A modern nemzetállamot azonban nem egy

„nemzet” hozta létre, hanem egyrészt az európai hatalmi egyensúlypolitika részeként, másrészt pedig a németalföldi önálló államiség megteremtésének kísérleteként született meg. A közhiedelemmel ellentétben nem a flamandok és vallonok elnyomásával, vagy épp összefogásával született meg. A 19. században sem a flamand, sem a vallon területi identitás nem létezett. Nem képeztek önálló kulturális, gazdasági vagy politikai egységet. Mindezt Belgium megteremtése hozta magával.

Kik azok a belgák? A területiális identitás kialakulása

Az első írott forrás, ahol a belga („belgae”) elnevezéssel találkozhattunk Julius Caesar a gallok elleni háborújáról írt értekezése. Caesar, amikor a háború folyamán a germán erdőségekben vad kelta törzsekkel találkozott a *De Bello Gallico* c. művében azt írta: minden gall törzs közül a belgák a legbátrabbak, de nem mutatják. Ettől olyan veszélyesek. A „veszélyes” kelta törzs azonban nem hozott létre sem önálló területi egységet, sem tartós csoportidentitást.

A mai Belgium területe az elkövetkezendő századokban megosztott maradt. Sem flamand, sem vallon, sem belga tartós területi egység nem alakult ki. A regionális és a nemzeti területi identitások egyszerre, a belga nemzetállam születésével jöttek létre. A modern államiség előtti időkre nosztalgiával visszatekintő regionális identitások olyan retrospektív mítoszt hoztak létre, amely Belgium létrejöttére adott válasznak tekinthető. A regionális és a nemzeti területi identitások egyszerre, egy időben születtek meg. Belgium létrejöttét megelőzően a területen nem alakult ki egységes politikai közösség. Az itt élő etnikumok sokféle nyelvjárást beszéltek, eltérő gazdasági kapcsolatrendszerük volt, és különböző politikai entitások hajtották őket uralmuk alá.

Belgium fiatal nemzetállam, 1830. október 4-én a brit nagyhatalmi érdekek mentén jött létre. A britek Európa-képének, a „fényes elszigeteltség” politikájának alapja volt a kontinentális főhatalomért versengő Németország és Franciaország szétválásztása. Nem ez volt azonban az első alkalom, hogy a későbbi Belgium területe egyetlen politikai uralom alatt egyesült. A 15. században a burgundiai dinasztia olyan birodal-

¹ Jules Destrée: *Lettre au Roi*, 1912. a levél teljes szövege letölthető az alábbi linken: <http://www.histoire-des-belges.be/au-fil-du-temps/epoque-contemporaine/lettre-au-roi-sur-la-separation-de-la-wallonie-et-de-la-flandre> letöltés ideje: 2014. 04.23.

² idézi Kristien Hemmerechts: Belgique-België. In: Antoine Pickels és Jacques Sojcher (szerk.): *Belgique toujours grande et belle – Revue de l'Université de Bruxelles*, Édition Complex: Bruxelles, 1998. 119.

³ idézi Kenneth Douglas Mcrae: *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Belgium*. Wilfrid Laurier University Press: Waterloo, Ontario, 1986. 10.; Pierre Wigny 1958 és 1961 között töltötte be a külügyminiszteri posztot.

⁴ Bill Bryson: *Neither here nor there*. William Morrow Paperbacks: London, 2001.

mat akart létrehozni, ami versenyre kelhet nem csak a Francia Királysággal, de magával a római birodalommal is. Fokozatosan egyesítette Flandria, Hainault, Brabant, és Namur területeit. Uralmuk alá tartozott Luxemburg és a mai Hollandia egyes részei, ám Liège-t csak a Burgundi házat felváltó Habsburgok csatolták ide. V. Károly volt, aki a mai Hollandiát megalapozó tizenhét tartományt egy és oszthatatlan politikai közösséggé nyilvánította. Ez a politikai közösség még nem volt tartós, az északi protestáns részek fellázdak II. Fülöp spanyol király valláspolitikája ellen, ekkor született meg a független Hollandia. A déli részek a spanyol Habsburg korona alatt maradtak, és a spanyol örökösödési háborúval kerültek az osztrák ág kezébe. A 17. század második felének háborúi fektették le az északi és a déli holland identitás vallási alapjait. A déli részek identitása 1787-ben erősödött meg, amikor a tartományi elit és a liberális polgárság összefogott II. József szekuláris központosító törekvései ellen és 1790-ben kikiáltotta a Belga Egyesült Államokat (États Belgiques Unis). Az 1795 és 1815 közötti francia uralom erőteljes központi államigazgatást hozott létre és a déli részekhez csatolta a Liège-i püspökséget.⁵

A napóleoni háborúk lezárása új korszakot nyitott az európai hatalmi egyensúlyi rendszerben, és a belga identitás történetében is. A területiális identitás – bár kétségtelenül megvoltak a gyökerei – Orániai I. Vilmos alatt indult megerősödésnek, a Tizenhét Tartomány újbóli egyesülését követően. A korona kedvezőtlen politikája politikai egységgé formálta a tartományi elitet, a polgárságot és a katolikus egyházat, ugyanakkor az egységgel megszületett a nyelvi és etnikai villongások véget nem érő története. Vilmos a hollandot tette meg az ország hivatalos nyelvéné, maga ellen fordítva a déli, döntően francia nyelvű polgárságot. A francia kultúra túlsúlya a mai flamand területeken is érvényesült. A mai flamand területeken is ügyvédek, tanárok és köztisztviselők álltak ellen a pályájukat kettétörő nyelvrendeletnek, lévén Vilmos betiltotta a francia nyelv használatát a közéletben. A nyelvi homogenizációt

sem a helyi elit, sem a katolikus egyház nem támogatta. Az elit a nyelvi dialektusok eltűnésének következményeitől tartott, a katolikusok a holland nyelvet a protestantizmus eszközének látták. A királyi politika – főként az oktatáspolitikai – a katolicizmus hatalmi alapjait fenyegette. A liberális polgárság és a katolikusok egészen valószínűtlen szövetséget rakta le az új politikai közösség alapjait a külső fenyegetéssel szemben. A területiális identitás lényegében ekkor született meg.

Az 1830-as belga forradalom új intézményi keretet állított fel, létrejött a független belga nemzetállam. Az új politikai közösség a francia nyelvű polgárság irányítása alatt állt fel. A vallón polgárok megszerezték a flamand kispolgárság és az Egyház támogatását. A belga identitás alapja így az két etnikum elitjének együttműködése lett, ami erősebbnek bizonyult, mint a holland királyságot és a flamandokat összekötő nyelvi és etnikai kötelék. Ugyanakkor a fiatal belga állam születésének pillanatában az összetartó erők mellett embrionális formában ugyan, de megjelentek azok az erők, amelyek a mai napig szétfeszítik a nemzetállami kereteket.

A flamand elit vallásos, konzervatív, túlnyomórészt katolikus csoport volt. Az új államban a törésvonal elsősorban nem az etnikai, nyelvi megosztottság mentén lépett fel, sőt, a nyelv nem játszott jelentős szerepet a politika alakításában. Az új társadalom kisebb mértékben a katolikus-protestáns megosztottság, illetve meghatározóan a társadalom és politika katolikus és liberális „oszlopai” mentén alakult ki. A belga állam olyan központosított, unitárius politikai egységként jött létre, ahol a közigazgatás és politika nyelve de facto a francia volt, a társadalom pedig oszloposodott társadalom volt, ahol az elit együttműködése, konszenzus alkotása mozgatta a politikai döntéshozatalt. A franciaajkú polgárság politikai dominanciája mellett a belga identitás intézményesedett. Az alkotmányos monarchia legitimitását az új alkotmány szövege szerint a belga nép adta.

A franciaajkú polgárság fektette le az „összbelga” identitás alapjait. Politikájának alapja, mellyel a korábbi dél-holland, németalföldi területek lakosságát egyetlen politikai közösséggé integrálták, a nyelvi homogenizáció volt. Az 1830-ban létrejött Belgium frankofón állam volt, bár az alkotmány nem tette a franciát hivatalos nyelvéné. Egyszerűen nem volt rá szükség, a francia volt a közigazgatás, és a művelt polgárság

⁵ Rynck, Stefaan De: Civic culture and institutional performance of the Belgian regions. In: Patrick Le Galès és Christian Lequesne (szerk.): *Regions in Europe*, Routledge: London, 1998. 199-218.

nyelve, még a flamandok körében is. A modernitás és a polgári műveltség nyelve volt. Az állam létrejöttekor alkalmazott stratégia tehát nem az erőszakos nyelvi asszimiláció volt, mert az új, belga államvezetés azt feltételezte, hogy a flamand és más, az állam területén használt nyelvjárárok fokozatosan, és természetesen beolvadnak a belga identitást megalapozó francia nyelvbe. Franciául beszéltek a parlamentben, a bíróságokon, a közigazgatásban és francia volt a hadsereg nyelve is. Az 1830-as években a francia nyelv politikai dominanciája a hollandajkú flamand területeken is elfogadottá vált, és összeforrt a belga területi identitással.

Belgium tehát soha nem vált tartós és egységes identitással rendelkező politikai egységgé. Az államot szétfeszítő és egyben tartó tényezők a kezdetektől fogva együtt, egymásra hatva működtek és formálták az állam politikai, gazdasági és kulturális képét.

Az identitást szétfeszítő erők

Belgium az állam megalapítása óta számos törésvonal mentén megosztott, az ország területén sokféle területi identitás él együtt. Az állam egységét fenyegető legfőbb törésvonal, amint azt korábban láttuk, az északon élő holland ajkú, többségében katolikus flamandok és a déli részeken lévő francia ajkú, többségében protestáns vallonok között húzódik.

A két regionális területi identitás Belgium megalakulása után alakult ki, a két etnikum az új állammal szemben táplált váromlásai mentén. Belgium létrejötte egyszerre jelentett fenyegetést és lehetőséget, összefogta mindkét etnikumot, területhez köthető identitással látta el őket. A két regionális identitás formálódásának mozgatórugója a nyelvpolitika volt. Az etnikai, nyelvi és ideológiai megosztottság egyrészt megmutatja, hogyan alakult ki az önálló, jól definiálható flamand és a vallon politikai közösség, Brüsszel, mint mindkét közösség által vágyott, ám „idegen” test, másrészt a régiók a belga egységhez fűződő kapcsolatát.

Az államot szétfeszítő erők azonban nem csak identitásbeli megosztottságot hoztak. A politikai és a gazdasági szerkezetet szintén ez a megosztottságot tükrözi.

Etnikai, nyelvi és ideológiai megosztottság

A nyelvprobléma a 19. században, az önálló belga állam létrejöttével született meg. A 30 000 km² területű országot a 4-7. században létrejött nyelvi határ szeli ketté, de korábban a nyelvjárások sokasága nem hozott létre önálló, területi alaphoz kötődő flamand, vagy vallon identitást. Az alkotmány garantálta ugyan a szabad nyelvhasználatot, az országnak azonban gyakorlatilag a francia lett a hivatalos nyelve. A hollandajkú flamandok között a felső és középosztály művelt polgári rétege beszélt franciául, akik politikai okokból a kezdetektől támogatták a francia államigazgatási nyelvvé tételét. A Flamand Mozgalom vezetésével politikai és társadalmi harc alakult ki, minek következtében a 19. században a nyelvi határ társadalmi határrá is vált. A harc hivatalosan az 1962/63-as nyelvtörvényekkel ért véget. A nyelvkérdés még mindig szerepet játszik a belga politikában, bár egyre marginálisabban. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a nyelvkérdés tehető felelőssé az állam föderalizálásának megindulásáért. Belgiumban ma Brüsszelen kívül a területi egynyelvűség az irányadó, azaz Flandriában a holland, Vallóniában a francia a közigazgatás nyelve.

Flandria: a flamand területi identitás születése

A flamand területi identitást paradox módon a belga állam hozta létre. A flamandok Belgium létrejöttét megelőzően sem politikai, sem közigazgatási, sem gazdasági, de még csak kulturális egységet sem alkottak. A terület különböző közigazgatással, gazdasági kapcsolatrendszerrel rendelkező tartományokból állt, amelyek nem a nyelvi, etnikai határok mentén jöttek létre, sőt, különböző nyelvjárásokat használtak. A flamand egység, kollektív identitás annak a nyelvi asszimilációnak köszönhető létét, amit a Belgium nemzeti identitását megteremtteni kívánó elit alkalmazott. A flamand kispolgárságot – a helyi elitet, papokat, az értelmiséget és diákokat – a közigazgatás kötelező egynyelvűsége tette elsőként a történelem folyamán koherens közösséggé. A flamand nyelv használatáért folytatott harc teremtette meg a flamand identitás alapjait.

A flamand értelmiség első erőfeszítései nem a flamand, mint önálló identitás megteremtésére irányultak. A flamand nyelvet a belga identitás egyenrangú részének kezelték, kizárólag belga kereteken belül tudták elképzelni a nyelv elismerését.⁶ A flamand irodalmi nyelv és identitás megteremtését a belga önállóság letéteményesének látták: a flamand adja meg azt az önálló, jól elkülöníthető jellemvonást, ami elválasztja a belgákat a franciáktól. A kettős kultúrájú, kétajkú Belgium a Franciaország árnyékában, északi expanziós útvonalának útjában álló új állam önállóságának letéteményese, a belga forradalom kiteljesedése volt. A flamand kulturális örökség és a flamand (*Nederduits*) nyelv a belga identitás alapvető része volt. A flamand mozgalom alapítói erősebbé, azaz „belgábbá” akarták tenni Belgiumot. Nem a flamand identitást akarták leválasztani a belgáról, hanem a belga identitást kívánták „flamandabbá” tenni.

A flamand identitás fokozatos megteremtése a kétnyelvűség elutasítására adott válasz volt. A flamand polgárság csak ekkor lépett a belgától különálló flamand identitás létrehozásának útjára. 1840-ben a flamand mozgalom hivatalos kéréssel fordult a parlamenthez: a flamand tartományokban hivatalos ügyekben engedélyezzék a flamand nyelv használatát. Ez volt az első olyan politikai kezdeményezés – amely célja ugyan még a belga identitás erősítése volt – de a „flamand tartományok” megfogalmazással területhez kötötte a kultúrát, azaz megjelent a flamand, mint területiális identitás. A kormány által kinevezett bizottság 1856-ban a kérést elutasította.

Az elutasítás után a flamand identitás új szerepet játszott. Az 1860-as évektől fokozatosan formálódva, a belga identitásról leválva a flamand követelések igazolásául szolgált. A regionális identitás marginális maradt ugyan, a flamandok között is a belga identitás volt a meghatározó. A flamand kispolgárság harca a francia műveltségű polgárság

⁶ Belgium túl kicsi ahhoz, hogy megosszuk. Mind Vallóniában, mind Flandriában teljes erőnkkel harcolunk azok ellen, akik vakon nem látják, hogy a királyság történelmi jellegzetességeit nem lehet következmények nélkül elpusztítani. (fordítás tőlem) „*Notre Belgique est trop petite pour se diviser et nous combattrions de toutes nos forces, en Wallonie comme en Flandres, ceux qui seraient assez aveugles pour croire qu'on pourrait impunément détruire le caractère historique du royaume actuel.*” – Jan Moruanx: *Lettres sur le mouvement flamand*. 1894

ellen új tényezővel gazdagodott, amikor a 19. század második felében a flamand mozgalom vezetését egyre több szál kötötte a katolikus egyházhoz.

A század végére a belga társadalom három nagy ideológiai csoport körül „oszloposodott”: a katolikusok, liberálisok és szocialisták. Az utóbbiak Vallónia iparvidékein erősödtek meg, a flamand vidéken kevés befolyásuk volt. Flandria hamar katolikus „bástyává” vált. Ahogy a kapcsolat egyre szorosabbá vált, úgy hatott a katolicizmus értékrendszere a flamand mozgalomra, a politikai mellett a katolicizmus morális elemei jelentek meg benne. A morális tényező kiegészítette a politikai törekvéseket, segítette a flamand identitás önállóbbá válásában. A nyelv az amorális francia kultúrával, az „istentelen” liberalizmussal és szocializmussal szembeni ellenállás formája lett, katolicizálva a flamand identitást.

A flamand identitás azonban még mindig a szűk elitre korlátozódott. 1893-ban a választási rendszer reformja (általános, titkos választások bevezetése) során a flamand mozgalom összeolvadt a kereszténydemokrata párttal. A nemzeti és a regionális területiális identitás az elit mellett a tömegek „ügye” is lett.

„Flandria” mint a kollektív identitás területi alapja a 19. század legvégén született meg, amikor a nyelvi egyenlőségért folytatott harc tetőpontjaként 1898-ban a De Vriendt-Coremans törvényt elfogadták. A törvény hivatalos nyelvvé tette a hollandot, formális nyelvi egyenlőséget biztosítva ezzel a közigazgatás területén. A franciaajkú elit hevesen tiltakozott Vallónia kétnyelvűvé tétele ellen, így a flamand mozgalom célja módosult. A továbbiakban már nem az egész Belgiumot érintő nyelvi jogokért harcoltak, nem a kétnyelvűségért, hanem a harc leszűkült Flandria területére. A cél Flandria egynyelvűségének biztosítása lett.⁷ A flamand mozgalom számára ekkortól két különálló közösség alkotta Belgiumot, a flamand identitás különálló területi jellege megerősödött.

Az 1930-as évek nyelvtörvényei – főképp az 1932-es a közigazgatási nyelvhasználatról szóló törvény – kialakították az egynyelvűséget

⁷ Pierard, Louis: Belgium's Language Question: French vs. Flemish. *Foreign Affairs*, 1930., 8(4). 6-41. letöltés helye: <http://www.foreignaffairs.com/articles/69092/louis-pierard/belgiums-language-question-french-vs-flemish>, letöltés ideje: 2014. május 1.

Belgiumban. A törvényt ugyan nem alkalmazták a gyakorlatban mindenhol egyforma mértékben, mégis lehetővé vált, hogy a flamand identitás a nyelvi homogenizáción keresztül tisztuljon le.

A vallon területi identitás

A flamand territoriális identitás kialakulásához hasonlóan a vallon identitás is a belga állam létrejöttéhez kapcsolódik. A flamand mozgalom politikai sikere a 20. század elején aktivizálta a francia ajkú elitet. A már korábban idézett a királynak írt levelében a vallon politikus, Jules Destrée a flamand mozgalmat vádolta az állam destabilizálásával „... *elvették Flandriát tőlünk, ... a múltunkat, ... a pénzünket, ... a biztonságunkat, ... a szabadságunkat, ... a nyelvünket.*”⁸ A nyelvtörvények miatt a franciaajkú elit veszélyeztetve érezte egész Belgium identitását, és saját helyzetét az államon belül. Főként a francia ajkú flamand polgárok, és a Brüsszelben, az államapparátusban elhelyezkedő egynyelvű vallonokat érintette érzékenyen a változás. Attól tartottak, hogy a flamand nyelv térnyerésével a belga önállóság felolvadhat és visszatérhet a „németalföldi” egység. A vallon mozgalom kezdeti célja tehát a fennálló politikai, társadalmi és nyelvi szerkezet megőrzése volt. A mozgalom későbbi, liberális és erős antiklerikális vetülete a flamand mozgalom erős katolicizmusára adott válasz volt. A nyelvtörvények bevezetésével különbséget kezdtek tenni a belga és a frankofón/vallon identitás között.

Vallóniát Flandriához hasonlóan a 20. század elejének politikai aktivitása teremtette meg. A vallont különálló területi identitásként elsőként a vallon mozgalom 1905-ös kongresszusa említette meg.⁹ Itt vált el először a vallon a frankofón belga identitástól. A vallon identitás megteremtése komoly kihívás elé állította a vallon mozgalom vezetőit. A franciaajkú tartományoknak nem volt közös történelme, soha nem voltak egységesek. Más államok, birodalmak részeként több-kevesebb

⁸ Destrée, 1912. *Lettre au Roi*, i.m.

⁹ Ginderachter, Maarten van – Leerssen, Joep: Denied ethnicism: on the Walloon movement in Belgium. *Nations and Nationalism*, 2012, 18(2). 230–246.

önállósággal bíró politikai egységek voltak. A beszélt nyelv sem volt egységes. A lakosság különböző, egymástól eltérő vallon nyelvjárásokat beszélt, nem az elit irodalmi francia nyelvét. A flamand mozgalomra adott válaszként a vallon elit „újra” felfedezte a vallon képzőművészetet, irodalmat és történelmet.

A vallon identitás kérdése az 1920-as évekig a szűk eliten kívül nem mozgatott meg tömegeket. A vallon és a belga identitás a vallon nemzetgyűlés 1912-es felállításával került szembe egymással, de az I. világháború kitéréséig marginális maradt. A vallon mozgalom alapítója, Jules Destrée arra hivatkozva, hogy belgák nem léteznek, politikai autonómiát követelt ugyan Vallóniának és Flandriának, de követelése még a vallon mozgalmon belül is elszigetelt maradt. Az önálló identitást végül 1923-ban a *Ligue d'Action wallonne* és 1930-ban a *Concentration wallonne* megteremtése hívta valódi életre. A változás mögött a flamand mozgalom sikerei álltak. Az 1919-es általános választások bevezetésével a flamand identitás tömegbázist kezdett kiépíteni, amit a vallonok fenyegetésként éltek meg. Így az „egy és oszthatatlan” belga identitást egyre erősebben szorította a háttérbe az önálló életre képessé váló vallon. Amikor a flamandok a Ghent-i Egyetemet Flamand Egyetemre szerették volna átnevezni, a vallon elit végleg felhagyott a belga identitást erősítő Vallónia gondolatával. Vallónia, és a vallon területi identitás ekkor született meg, mint önálló, a belgától különálló identitás. A flamandhoz képest lassabban terjedt szét a társadalomban, majd csak az 1932-es területi egynyelvűség és a nyelvi homogenizáció erősítette meg és formálta át a vallon identitást.

Brüsszel: önálló területi identitás?

Brüsszel önálló területi identitása megkérdőjelezhető, de kétségtelen, hogy sem a flamand, sem a vallon koncepcióba nem illeszkedik tökéletesen. A két regionális identitással szemben 1830 után többnyire azt a franciaajkú lakosságot tömörítette, akik az eredeti vallon koncepció szellemében, a franciaajkú Belgium mellett tették le a voksukat.

Brüsszel identitása a területi jelleg megjelenésével vált külön a két regionális identitástól. A 19. században Vallóniának nem volt ter-

ritoriális alapja. A flamand nyelvi követelésekkel szemben mindenhol, Flandriában, Brüsszelben, Vallóniában voltak vallonok. A vallon identitás területi kötődése akkor jelent meg, amikor a vallon mozgalom a vallon kultúrát (újra)felfedezte. Az újlatin nyelvjárás, a római birodalom öröksége erősebben volt jelen a déli tartományokban. A területi jelleg megosztotta a vallon elitet Belgiumot illetően, és megjelentek az identitás kirekesztő elemei. A Flandria területén élő frankofónokat nem kezelték többé vallonnak.

Brüsszel helyzete ekkor kezdett bonyolódni. Brüsszel történelmileg hollandajkú város volt, az északi, flamand részeken helyezkedett el. 1830-ban Belgium önállósodásával alapvetően egy franciaajkú állam fővárossá vált. Az elit, a közigazgatás nyelve francia volt, így Brüsszel is frankofónná vált. Már a 20. század elején többen beszélték a franciát, mint a hollandot.

Brüsszel identitásának vegyes társadalmi, nyelvi háttere nem teremtett önálló, koherens identitást, de elvált mind a formálódó flamand, mind a vallon identitásoktól. A koherens vallon identitástól eltért az északi főváros kultúrája, és a vallon elit a 20. század elejétől kezdve tudatosan – bár komoly belső vitát generálva – leválasztotta Brüsszelt Vallóniáról. Az 1905-ös vallon kongresszus Vallóniát már Flandriától és Brüsszeltől különálló területként kezelte.¹⁰ 1930-ban, az autonóm törekvéseket megfogalmazó *Concentration wallonne* létrejöttékor a többség már így gondolt Brüsszelre, sem ide, sem oda nem sorolva azt.

A flamandok szintén nem integrálták saját identitásukba a főváros területét. Bár Brüsszel Flandria területén feküdt, és történetileg a hollandajkú közösség része volt, „elfranciasodása” kizárta a flamand kulturális örökségből.

Brüsszel egyszerre került távol, ugyanakkor kötődött mindkét területi identitáshoz. A II. világháború előtt nem beszélhetünk önálló identitásról, ugyanakkor a „brüsszeli öntudat” elemei megjelentek és léteznek. Az 1930-as évek nyelvtörvényei megerősítették Brüsszel „különutasságát”, mikor a nyelvhasználat szempontjából önálló egy-

¹⁰ Ginderachter – Leerssen, 2012. i.m. Denied ethnicity: on the Walloon movement in Belgium.

ségként kezelték. Amint azt később látni fogjuk, a II. világháború után lezajló politikai, alkotmányos átalakulás szintén kedvezett a főváros önálló identitás-formálódásának.

Politikai megosztottság – a föderális szerkezet és a politikai pártok

Belgium nem csak etnikai, identitásbeli és kulturális szempontból megosztott állam. Politikai szerkezete is az államot szétfeszítő regionális követeléseknek megfelelően változott. Az 1960-as évektől kezdve a flamandok és vallonok közötti politikai harc eredményeinek megfelelően a belga állam decentralizálódott. A regionális szereplők nyomására unitárius államból, öt alkotmányos reformot (1970, 1980, 1988, 1993 és 2001) követően, érett föderális állammá vált. A folyamat hajtómotorját a flamand politikai követelések jelentették. A flamandok, a számukra nyomasztó francia nyelvi, közigazgatási túlsúly miatt egyre határozottabb politikai követelésekkel álltak elő. A II. világháború után megnövekedett gazdasági súlyuk, és mindig is fennálló számbeli fölényük 1970-re meghozta az első alkotmányos reformot, és a decentralizáció elkezdődött.

A „föderalizmus paradoxonát” megtestesítő Belgium a föderális szerkezetet azért hozta létre, hogy kielégítse a regionális szereplők – főként a flamandok – politikai igényeit. A pártszerkezetnek köszönhetően azonban a föderalizmus ma az államot szétfeszítő dinamika lényeges elemévé vált. Belgiumban ugyanis nincs olyan nemzeti, föderális párt, amely az államot egyben tartó szavazói akaratot jelenítené meg. A belga konszociális demokrácia lényege, hogy a két, vétójoggal rendelkező nyelvi közösség együttes akarata jusson konszenzus formájában érvényre. A mérsékelt választói akarat képviselésének hiánya azonban a „föderalizmus paradoxonához” vezet, azaz a föderális szerkezetben a dezintegráló dinamika erősebb szerephez jut, mint az államot összetartó választói akarat.

Az állam fokozatosan regionális szintre delegálta hatáskörei nagy részét. 1993 után szubnacionális kormányokat, parlamenteket állított fel, amelyek az államhoz hasonló hatáskörökkel lettek felruházva. A belga alkotmány nem hozott hierarchikus viszonyt létre a föderális

és a szubnacionális szintek között. Hat állandó szubnacionális politikai egység jött létre, három területi alapon, és három nyelvi alapon. Területi alapon régiókat – Flandriát, Vallóniát és Brüsszel fővárost –, nyelvi alapon közösségeket – flamand, frankofón és németajkú közösséget – alkottak. Minden régió és közösség saját kormánnyal és parlamenttel, azaz saját végrehajtó és törvényhozó szervvel rendelkezik. Egy területet több szubnacionális egység, és az országos föderális kormányzat is kormányozhat. A vallon régió és közösség, valamint Flandria és a flamand közösség területileg átfedi egymást, éppen ezért Flandria és a flamand közösség egyesítette parlamentjét és kormányát.

A hatalom országos szinten a kormány, a parlament két kamarája és a korona minimális hatásköre között oszlik meg. Három önálló végrehajtó és törvényhozó hatalommal rendelkező földrajzi régió területén helyezkedik el a három szintén önálló parlamenttel és kormánnyal rendelkező nyelvi közösség is. A németajkú közösség Vallónia keleti csücskében, Brüsszel teljes egészében Flandriában található.

1. táblázat. Hatalommegosztás Belgiumban

Szint	Intézmények				
Országos	a föderális kormány a Parlament két háza a Korona				
Terület	Vallónia		Brüsszel	Flandria	
Közösség	a német ajkú közösség kormánya	a francia közösség kormánya	az Egyesült Közösségek kollégiuma		a flamand közösség kormánya
			a francia közösség kollégiuma (COCOF)	a flamand közösség kollégiuma (VGC)	
Régió	a vallon régió kormánya		Brüsszel főváros régió tanácsa és a brüsszeli kormány		
Nyelvterület	német 60.000	francia 3.000.000	Brüsszel főváros két-nyelvű terület 1.000.000 fő	holland ajkú 6.000.000	

Forrás: Craen, Piet van de: What, if anything, is a Belgian?. In: Chatherine Labio (szerk.): Belgian Memories. Yale University Press: New Haven, 2002. 29.

A közigazgatási szerkezetet tovább bonyolítja, hogy az alkotmány 4. cikke négy nyelvi térséget határoz meg. Az ország hivatalosan három-nyelvű, de minden település közigazgatása egynyelvű. A holland, a francia, a német és a kétnyelvű Brüsszel nyelvi térsége határozza meg, hogy egy adott önkormányzat közigazgatása milyen nyelven zajlik. A területi elv alapján minden településen – kivéve Brüsszelt – egy nyelven lehet az ügyeket intézni. A lakossági migráció miatt hat Brüsszellel szomszédos közigazgatási alapegységben (*communes*) nyelvi könnyítéseket vezettek be: a nyelvi határ mentén használhatják a franciát a közigazgatásban, a holland ajkúaknak ugyanilyen könnyítésük van.

A politikai pártrendszer szintén a megosztottságot tükrözi, és annak legfőbb motorja is egyben. A nyelvi, etnikai és társadalmi határok megszilárdulása, a nyelvtörvények bevezetése szétverte a hagyományos pártrendszeret. Az 1968 előtt létező három nagy párt helyett újak jelentek meg. A kereszténydemokrata elvekre épülő Katolikus Párt volt az első, amely a nyelvi határok mentén kettészakadt. 1971-ben a Liberális Párt és 1978-ban a Szocialista Párt is kettévált. Ugyanakkor új pártok is születtek, illetve a regionális pártok bekerültek a parlamentbe: Flandriában a Volksunie (VU), Vallóniában a Rassemblement wallon (RW), Brüsszelben a Front démocratique des francophones (FDF).¹¹

Bár nem volt összehangolt stratégiájuk a reformok irányát és mértékét illetően, 1968-1971 között erős nyomást gyakoroltak az unitárius államra, hogy induljon meg a föderalizáció útján. A nyomásgyakorlás 1980-ban, 1988-1989 között, 1993-ban folytatódott, de 2001-re a nyomás mértéke már csökkent. A regionális pártok erősödése nem csak a választói akarat, hanem a föderális dinamika tükröződése is. A föderális, össznemzeti pártok hiánya lehetetlenné teszi, hogy a választók átszavazzanak a nyelvi határon.¹² A pártrendszer kiegyensúlyozatlansága tehát a Belgiumot szétfeszítő erők részévé vált.

¹¹ Mabile, Xavier: *La Belgique depuis la seconde guerre mondiale*, CRISP: Brüsszel, 2003. 108-115.

¹² Reuchamps, Min: The Current Challenges on the Belgian Federalism and the Sixth Reform of the State. In: Alberto López Basaguren és Leire Escajedo San Epifanio (szerk.): *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain*. Springer: Berlin Heidelberg, 2013. 375-392.

Brüsszel: a politikai feszültség keresztüzében

Brüsszel több szempontból kivételt jelent. Tizenkilenc közigazgatási egységből (*commune*) áll és egyetlen kétnyelvű régióként végrehajtott tevékenysége nyelvi alapon oszlik meg. A nyelvi határtól északra terül el és nem csak Belgium, de Flandria fővárosa is, annak ellenére, hogy lakosságának csupán 15–20%-a holland ajkú. A pontos adatokat nem ismerjük, mivel a nyelvi cenzust a flamandok kezdeményezésére 1947-ben alkotmányellenesnek minősítették. Flandria mindenképp meg akarta akadályozni, hogy a zömében francia ajkú Brüsszelben a vallonok egyértelmű politikai fölényhez jussanak. A belga lakosság nyelvhasználatáról csupán néhány következtetést tudunk levonni.¹³ Flandriában 6 millióan élnek, Vallóniában 3 millióan, míg Brüsszelben 1 millióan. A brüsszeli lakosság megközelítőleg negyede külföldi, azaz 750 000 belga él itt. A feltételezések szerint a brüsszeli belgák 20%-a holland, 80%-a francia ajkú.

Jelenleg Brüsszel Belgium legnagyobb francia jakú városa. A flamand lakosság 2,5%-a él itt, a vallonok 33%-a. A kétnyelvűség miatt a holland ajkúak is használhatják a flamandot a közigazgatásban. Brüsszel helyzete, hovatartozása az elmúlt 50 év politikai napirendjén előkelő helyet foglalt el. A figyelem középpontjában sokáig a területi-etnikai feszültségeket megtestesítő Brüsszel–Halle/Hal–Vilvoorde/Vilvorde (BHV) választókerület állt. A problémát Brüsszel növekedése jelentette. Halle/Hal és Vilvoorde/Vilvorde Flandriához tartoztak, de a főváros növekedésével Brüsszel elővárosává váltak. Az ideköltöző jelentős számú vallon politikai engedményeket kapott: annak ellenére, hogy az egy-nyelvű Flandriában éltek, franciául szavazhattak és a bíróságon is anyanyelvükön intézhették ügyeiket. 2003-ban a problémát tovább bonyolította a választókerület átalakítása, mikor a kisebb választóköroket összevonták, kivéve BHV-t. Az Alkotmánybíróság szerint a körzetben sérült az egyenlőség elve, a probléma itt terelődött politikai síkra. A flamand pártok a területi elv szigorú alkalmazását fogadták csak el, azaz

¹³ Verbeke, Alain-Laurent: Belgium: A Broken Mariage? In: Daniel Halberstam és Mathias Reimann (szerk.): *Federalism and Legal Unification – A Comparative Empirical Investigation of Twenty Systems*, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice 28, Springer, 2014. 123.

a szavazókerület kettéválasztását a kétnyelvű Brüsszelre és a holland-ajkú Halle/Hal-ra és Vilvoorde/Vilvorde-ra. A francia ajkú lakosságnak elfogadhatatlan volt a flamandok javaslata. A 2007-es kormánykoalíció megalkotásának a BHV-probléma volt az alapkérdése, 2010/11-ben pedig a legfőbb akadálya.

Az államot szétfeszítő politikai erők más területen is megnyilvánulnak. Belgiumot az 1990-es és 2000-es években megrázó korrupciós botrányok (a Dutroux-ügy, az Agusta-botrány, ahol Willy Claes lemondott a NATO főtitkári posztról és a Lernhout & Hauspie vállalatnál napvilágra került tömeges csalások) azt a képet erősítették, hogy Belgium mesterséges, korrumpált állam, átláthatatlan politikákkal. A világsajtó is az egyik legkorrumpáltabb országgént kezelte.¹⁴ A politikai korrupció számos fajtája virágzott, a klientizmustól a durva, börtönbüntetéssel járó változatokig. A korrupció nagyságát és dinamikáját összefoglalva Maesschalck arra a következtetésre jut, hogy ennek ellenére a regionális elit nem használta ki a korrupciós botrányokat, hogy azt a föderális szerkezet ellen fordítsa.¹⁵

Gazdasági megosztottság

Belgium területe – önálló állammá válása előtt – nem képzett gazdasági egységet. A helyzet a II. világháború után, a jóléti állam kiépülésével kezdett ugyan megváltozni, de az alapjában agrárjellegű flamand és az iparosodott vallon területek a mai napig markáns, különálló gazdasági régiókat alkotnak. Az elszegényedett Vallónia komoly szerkezeti problémákkal küzd, míg a vagyonosabb Flandria egyre nehezebben birkózik meg a vallon gazdaság finanszírozásával. A 2011-es kormánykoalíciós egyezmény és a tervezett hatodik államreform olyan változásokat vezet

¹⁴ Peters, B. Guy: Consociationalism, corruption and chocolate: Belgian exceptionalism. *West European Politics*, 2006, 29(5). 1086.

¹⁵ Maesschalck, Jeroen – Walle, Steven Van de: Policy failure and corruption in Belgium: Is federalism to blame? *West European Politics*, 2006, 29(5). 999-1017.

be, amelyek fokozatosan rákényszerítik a vallonokat a gazdaság átalakítására, míg könnyítik a flamandok terheit.

A kapitalizmus szülőföldje Brabant tartomány: így nem csoda, ha a kedvező geopolitikai területen fekvő Flandria textilipara az 1500-as évektől az európai gazdasági fejlődés egyik motorja volt. A 16-17. században a terület Habsburg fennhatóság alá került. A Habsburg-ház szándékosan visszafogta az itt található textilipart, ami hosszú távon a terület elszegényedéséhez vezetett. A 18. század közepétől fokozatosan a világgazdaság húzóágazatává a nehézipar vált. Ekkor lendült fel a vallon szénbányászatra épülő kohászat és gépgyártás. A vallon szénmezők 1945 után is az európai szénvagyon jelentős részét képezték, gazdaggá téve Vallóniát. A II. világháború után a flamand országrészbe áramló amerikai tőke Flandriát tette vagyonosabbá. Az európai integráció piacára épülő vegyipari és elektronikai szerkezet központja a mai napig a flamand országrész. Vallónia ezzel szemben kevesebb jövedelmet termel, erős szerkezeti problémái vannak. Ennek legmarkánsabb megjelenése a munkanélküliség, amely Charleroi körzetében 2011-ben elérte a 35%-ot.¹⁶

Az államot szétfeszítő gazdasági problémák közül a szociális kiadások kérdése kerül leggyakrabban politikai napirendre. A föderalizálódó szerkezet ellenére a szociális kiadások föderális, össznemzeti szinten maradtak. Az állam éppen azért nem delegálta regionális szintre az elosztó rendszert, mert az állam szétesésébe ható erőket erősítené. Az önálló Flamand államiséget célul kitűző politikai pártok napirendjén visszatérő téma, hogy a gazdagabb flamandok eleget fizettek a valonoknak. Itt követelték a legerősebben, hogy a szociális kérdés legyen regionális hatáskörben. 2011-ben a koalíciós válság egyik legégetőbb problémája az elosztás kérdése volt. A megállapodás részleges fiskális önállóságot garantált, azaz a régiók (Flandria, Vallónia és Brüsszel) személyi jövedelemadót vehetnek ki. A föderális állam adóbevételeit negyedével csökkentették, a régiók önállóan határozhatják meg az adósávokat. Brüsszel régió, mint a főváros és az európai intézményrendszer

otthona állami támogatásban részesül. A szegényebb régiók (jelen esetben Vallónia) az első 10 évben kompenzációk kapnak, amely a következő 10 évben fokozatosan leépül. Ennyi ideje van tehát Vallóniának gazdasági problémái megoldására.

Az államot szétfeszítő társadalmi, politikai és gazdasági erők Belgium megalakulásával rögzültek és megerősödtek. Ugyanakkor számos olyan erő létezik, amelyek ellenkező irányba, az állam egységének megőrzése mellett hat.

A nemzeti identitást összetartó erők

Sokat hangoztatott közhely, hogy „Belgiumot a király, a sör és a foci tartja egyben”. Yves Leterme, miniszterelnök 2006 augusztusában tette ezt a sok port felkavart kijelentést, és valóban, elnézve a szétforgácsoló tényezők erejét, jogosnak tűnik a kérdés, hogy vajon mi tartja még egyben Belgiumot. Belgium hivatalos mottója: „Egységben az erő” (L'union fait la force/ Eendracht maakt macht), ám a politikai identitás tartós egységét a nemzetállam rövid története folyamán nem sokszor tudták felmutatni. A nemzeti identitás azonban létező, az államot a mai napig egyben tartó jelenség.

I. világháború szerepe kulcsfontosságú a belga identitás megteremtésében. A német agresszióval szemben az egész állam egységként lépett fel. A nemzeti érzés mozgósításában a német hódításnak hatalmas szerepe volt. Az I. világháborút hagyományosan a belga nacionalizmust megalapozó eseményként kezelik. A britek a belga semlegesség miatt léptek be a háborúba, Belgium lerohanása az egész demokratikus világ szimpátiáját kiváltotta.

A belga identitás azonban nem csak válságok alatt létezik. Az állam egységét a király személye szimbolizálja. Amikor 2013 júliusában II. Albert lemondott fia, Fülöp javára a trónról, a legtöbben az állam egységének fennmaradásáról beszéltek. A belga politikai identitás folyamatos változásban van, ennek ellenére a kompromisszumteremtés is alapvető irány. A koalícióalkotás, a kompromisszumkészség szintén az állam egybentartását szolgálja. A nemzeti identitás azonban elsősorban csoport koherencia, olyan kollektív tudat, amely egy adott közösség

¹⁶ Béland, Daniel – Lecours, André: Belgium: Nationalism, State Reform and Social Security. In: *Nationalism and Social Policy: The Politics of Territorial Solidarity*, Oxford University Press: Oxford, 2010. 145-196.

összetartozását erősítheti. Ebben az értelemben a kollektív emlékezet játssza a legfontosabb összetartó elemet, amely formálásában a nemzeti traumák kulcsszerepet játszanak.

A „belgitude” és a belga identitás

A „belgitude” áll a legközelebb a belga identitás kifejeződéséhez. Mesterséges fogalom, amit a frankofón belga közösség alkotott meg. A szó maga francia, nem csak annyit jelent, hogy belgának lenni, de a fogalom magában foglalja azt is, hogy otthon érezzük magunkat az országban. Nincs egységes definíciója: 2012-ben a Robert értelmező kéziszótár felvette a kifejezést az értelmezett szavak közé, óriási vitát indítva el.¹⁷ A „belgitude” hullámszerűen tűnik fel, 2013-ban újra megerősödött.¹⁸ Eredetileg, mikor az 1980-as évek elején a szót Léopold Sédar Senghor újraalkotta, Claude Javenau megfogalmazásában egyfajta burgundiai életstílust, egyedi, a belgákra jellemző életszemléletet fejezett ki, amelynek az alapja az életöröm („joi de vivre”), a könnyű élet Nyugat-Európa egyik legfejlettebb jóléti államában, és természetesen az együttélés képessége.¹⁹ Jelentése azonban nem egyértelmű, azokra a csoportokra utal, akik nem látszanak, de látszódnak akarnak. Sokan felhívják a figyelmet a szó negatív töltetére, hiszen etimológiai előképe a „negritude”.

A „belgitude”-nek többféle megnyilvánulása van. Két erős, a belga identitást erősítő és megtestesítő alapját a kultúra és a történelem egyes egyedi vonásai adják. A belga kulturális életre jellemző úgynevezett „mágikus realizmus” a flamand és vallon munkákban kifejeződve adja

¹⁷ Belgitude: une autre définition pour le Robert, *Le Soir*, 2012. június 22. a letöltés helye <http://www.lesoir.be/archives?url=/culture/livres/2012-06-22/belgitude-une-autre-definition-pour-le-robert-922829.php>, letöltés ideje: 2014. április 18.

¹⁸ Aurélie Moreau: La belgitude, pourquoi ça marche? *La Libre.be*, 2013. november 16. a letöltés helye: <http://www.lalibre.be/culture/medias-tele/la-belgitude-pourquoi-ca-marche-5286f7a63570ea593dbc6d86>, a letöltés ideje: 2014. április 18.

¹⁹ Decquer, Jacques: La belgitude en question, *Le Soir*, 1988. december 2., 17. o. letöltés helye: http://archives.lesoir.be/la-belgitude-en-question_t-19881202-Z015KN.html, letöltés ideje:

át a „belgitude” életigenlését. A sort a németalföldi flamand festők – id. Peter Breughel és Hieronymus Bosch – és a szimbolista írók – Émile Verhaeren, Maurice Maeterlinck, Georges Rodenbach és J.-K. Huysmans – kezdik. Hergé világhírű képregény figurája – Tintin – sem nem vallon, sem nem flamand, hanem ízig-vérig belga. René Magritte szurrealista festészete szintén a „belgitude” érzetét közvetíti. A II. világháború után az irodalom megmutatta Johan Daisne és Hubert Lampo flamand mágikus realizmusán keresztül a belga identitás sötét oldalát.

A kulturális vívmányok mellett a közösen megélt történelemben is megnyilvánul a belga identitás. Henri Pirenne vallon származású belga történész, amikor 1900 körül világhírű művében, a *Belgium története*²⁰ című munkájában megalkotta a „belgitude” kifejezést, arra utalt, hogy az idők kezdete óta a későbbi Belgium területe egyfajta ütközőzónát, átmenetet képzett Germánia, az „északi” kultúra és a római birodalom, a „déli kultúra” között. Pirenne bevezetőjében azt írja, hogy bár az országnak nincsenek természetes határai, sem közös nyelve, sem egységes politikai közösséget nem alkotott, mégis már az európai történelem kezdetétől létezik a belga lélek („*âme belge*”), ami a későbbi állam koherenciáját, nemzeti identitását megalapozza. A flamandok és a vallonok együttélése történelmi szükségszerűség, a „belgitude” politikai, gazdasági és bizonyos értelemben kulturális kötődése felülírja a flamand-vallon megosztottságot. A nyelvi, etnikai megosztottság már a római birodalom idejében létezett, északon a flamandok testesítették meg az európai civilizáció „német” elemét, délen a vallonok a rómat. A nyelvi megosztottság már ekkor megvolt, bár a politikai szembenállás csak a középkorban gyökeredzett meg, majd a 17. században teljesedett ki. Ennek ellenére akkor is, és most is létezett és létezik a belga közösség, aminek az alapja Pirenne szerint a közös „civilizáció”.

A belgák identitástudata nem feltétlenül fedi le a „belgitude” fogalmát. A közvélemény kutatások azt mutatják, hogy a lakosság többsége képes, és hajlandó a békés és konstruktív párbeszédre a törésvonalak áthidalásában. Min Reuchamps izgalmas tanulmányt közölt arról, hogy

²⁰ Pirenne, Henri: *Histoire de Belgique*. H.Lamartine: Brüsszel, 1905. a letöltés helye: <https://archive.org/stream/histoiredebelgiq02pireouft#page/8/mode/2up>

bár Belgium mindig is megosztott társadalom és állam volt, a törésvonalak nem teljesen egyértelműek.²¹ A felmérések azt mutatják, hogy jóval több és mélyebb törésvonal létezik a társadalmi csoportokon belül, mint közöttük. A társadalom nagy része elfogadja az egymás mellett élést és aktívan hajlandó tenni a problémák megoldásáért.

A konfliktuskezelés

Az államot összetartó tényezők között előkelő helyet foglal el a politikai döntéshozatalban a konszenzus-keresés. A belga konszociális demokráciának, ahogy korábban már láttuk, számos olyan eleme van, amely a szétfeszítő erőket erősíti, mégis, az a folyamat, amely a politikai döntéshozatal alapjává a konszenzust tette, alapjában véve az összetartozásra irányul. A problémák konstruktív, együttes megoldása politikai mentalitássá vált Belgiumban, ami – bár nem zökkenőmentes – de az együttdöntést, a mindkét fél számára elfogadható megoldásokat részesíti előnyben.

Az erős társadalmi, politikai, gazdasági megosztottság nem vezetett véres konfliktusokhoz, leszámítva egy esetet, a kommunisták vezérének, Julien Lahaut-nak a meggyilkolását. Amikor 1951. július 16-án III. Lipót ünnepélyes keretek között lemondott a trónról, Lahaut azt kiáltotta: „Éljen a köztársaság!”. Egy héttel később lelőtték és a merénylőt soha nem találták meg. Hasonló eredményeket egyetlen politikai konfliktusos övezete sem tud felmutatni Európának.

A belga állam – Peter H. Nelde szerint²² – a társadalmi konfliktusok kezelésében három nagy stratégiát alkalmazott sikeresen. Először is a területi elvet korlátozottan, egyes területekre alkalmazta, mint pl. az oktatás, közigazgatás. A területi egynyelvűség szigorú, az élet minden területére kiterjedő alkalmazása az etnikailag kevert területeken könnyen katasztrófához vezetne. Másodszor a belga intézményrendszer ugyan az

egynyelvű hálózatok kialakulását segíti, ugyanakkor mindent megtesz, hogy az állampolgárok többnyelvűvé váljanak. A belga oktatási rendszerben a flamand területeken az első idegen nyelv a francia, míg Vallóniában a holland. Ezzel toleranciára és a másik kultúrájának megismerésére ösztönöz. Harmadszor a nyelvet érintő intézkedések alapja nem a nyelvi cenzus, azaz a nyelvi kisebbségeket nem mennyiségi alapon becsülik fel. Ahogy említettük, Belgiumban 1947 óta tilos a nyelvi cenzus. A kisebbségeknek számuktól függetlenül egyenlő jogokat garantálnak a közigazgatás területén. Brüsszelben például a holland ajkúak több jogot és lehetőséget kapnak, mint azt számuk indokolná. Ha a számok alapján Brüsszel nyelve a francia lenne, az komoly feszültségekhez vezetne.

A „király-kérdés”

A király személye Belgiumban az állam koherenciáját szimbolizálja. Az ún. „király-kérdés” a belga monarchia legkomolyabb válsága volt. A II. világháború után a vallonok népszavazáson utasították el III. Lipótot, mert együttműködött a náccal. III. Lipót helyett régensként 1944-től Károly herceg uralkodott, míg végül a királyt lemondatták idősebb fia, Baudouin (Boudewijn) javára, aki visszaállította a királyi ház népszerűségét. A kérdés megosztotta a baloldali, nem katolikus vallonokat és a jobboldali, katolikus flamandokat. Az egész nemzet vagy a király mellett, vagy ellene tüntetett, a zavargások majdnem kettészakították az államot. Baudouin személye kompromisszumot kínált: a vallonoknak nem kellett elfogadnia a flamandbarát, kollaboráns királyt, míg a flamandok megtarthatták a királyságot és nem kellett a köztársaságot bevezetni. A királyság Belgiumban tehát nem pusztán államforma, hanem a nemzeti egység megtestesülése is.

Belgium „csendje”: a kollektív emlékezet szegényfoltjai

A nemzeti identitás megteremtésében a kollektív emlékezet alapvető szerepet játszik. A múlttal való szembenézés, a történelmi felelősség formálja egy állam közös identitását. Belgium nemzeti identitásának,

²¹ Reuchamps, Min: The Future of Belgian Federalism Through the Eyes of the Citizens. *Regional & Federal Studies*, 2013, 23(3). 353-368.

²² idézi Craen, Piet van de: What, if anything, is a Belgian? In: Chatherine Labio (szerk.): *Belgian Memories*, Yale University Press: New Haven, 2002. 30-32.o.

kollektív emlékezetének alapját jelentik azok a traumák, amelyeket az állam lakossága – regionális identitását háttérbe szorítva – egyaránt a nemzeti múlt tragédiájaként él meg. A közös múlt szégyenfoltjai erősítik az összetartozás érzetét. Vannak olyan közös „szégyenfoltok”, amelyeket a regionális identitással rendelkező közösségek is a sajátjukként élnek meg. Ezek a „szégyenfoltok” általában a közös történelem elhallgatott fejezetei, ahol önmagában a hallgatás megerősítheti a közösségi összetartozás alapjait. Saját múltját illetően egy nemzet „kollektív amnéziába” esik. Nem helyez hangsúlyt a traumatikus eseményekre, elhallgatja, meg nem történtté kívánja tenni azokat. Az így kialakult kötelékeknél azonban erősebb összetartó erő alakul ki a traumák közös feldolgozása során. A nemzeti traumákkal való szembenézés egy nemzet kollektív identitásának az egyik legfontosabb köteléke.

Belgiumban az unitárius memória mellett megtalálható a szeparatista emlékezet is. Az unitárius kollektív emlékezet a nemzet, a központi állam szempontjából nézi a múltat, ahol a nemzetállam sikeresen áthidalta a szétforgácsoló erőket. A belga nacionalizmus a nemzetállam megerősítésére törekszik, mint ilyen erősen kötődik a monarchiához.

A szeparatista memória adja a flamand és vallon nacionalizmus alapját. A nyelvi közösségek autonómiája áll a középpontban, az identitás anti-unitárius, anti-royalista és föderáció-párti. Nosztalgikus vágyakozás tapasztalható az „elveszett” vallon és flamand identitás iránt, ahol Belgium, a belga unitárius állam egyfajta mesterséges összeesküvés a természetes identitások ellen.

A történelmi tabukon keresztül a „kollektív amnézia” alakítja a nemzeti egységet. A tabukat és bizonyos mértékben a tabuk feldolgozását is többnyire nem a múlt „valósága”, hanem a jelen kollektív identitás igényei alakítják. Ezek szorosan kötődnek a jelen történelemtudatához, a nemzeti önképhez. Ebben az értelemben a jelen újírja a múltat, a múlt pedig a jelen. Történelmi traumákon keresztül a múlt alakítja a jelen kötelékeit, a jelen pedig felelős a múlt fel(nem)tárásáért. A nemzeti identitás olyan konstruált fogalom, amely a nemzet összetartozására, a kapcsolatrendszer minőségére erősen kihat.

Belgiumban három olyan nagy, az egész nemzetre kiható trauma létezik, amely kapcsán a kollektív amnézia működésbe lépett. A belga

történészek sokáig nem érintették a II. világháború alatti flamand/vallon kollaboráció témáját, sem a belga gyarmatosítás során Kongóban elkövetett népiirtást. Mindkettő meghaladta a flamand/vallon regionális kollektív identitást, és mindkettő traumatizálta az egész nemzetet. A „szégyenfolt”, a közös trauma összetartó kapocsként szolgált. Harmadikként, az ezredforduló tájékán bekövetkezett pedofil botrányok összemzeti traumát jelentettek ugyan, de nem alakult ki „kollektív amnézia”. Az eseményekkel való szembenézés, a történetek feldolgozása szinte azonnal megindult a társadalomban.

A kongói holokauszt

A kongói holokauszt a modern történelem egyik legelhallgatottabb és legnagyobb szabású tömegmészárlása. Pontos adatokat nem tudni, de 10 millióra teszik az 1885 és 1908 közötti időszakban kioltott emberi életek számát.²³

II. Lipót 1875-ben szemet vetett a „nagyszerű Afrika torta egy szeletére”,²⁴ amit okos diplomáciával meg is szerzett magának. Az 1885-ös berlini konferencia a Belgium területénél nyolcvanszor nagyobb Kongó-medencét II. Lipót magánbirtokaként ismerte el. A király gyarmati uralma rabszolgamunkára épült. A területek felnyitása, a közigazgatás kiépítése, a hadsereg felállítása és az arab rabszolga-kereskedők uralmának megtörése hamarosan kimerítette a király vagyonát. A csódtól a királyt a felfújható kerék, a gumibroncs feltalálása mentette meg. A nyersgumi iránti kereslet hamarosan gazdaggá tette. A kongói területek könnyörtelen kizsákmányolása rövid időn belül elérte a népiirtás mértékét. A lakosság nem egyszer az életével fizetett, ha nem teljesítette a napi kvótát. A nőket és a gyerekeket túsul ejtették, amíg a férjet ellenszolgáltatás nélküli munkára kényszerítették. Teljes falvakat irtottak ki. Akik nem a belga katonák, vagy a koncessziót birtokló termelők

²³ Hochschild, Adam: *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*. Houghton Mifflin Company: Boston and New York, 1998.

²⁴ Ewans, Martin: Belgium and the Colonial Experience. *Journal of Contemporary European Studies*, 2003,11(2). 167-180.

keze által vesztették életüket, azokkal az alultápláltság és az elszaporodó betegségek végeztek.

A rezsim már a saját idejében sem volt sem népszerű, sem elfogadott. Az átlag belga nem hallott róla. Akik Kongóban teljesítettek szolgálatot, vagy ott dolgoztak, szigorú titoktartásra voltak kötelezve. Szinte kizárólag a külvilág, főként Nagy-Britannia és az Egyesült Államok adott hírt arról, hogy milyen áron jut II. Lipót nyersgumihoz. A belga lakosok reakciója a teljes elutasítás volt, a hírek mögött csak a belga gyarmatosítás iránt érzett féltékenységet látták. Nemzetközi nyomásra a belga parlament vizsgálóbizottságot állított fel. A nyomozás és a király személye körüli botrányok miatt végül 1908 augusztusában II. Lipót megvált a Kongói Szabad Államtól, és Belgiumnak adományozta azt.

Belgium nem tárta fel a kongói eseményeket. Mikor Kongó Belgiumra szállt a királyi palotában és Kongóban is elégették az összes dokumentumot. Ami megmenekült, azt a mai napig a külügyminisztérium levéltárában őrzik. Az iratok nem megtekinthetőek, szigorúan őrzik. Amikor Jules Marchall, volt nyugat-afrikai nagykövet, aki 19 évet töltött Kongóban (Zairében) kérvényezte a megtekintésüket, a hozzáférést elutasították.

Kongóhoz kapcsolódóan Belgiumban a mai napig más múltértelmezés él. A holokausztnak nem találjuk nyomát, az átlag belga a gyarmatosítás és a belga-kongói kapcsolatok történetét Kongó civilizálásának és kereszténnyé tételének történeteként ismeri. A tankönyvekben nincs nyoma a belga gyarmati tevékenység kritikájának. A népirtás a múlt elfelejtett elemévé vált.

Brüsszel külvárosában, Tervuren-ben található a Királyi Közép Afrika Múzeum, amely a világ legnagyobb Afrika-gyűjteménye. A II. Lipót által alapított múzeum az egyik oszlopos őrzője a hamis emlékeknek.²⁵ A belga jelenlét civilizáló, áldásos hatásainak emléket állító épületben megemlékeznek a belga áldozatokról, de nincs jele annak, hogy kongói áldozatok is lettek volna. A múzeum élő példája

²⁵ Gryseels, Guido; Landry, Gabrielle és Claessens, Koeki: Integrating the Past: Transformation and Renovation of the Royal Museum for Central Africa, Tervuren, Belgium, *European Review*, 2005, 13(4). 637 – 647.

volt annak, hogyan nem tud egy nemzet szembenézni múltjával, hogyan teremt másik, „dicső” múltat önmagának. A királyi múzeum 2013-ban zárt be, hogy átrendezzék a kiállítást.²⁶

A múlttal való szembenézés az ezredforduló környékén megkezdődött, de még mindig nem zárult le. A folyamatot Adam Hochschild 1998-ban megjelent *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* c. könyve indította el. A szerző dokumentumokkal alátámasztva feltárja a kongói népirtás mértékét és körülményeit. A könyv megjelenése előtt a belga gyarmatosítás kritikája általánosan elfogadott tabu volt a belga történész társadalomban.

A sor folytatódott. 1999-ben jelent meg a flamand szociológus Ludo De Witte könyve, *De Moord op Lumumba*²⁷ címmel. A könyv bemutatja milyen szerepe volt a belga politikai elitnek Lumumba meggyilkolásában. Amikor 1960-ban a kongói függetlenség kikiáltásakor az akkori belga király, Baudouin a belgákat méltató beszédet mondott, Patrice Lumumba a beszédre adott válaszában az ünnepségen rasszizmussal és kizsákmányolással vádolta meg a belgákat. A király megsértődött, a fehér hallgatóság lemerevedett, a kongóiak izgatottak lettek. A belgák támogatásukat ettől kezdve visszavonták, majd a független Kongói Köztársaság első elnökét beiktatása után 12 héttel meggyilkolták. A CIA és a belgák együttműködését a belga hatóságok a mai napig tagadják. De Witte ugyanakkor bemutatta, hogy a gyilkosság előkészítésében Belgium érdekelt és érintett volt.

A könyv megjelenése Hochschild könyvével ellentétben óriási politikai vihart kavart Belgiumban. Louis Michel, az akkori baloldali kabinet külügyminisztere 2001-ben, 40 évvel az esemény után parlamenti vizsgálóbizottságot állított fel. A bizottság 2001 novemberében megjelent jelentése megalapozottnak találta De Witte kijelentéseit, és megállapította, hogy a belga kormánynak morális felelőssége van Lumumba

²⁶ Wrong, Michela: Belgium confronts its heart of darkness, *The Independent*, 2005. február 23. letöltés helye: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/belgium-confronts-its-heart-of-darkness-6151923.html>, letöltés ideje: 2014. május 03.

²⁷ Lumumba meggyilkolásáról.

meggyilkolásában. Louis Michel a gyilkosságért bocsánatot kért a kongói néptől.

A népirtás ténye azonban még mindig nem került széles körű társadalmi vitára Belgiumban. A szeparatista mozgalmak sem kérdőjelezték meg a múltértelmezés segítségével a belga legitimitást.

Kollaboráció és az „új világregndjé”

A náci rezsim „új világregndjé” nem csak az unitárius államot, de a regionális szereplőket is érintette. A kollaborálásban vallonok és flamandok is részt vettek, az egységes belga állam szétbomlásában reménykedve. A II. világháború alatti flamand és vallon szélsőjobboldali tevékenységet a kongói holokauszthoz hasonló „csend” követte. Az „ellenállás belga mítosza” európai kontextusba helyezve az egyik legtöredezettebb nemzeti emlékezet. A kérdést illetően a belgák „kollektív amnéziába” estek, a múlt feltárása csak az 1990-es évek után indult meg.

A kollaboráció az unitárius államot és a regionális szereplőket is érintette. Az alapvető feszültséget két probléma összefonódása adta. Egyrészt az ellenállás – bár töredezett és szervezetlen volt – nagyrészt a vallon és baloldali erőkhöz kötődött, míg a jobboldali és katolikus flamand mozgalom a szélsőjobboldali flamand mozgalmak miatt diszkreditálódott. Másrészt, a belga egységet reprezentáló flamandbarát királyi család nem volt mentes a náci világregndjé lehetőségeinek kiaknázásától, kész volt a náci Németországgal együttműködni. Az ellenállás vitte a történeti folytonosságot, de a háború után hatalomra kerülésük megbontotta volna a belga egységet. A háború után Londonból visszatérő emigráns kormány az „ellenállás kormányaként” határozta meg önmagát. 1945 és 1947 márciusa között a kormány jelentős erőket mozgósított a nemzeti egység újratemetéséért, de a kormányalakítás és a politikai szereplők személye nagyfokú csalódást okozott az ellenálló mozgalmakban.

A kollaboráció állambomlasztó erőivel szemben az ellenállás nemzeti mítoszának megerősítése az államformával kapcsolatos kérdéseket is magában foglalta. A király kérdéses háborús szerepe felvetette, hogy a belga állam formája királyság helyett legyen köztársaság. A király általános személye azonban a belga egységet szimbolizálta, így közvetle-

nül a nemzeti trauma után eltávolítása nem csak pusztán államformaváltást jelentett. Ugyanakkor a III. Lipótért kollaborációs vádak, és a király nyilvánvaló elfogultsága a flamandok irányában nem kedvezett az átfogó egység megerősítésének. A kérdést népszavazásra bocsátották, ahol a flamandok 78%-a szavazott a király visszatérése mellett, míg a vallonok 58%-a ellene.²⁸ 1950-ben a király visszatért, de visszatérése 1950-ben a polgárháború szélére sodorta az államot. A „király-kérdés” végül III. Lipót lemondásával oldódott meg I. Badouin javára.

Az egységes nemzeti identitás megerősítésére komoly politikai erőket mozgósítottak, ugyanakkor a regionális területi identitásokat is megerősítette a II. világháború után kialakult sztereotípiák, miszerint Vallónia az ellenállás, míg Flandria a kollaboráció melegágya volt. Mint minden sztereotípiák, ez is csak részgazságot tartalmaz.

Flandriában a németekkel való kollaboráció összességében termékenyebb talajra hullt, mint Vallóniában. A frankofón közigazgatás alatt elnyomott flamand kultúra utópikus álma a Harmadik Birodalommal való egység volt, ahol a flamand kultúra állítólagos német elemeit hangsúlyozták. Már az I. világháború alatt a flamand nacionalizmusnak erős töltetet adott a politikai átrendeződés lehetősége. A flamandok sérelmeztek, hogy bár a belga hadsereg nagyobb számban tartalmazott flamand katonákat, mégis a hadsereg hivatalos nyelve a francia volt.²⁹ A németeket mindkét világháború alatt sok helyen felszabadítóként üdvözölték, akik lehetőséget teremtenek a belga állam szétverésére és az önálló Flandria megalakítására. Flandriában valóban kisebb volt az ellenállási mozgalom mértéke, és sok francia ajkú vett részt benne, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a flamandok között is létezett ellenállás a II. világháború alatt.

A vallonoknál is létezett olyan réteg, amelyik nyitott volt a náci ideológiára, méghozzá a szélsőjobboldal antidemokratikus, antiliberalis elemei. Ide tartozott Léon Degrelle royalista mozgalma, amelynek kezdeti célja Nagy Belgium és a kollaboráns vallon légió létrehozása volt. A németektől szintén az egységes Belgium szétverését várták, ennek

²⁸ Mabile, 2003. La Belgique depuis la seconde guerre mondiale, i.m., 37-42.

²⁹ Kesteloot, Chantal: The Past in Belgium: Different Memories and Controversial History in a Divided Society? *European Review*, 2013, 21(4). 480-488.

fejében támogatták a hitleri gépezetet. A cél itt Nagy Vallónia létrehozása, illetve Franciaországhoz való csatlakozás volt.

Az ellenállás és a kollaboráció megítélése Belgiumban eltér a Nyugat-Európában megszokottól. Nincs ugyan egységes belga álláspont, de a kérdés kezelésében mind Flandria, mind Vallónia – ha más-más módon is, de – egyedi utat követ. Flandriában nem ítélték el erősen a kollaboránsokat, hiszen a flamand helyhatóságok felét a németekkel szimpatizáló flamand nacionalista párt vezette. A háború után Nyugat-Európában egyedülálló módon a kereszténydemokrata párt flamand szárnya kezdeményezte aktívan a flamand nacionalista párt kevésbé kompromittálódott elemeinek a reintegrálását. Ez volt a „*verruiming*”.³⁰

Vallóniában más volt a helyzet. A kollaboráció társadalmi megítélése olyan erős volt, hogy egyes vallon iparvidékeken a háború végén szinte polgárháborús állapothoz vezetett az önbíráskodás. A társadalmi feszültség mértéke a kollaboráció megítélésében szintén egyedülálló Európában. A háború után az „elnyomás” kifejezést nem a német uralomra, hanem a belga államnak a kollaborálókkal szembeni fellépésére értették. Vallóniában elképzelhetetlen volt a kollaboránsok „áldozatként” való kezelése, és a politikai életbe való visszaintegrálása.

Az 1990-es évekig a kollaborációt a belga társadalom „meg nem történt eseményként” kezelte. Elsőként egy riporter érintette a témát. Maurice De Wilde televíziós sorozata már az 1980-as évek elején az „új rendről” bemutatta, hogy flamandok/vallonok üdvözölték azt, lehetőséget láttak benne önállósági törekvéseik megvalósítására. A műsor hatalmas felháborodást váltott ki. A csend azonban nem segítette az események feldolgozását. A vallon és flamand történészek az 1990-es években kezdték saját szerepüket vizsgálni.

A múlt feldolgozása iránti érdeklődést két dolog erősítette. Az egyik a föderális politikai szerkezet. A területi autonómiával rendelkező régiók és közösségek, saját legitimációjuk erősítése miatt fordultak a kollektív emlékezet felé. A másik az 1990-es években a flamand szélső-jobboldal erősödése, ami elősegítette a múlt kritikusabb értelmezését.

³⁰ Lagrou, Pieter: The politics of memory. Resistance as a collective myth in post-war France, Belgium and the Netherlands, 1945–1965. *European Review*, 2003, 11(4). 527–549.

A múlt újraértelmezése nem egyforma intenzitással zajlik a flamand és a vallon részeken. A flamand régió központilag támogatja a II. világháborús szerepvállalással kapcsolatos kutatásokat, míg Vallóniában nem látunk hasonló törekvéseket. A múlt a nemzeti identitásban a pozitív „énképet” erősíti a „másik” demonizálásán keresztül. A vallonok saját magukat erősen kötik az ellenálláshoz, míg a flamandokat a kollaborálással azonosítják.

Flamand oldalon ugyanez a fenyegető „másik” az ellenállás demonizálásához kötődik. A felszabadítás első napjaiban az önbíráskodás, a (feltételezett) kollaboránsok megtámadása miatt elszabadult a pokol. A „király-kérdés” tovább árnyalja az ellenállás kritikáját. Bár a többség (főként flamand területeken) III. Lipót visszatérése mellett szavazott, a királynak a (főként Vallónia iparvidékein) kibontakozó sztrájkok és tünteteshullám miatt le kellett mondania. A flamandok a „király-kérdést” Belgium létezésével párhuzamba állítva kezelik: a (vallon) kisebbség nem demokratikus módon ráerőltette akarátát a többségre (a flamandokra).

Az 1990-es évektől a II. világháború belga-belga vitája mellé más témák is becsatlakoznak. Ahogy máshol is, a zsidók deportálásának kérdése az egyik ilyen, megújult figyelemre számot tartó terület. A flamand-vallon ellentét azonban ezt is áthatja. Míg Antwerpenben 1942 nyarán a helyi hatóságok hozzájárultak a sárga csillag viseléséhez, és a rendőrség aktívan részt vett a zsidók összegyűjtésében, addig Brüsszelben sem a csillag viselését nem engedélyezték, sem a rendőrség nem játszott aktív szerepet. A vita arról folyik, mi miatt döntött másképp a német megszállással szemben a két önkormányzat: a demokratikus berendezkedés, a belga patriotizmus vagy a német-barát érzelmek miatt?

A II. világháború alatt történtek feltárása még mindig nagyrészt a történészek ügye, és a múlt nem került egységesen, a társadalom minden rétegében kibeszélésre.

A pedofil ügyek és a „fehér menetelés”

Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején egy sor, pedofíliával kapcsolatos botrány rázta meg Belgiumot. A korábban említett traumákhoz hasonlóan a pedofil ügyek szintén nem a regionális tudatra, hanem a

nemzeti összetartozás érzetére hatottak.³¹ A Dutroux-ügy nemzeti traumává vált, amely abban különbözik az előző ügyektől, hogy ezt követte katarzis, azaz a társadalom szembesült a traumával.

Az ügy maga 1996. augusztus 15-én kezdődött, amikor két eltűnt kislány holttestét találták meg Marc Dutroux pincéjében. Neufchâteau városában Jean-Marc Connerotte vezetésével nyomozócsoport alakult, akik két nappal később Michèle Martin Dutroux volt feleségének hátsó kertjében további holttesteket találtak. A pedofiliával vádolt Dutroux ellen végül vádat emeltek, de a belga hatóságok sokáig nem voltak eredményesek. Connerotte felfüggesztésével megpróbálták eltussolni az ügyet.

A bűncselekmény az egész társadalmat mozgósította. A mozgósítás tetőpontja az a „fehér menet” volt, ahol legalább 300 000 belga vonult fel teljes csendben, hogy kifejezze felháborodását. Az eset és az azt követő bűnesetek nem csak szociológiai szempontból fontosak, hanem valódi „nemzeti traumává” váltak.³² A pedofília mindenkit érintő rémkép lett. A menetelés nem csak a bekövetkezett borzalmak miatt hatott ilyen erővel a társadalomra. A belga nemzeti érzés egyik alapvető kohéziós eleme, a jóléti, gondoskodó állam képe sérült azzal, ahogyan a hatóságok kezelték az ügyet. Egyrészt sokáig eltitkolták a közvélemény elől. Másrészt sokkolóan hatott, hogy a „belgitude” kifejezte társadalomban, ahol jó és könnyű az élet, a gyermekek elleni erőszak mértéke ilyen magas. Az állam emellett nem lépett fel eredményesen, nem kezelte, hanem szőnyeg alá söpörte az ügyet. A pedofil botrányok okozta sokkot a közös menetelés segítette feldolgozni. Egyfajta kollektív katarzist okozott, mozgósította a tömegeket a társadalmi tabuk ellen.

Konklúzió

Belgium ma, a hatodik államreform előtt útkeresztelkedéshez ért. A társadalmi, gazdasági és politikai megosztottság ellenére létezik az egységes belga identitás, a belgák többsége elfogadja az együttélés, a közös államiság gondolatát. A politikai és gazdasági intézményrendszer azonban a szétfeszítő erőket reprezentálja felül. A föderális szerkezet és a pártrendszer nem ad túl nagy teret az összetartó választói akaratnak. A konszociális demokrácia nem szolgálja jól a megosztott társadalom egyben tartását, a föderalizmus pedig saját dinamikáját erősíti fel. A gazdasági teljesítőképesség kiegyensúlyozatlansága az etnoregionális törést erősíti. Az állam gazdaságszerkezeti problémáit etnicizálja, ami könnyen politikai tőkévé válhat a szélsőséges, szakadáspárti politikai erők kezében. Hogy a hatodik államreform megtalálja-e az intézményrendszer kiegyensúlyozásának kulcsát, az még a jövő titka.

A belga identitás gyökerei mélyek, szimbólumrendszere a modern államiság előtti időkbe nyúlik vissza. A modern nemzetállam az egységes belső politikai akarat és a nagyhatalmi igények közös eredményeként alakult ki. A flamand és a valloni területi identitások nem régebbiek a belgánál, sőt, kifejezetten a belga identitás megszületésére adott válaszok. Az a közhiedelem, amely szerint Belgium Vallónia és Flandria összefogásával, vagy éppen leigázásával jött volna létre, hamis képet rajzol a történelemről. Belgium identitása létezik, és a mai napig össze tudja tartani a nemzetet szétforgácsoló erőket. A belga nemzetállam rendhagyó koherenciája ellenére tartósan ellenállt a szétesésnek.

³¹ Leurs, Rob: The cultural sublime and the temporal dimension of media – The case of child murderer Marc Dutroux. *International Journal of Cultural Studies*, 2009, 12(4). 395-414.

³² Braembussche, Antoon Van den: The Silenced Past: Trauma and Taboo in Belgian Memories, In: Catherine Labio (szerk.) *Belgian Memories* – Yale French Studies 102. Yale University Press, 2003

KÖNYVISMERTETÉS

Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben

Borbély Anna: *Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan, 2014. hány oldal¹

Kétnyelvűség, etnikai kisebbség és magyarság: e három fogalomról először talán a határon túli régiók magyar beszélőközösségei juthatnak eszünkbe. Ez az asszociáció részben annak az összehangolt kutatómunkának is köszönhető, amely közel két évtizede intenzíven folyik a határon túli nyelvészeti kutatóintézetekben (a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvészeti intézetekre gondolok első sorban). Ezeknek a kutatásoknak, s maguknak az intézeteknek a bölcsője azonban az MTA Kisebbségkutató- és Nyelvtudományi Intézete volt, csakúgy, mint a magyarországi kisebbségekkel foglalkozó kutatásoknak is. Tehát a három fogalomról a Magyarországon élő kétnyelvű közösségek is eszünkbe kell, hogy jussanak.

Több mint két évtizede Borbély Anna, az MTA Nyelvtudományi Intézete Többnyelvűségi Kutatóközpontja kutatójának neve fémjelzi a magyarországi románok nyelvhasználatáról szóló szociolingvisztikai kutatásokat. A szakmában alapműnek számító, 2001-ben megjelent *Nyelvcseré* című monográfiájában Borbély Anna a magyarországi Kétegyházán élő (ős)honos román közösségben végzett első reprezentatív szociolingvisztikai kutatás eredményeiről számol be. A 80-as években, a 90-es évek elején indult magyar vonatkozású kétnyelvűségi alap kutatások lassan beérnek arra, hogy longitudinális vizsgálatokat lehessen

végezni. Ezért 2011-ben követéses jellegű kutatásként² megismételték Kétegyházán a vizsgálatot, az összehasonlított eredményeket a *Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe* sorozat 2. köteteként 2014 tavaszán megjelent *Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben* c. monográfiában olvashatjuk (sorozatszerkesztő: Bartha Csilla). De igazából sokkal többet kapunk ebben a munkában, mint egyetlen közösség kétnyelvű nyelvhasználatának húsz évet átfogó többdimenziós nyelvhasználati térképét, ugyanis hat magyarországi közösség (német, beás, szlovák, román, roma és szerb) körében végzett összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálatok³ eredményeit tárja elénk a dolgozat. Ilyen tekintetben tehát egy egyedülálló és hiánypótló kötetet vehet kezébe az olvasó.

A személyes hangvételű *előszó*, s a *köszönetnyilvánítások* után a könyv első nagy *bevezető* fejezetében a kétnyelvűség és többnyelvűség fogalmával, a kétnyelvűség kutatásban bekövetkezett változásokkal ismerkedhet meg az olvasó. Borbély Anna kellő kritikai hozzáállással úgy interpretálja a klasszikus és a kurrens szakirodalmat, hogy azok is találkozhatnak új ismeretekkel, akik hivatásszerűen a kétnyelvűség kutatással foglalkoznak, akik pedig most ismerkednek ezzel a területtel, tájékozódhatnak az alapfogalmakról. A kétnyelvűségi alap kutatások mellett a magyar vonatkozású vizsgálatok kezdeteiről is átfogó képet kaphatunk a viszonylag rövid terjedelem ellenére, s arról is, hol tarta-

² *LongBiLing* kutatás és adatbázis, vö. Borbély Anna: A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok Méhkeréken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztály, 2000: 45–53; és Borbély Anna: Variabilitás és változás: a nyelvcsere kutatása longitudinális módszerrel. In: Márku Anita–Karmacs Zoltán (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Intézete, 2011: 314–323.

³ A már említett *LongBiLing*, valamint „A nyelvi másság dimenziói” – *MaBiLing* kutatás és adatbázis, vö. Bartha Csilla: A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003: 304–311. és Bartha Csilla: *A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című kutatás zárójelentése*. Budapest, „A nyelvi másság dimenziói archívum” – MaBiLing adat- és hangtár – MTA NYTI TKK. Kézirat. 2004.

¹ Sorozat: *Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe*, ISSN 2064-3764; 2.

nak most a kutatások, milyen irányban haladhatnak tovább. A bevezető fejezet részletesebben a kétnyelvűség három aspektusát járja körül: az egyéni kétnyelvűséget, a közösségi és a társadalmi kétnyelvűséget, valamint a kétnyelvű beszédet. A szerző „John V. Edwards megállapítását meghatározó kiindulópontként tartja szem előtt. Eszerint, kétnyelvűnek lenni lényegében és mindenképp felett: inkább társadalmi és pszichológiai mintsem nyelvészeti jelenséget jelent.” (22. old.)⁴

A második nagy fejezet „A nyelvi másság dimenziói”⁵ — országos összehasonlító nyelvcsere-kutatás adatai alapján mutatja be a hat magyarországi közösség kétnyelvűségi modelljeit. A nyelvválasztás variabilitásának feltérképezése indítja a fejezetet a különböző hétköznapi nyelvhasználati szituációkban, ugyanis a két (vagy több) nyelv funkcionális megoszlása mutatója annak, hogy egy közösség a kétnyelvűség, illetve a nyelvmegőrzés vagy a nyelvcsere milyen stádiumában van. Fontos elméleti megállapítása a szerzőnek, hogy a XXI. században a magyarországi (ös)honos nemzeti közösségek saját nyelvű egynyelvűsége a közösség (ki)zártágát feltételezné, ami talán a XIX. században még lehetséges volt, de ma „a saját nyelv megőrzését nem az egynyelvűség, hanem a kétnyelvűség fenntartása tudja biztosítani” (81. old.). Borbély Anna stabil kétnyelvűség helyett „fenntartható kétnyelvűség” terminussal definiálja azt a kétnyelvűségi modellt, amely hosszú távon a nemzeti közösségek saját nyelvének fennmaradását eredményezheti. „A fenntartható kétnyelvűség a kétnyelvűségnek az a típusa, amely arra utal, hogy a kétnyelvűség nem egyszerűen stabil, tehát egy hosszantartó, statikus, két nyelvet érintő jelenség, hanem sokkal inkább (az A vagy a B nyelv dominanciájában) változatos, folyamatosan és dinamikusan változó nyelvi jelenség, amely (az egyének és a közösségek életében) csak bizonyos feltételek mellett valósulhat meg” (92. old.). A MaBiLing kutatás eredményei szerint a nemzetiségi nyelv megőrzése, tehát a fenntartható kétnyelvűség tekintetében a románok és a szerbek járnak az élen: a legtöbb nyelvhasználati szituációban a saját nyelvüket részesítik előnyben a magyarral szemben. Őket

⁴ Edwards, John V.: Foundations of Bilingualism. In: Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. (eds.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing, 2004, 7–31; 30.

⁵ *MaBiLing* (NKFP 5/126/2001, MTA Nyelvtudományi Intézet Többynyelvűségi Kutatóközpont, kutatásvezető: Bartha Csilla)

követik a románok és a szlovákok, míg a nyelvcsere folyamata a beás és a német közösségekben a legelőrehaladottabb.

A *harmadik kisebb fejezet* címében egy kérdést fogalmaz meg a kutató: *Legyőzi-e a globalizáció a méhkeréki közösségben a román nyelv megőrzését?*, melyre a településen végzett empirikus kutatások (1985, 1997, 2003) segítségével keresi a választ. A kutatás fő kérdése, hogy miként függ össze a közösség gazdasági ereje a nyelvhasználattal. Méhkeréket a kezdeti nyelvcsere (román-magyar) szakaszába sorolják. A közösségi és földrajzi zártág kedvezett a saját nyelv és a hagyományok megőrzésének, valamint a 60-as évektől (a 2011-es válságig) virágzó fólia-gazdálkodás erősítette a helyiek önbecsülését. Saját nyelvváltozatukhoz (öt romániai román szubdialektus keverékéből álló nyelvváltozat) pozitívan viszonyulnak. A településen dolgozó romániai vendégmunkások szemében a közösség gazdasági ereje miatt a helyi nyelvváltozat a sztenderd román nő. A nyelvcsere folyamatára utal, hogy a fiatalabb generáció, a gyerekek többet beszélnek magyarul (közösségi változás), de az egyének román-magyar kétnyelvűsége is változik az életkor előrehaladtával (a román dominancia irányába). Borbély Anna a fejezet végén hipotézisként fogalmazza meg válaszáat a fejezetcímben feltett kérdésre: „a közösséget több mint 300 éves történelmi múltja, közösségi vitalitása és az eddig elért eredmények megsegítik, hogy megoldási módokat találjon a globalizációs kihívásokra, ezzel biztosítva a román nyelv, a román-magyar kétnyelvűség fenntarthatóságát” (144. old.).

A *negyedik fejezet* tárgyalja a kétegyházi románok körében végzett valóságos idő vizsgálat eredményeit. A húsz éves intervallum alatt két vizsgálat készült, közülük az első, az 1990–2001-es évtized nyelvi változásait elemzi. A terepmunkát talán megkönnyítette, a vizsgálatok hitelességét azonban biztosan növeli az a tény, hogy maga a kutató is kétegyházi román gyökerekkel rendelkezik. A vizsgálat alapkérdése az volt, hogy a nyelvcsere folyamata mennyire tekinthető generációs, fokozatos, lineáris változásnak, s a közösségre melyik nyelvcsere modell a jellemző. A kutató 26 szituációban vizsgálta a nyelvválasztási stratégiákat, s az adatokat egyrészt generációs (látszólagos idő), valamint a tíz év (valóságos idő) hatásait vizsgálva elemezte. Az eredményekből kiderül például, hogy a nyelvcsere generációs változás, de a tíz év hatása is kimutatható.

8 beszédhelyzetben volt a tíz évnek hatása, ebből 7-ben a román-magyar nyelvcserevel ellentétes folyamatok mutathatók ki. Életkor tekintetében a középkorúak nyelvvalasztása a legstabilabb. A társadalmi nem mint változó figyelembe vételével pedig azt mutatják az adatok, hogy a románhoz a nők, ezen belül is az idős nők kötődnek leginkább. A kutatói hipotézissel ellentétben a longitudinális vizsgálat alapján a pozitív attitűdök a román nyelv irányában növekedtek.

Az ötödik összegző fejezet metaforikus címet kapott: *fenntartható két-nyelvűségi modell – a nyelvi aranymetszés*. A szerző újra végigveszi, értelmezi az egyes fejezetek fontosabb megállapításait, majd a hat kétnyelvű közösségben végzett empirikus kutatások eredményeit a fenntartható kétnyelvűségi modellben (FKM) összegzi (5.1. ábra, 246. old.). A modell kiforrottságát, a mögötte lévő alap kutatásokból szerzett tudást jelzi az is, hogy már ránézésre is olyan letisztult és egyszerű, hogy kérdezhetnénk, ez miért nem nekünk jutott eszünkbe. Az FKM olyan kétnyelvűségi jelenségekre összpontosít, mint a nyelvvalasztás (nyelvek használata), nyelvtudás és nyelvi attitűdök (pozitív mindkét nyelvhez és a saját változatokhoz is), valamint a könyvben csak érintőlegesen vizsgált nyelvi ideológiák (mindkettőt támogatják). A kétnyelvűségben érintett nyelvek (s ezeken belüli változatok $L_x(a+b)$ és $L_y(a+b)$) között mellérendelt, kiegyenlített (nem hierarchikus) viszonyt kell kialakítani és stabilizálni ahhoz, hogy a fenntartható kétnyelvűség mint állapot létrejöjjön és fennmaradjon. „Az elemzett magyarországi kétnyelvűségi adatok lehetőséget nyújtottak arra, hogy deduktív módszerrel kirajzolódjon a „kép” arról a nyelvi aranymetszésről, amely – jelenlegi tudásunk szerint – két (de akár több) nyelv klasszikus arányosságát, természetes egyensúlyát ábrázolja” – írja Borbély Anna zárásként (247. old.).

A monográfia hatodik és hetedik fejezete románul és angolul összegzi a fontosabb következtetéseket. Az igen impozáns, kemény borítójú és jól forgatható kötet nyelvezete igazán élvezetes, így bátran ajánlom a kétnyelvűséggel hivatásszerűen foglalkozókon és a nyelvész hallgatókon túl, a mindnyájunkat valamilyen formában érintő két- és többnyelvűség iránt érdeklődő laikusoknak is. Fontos lenne, hogy minél szélesebb körben elterjedjen, hogy „a kétnyelvűség, pontosabban annak hozzáadott típusa, a kétnyelvűeknek természetes és hasznos. Sőt a kétnyelvűség mindenkinek hasznos” (239. old.).

Márku Anita

Babiloni Kárpátalja: a regionális nyelvpolitika története a XX. század első felében (1944-ig)

Степан Черничко, Чілла Фединець: *Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014, 240 р.

Csernicskó István, kárpátaljai nyelvész, a beregszászi Hodinka Antal Intézet vezetője és Fedinec Csilla, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központ Kisebbségkutató Intézetének munkatársa tudományos érdeklődésében közös pontként azonosítható be a mai Kárpátalja, mint régió (nyelvészeti, történeti, oktatáspolitikai szempontú) kutatása.

2014 elején közös kötetük Babiloni Kárpátalja címmel jelent meg az Ungvári Nemzet Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete tudományos tanácsának ajánlásával. A könyvben a mai Kárpátalja területén jellemző nyelvpolitikai folyamatokat veszik górcső alá a kiegyezés-től a terület Szovjetunóhoz való csatolásáig.

Az olvasó, aki kezébe veszi a kötetet, először a címvalasztásra lesz figyelmes. „Babiloni Kárpátalja” – eszünkbe jut Babilon, a város és természetesen a Babel-tornya története is. Ahogy kutakodunk mentális lexikonunkban (vagy akár az internet kereső programjaiban), sokféle – pozitív és negatív – konnotációt találunk a történet kapcsán. Teológiai értelemben a nyelvek összekeveredése, a nyelvi pluralizmus megszületése gyakran az isteni büntetéseként értelmeződik, amelyet azért szab ki a felső hatalom az emberiségre, mert a korábban kapott – szaporodjatok és sokasodjatok, népesítsétek be a Földet – áldás helyett az emberiség egy értelmetlen célt követve toronyépítésbe kezd, hogy magának nevet szerezzen.

Az értelmezés más formái után kutatva jómagam belebotlom Szilágyi N. Sándor, kolozsvári nyelvészprofesszor írásába, amelyben ő maga is épp a Babeli történet nyomán kialakult többnyelvűség megítélésével foglalkozik, címfelvetése is ez: *Bábel átka? Nem inkább áldása?*¹ Szilágyi

¹ Szilágyi N. Sándor: *Bábel átka? Nem inkább áldása?* In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann, Vančóné Kremmer Ildikó: *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*, Budapest. Tinta Könyvkiadó, 2010, 52-57.

évelése szerint a teológiai- és közvélekedéssel ellentétben nem egy átkot, büntetést kell feltétlenül látnunk az isteni beavatkozásban, hanem épp ellenkezőleg a sokszínűség, a nyelvi pluralizmus megteremtésének áldását. Azzal, hogy a felső hatalom 'nyelvpolitikai' beavatkozása nyomán az emberek eltérő nyelveket kezdtek el beszélni a versengés, a többalternatívás gondolkodás termékeny lehetősége teremtődött meg, szemben az életképtelen egyszempontúsággal, amely Szilágyi szerint rendkívül ártalmas dolog: „Evolúciós szempontból közelítve az egynyelvű népesség, egyetlen egység, nincs versengés, nincs szekció, nincs olyan külső nyomás, ami a változást a célszerűség és eredményesség irányába terelné, ezért a monokultúra bármilyen ostobaságra képes, akár olyanra is, ami végzetes lehet számára.”²

Azt, hogy a szerzők milyen céllal választották közös könyvüknek ezt a címet, pontosan nem tudhatjuk, de a kötet elolvasása után úgy tűnik, hogy a többnyelvűség, a nyelvi pluralizmus, a babiloniság értelmezésében Szilágyi álláspontját osztják, azaz a nyelvi sokszínűséget, ami Kárpátalja korabeli történetében kirajzolódik, áldásnak, az alternatívák jótékony versenyének tekintik, ami toleranciát szülhet és csökkentheti az etnikai konfliktusok kialakulásának kockázatát.

A kötet műfajilag is különlegesnek tekinthető, a szerzők ugyanis nem csak abban különböznek, hogy egyikük Beregszászból, másikuk Budapestről szemléli a kutatás tárgyát, hanem abban is, hogy más-más tudományterület felől közelítenek. A könyvben ennek köszönhetően egy olyan leírás ölt testet a két tudományterület egymásra hatása által, amely nem értelmezhető sem klasszikusan nyelvészeti, sem hagyományosan történeti munkaként. A tudományterületek széles merítését azonban sikerül szűkíteni azzal, hogy minden korszakot és minden nyelvi jelenséget nyelvpolitikai szempontból elemezzek – ez a keret, ami a majd századnyi történeti periódust egy könyvben képes egységes egészévé összefogni.

Az így megteremtett keretben öt fő fejezet konstruálódik, amelyek közül az első (*Mi a nyelvpolitika és miért van rá szükség?*) a keret megerősítését, a további fejezetek már annak tartalommal való megtöltését célozzák. A második, harmadik és negyedik fejezet a kötet által felölelt

² Szilágyi N., 2010: Babel átka?... i.m. 54.

történeti időszakon (1867–1944) belül három periódust különít el, s ezek nyelvpolitikai rendelkezéseinek ismertetését tartalmazza. A nyelvpolitikai határokat is teremtő három korszak így írható le: (1) a mai Kárpátalja az Osztrák-Magyar Monarchiában (1867–1918); (2) a mai Kárpátalja az újonnan létrejött Csehszlovák Államban (1918–1939); (3) újra Magyarország kötelékében, a Kárpátaljai Kormányzóság (1939–1944).

Az ötödik, záró fejezet fókuszában a régió történetébe ágyazva olyan fogalmak állnak, mint a nyelvek státusza, a nyelv és a nyelvjárás közötti különbségtétel (nyelvészeti avagy politikai) természete, valamint a többség és kisebbség nyelvi jogai közötti alapvető különbségek, az aszimmetrikus, szimmetrikus kétnyelvűség és ezek kialakítása az oktatáson keresztül.

A mai Kárpátaljai területe a vizsgált korszakban több hatalmi centrum befolyása alá tartozott, de minden alkalommal periférikus régiója volt az éppen hatalmat gyakorló államnak, a szerzők mégsem csak ebben a kis régióban jellemző nyelvpolitikai eseményeket elemzik könyvükben, hanem a tágabb országos nyelvi, nyelvpolitikai viszonyokat is. A nyelvpolitikai döntéseket és következményeiket nyelvészeti fogalmakkal élve státusz-, korpusz- és elsajátítás-tervezési³ szempontból is elemzik. Egyszerűbben fogalmazva, a regionális többségi nyelv példáján mindez annyit tesz, hogy értesülünk a ruszin nyelv hivatalos státuszának alakulásáról az eltérő nyelvpolitikai szándékok közepette, arról, hogy hogyan haladt a ruszin irodalmi nyelv kidolgozása és arról is, hogy 1938–1944 között miért volt kötelező ennek a nyelvnek az oktatása nemcsak az iskolákban, de a közigazgatásban dolgozók számára is. E három terület a nyelvtervezés, a nyelvpolitika gyakorlati lecsapódásának teljes egészét lefedi és a könyvben az olvasó elé tárja.

A kötet illusztrációi mindezt jól kiegészítik, hiszen olyan korabeli iratok, képeslapok, helységnévtáblákat találunk szinte minden második oldalon, amelyek jól szemléltetik, hogy a többnyelvűség egyetlen korszakban sem volt idegen Kárpátalja utcáin, hivatalaiban, iskolái-

³ Cooper, R. L. *Language Planning and Social Change*. New York: Cambridge University Press, 1989.

ban. Mindez a laikus érdeklődő számára is érthetővé teszi, hogy a nyelvi tervezés a gyakorlatban mit jelent és vizuálisan hogyan értelmezhető.

Fedinec Csilla és Cserniczkó István munkássága a mai Kárpátalja területére jellemző történeti, etnikai történések feltárásában sokak előtt ismert. S ami fontos, hogy írásaikat nem csak a magyar tudományosság számára teszik elérhetővé, hanem a nemzetközi közönség mellett – ahogy ez ebben a kötetben is megtestesül – a többségi társadalom felé is.

A közlés választott nyelve jelen esetben már önmagában is értékessé teszi a kiadványt, hiszen jól tudjuk, hogy a kelet-közép-európai régióban gyökeresen ellentétes történeti kép él az egymás mellett élő népek kollektív tudatában a történelmi események megítélésével kapcsolatban. Mindez abban gyökerezik, hogy a történelmi események értelmezésének gyakorlatát politikai érdekek uralják és kevésbé a szakmai tudományos párbeszéd.

Azzal, hogy ukrán nyelven született meg ez a kötet, ami a mai Kárpátalját magába foglaló ország államnyelve, egyfajta lehetőség teremtődött arra nézve, hogy a többségi társadalom is megismerje, megértse e periférikus kistérség történetét, a Kárpátalján jelenleg is létező nyelvi sokszínűség gyökereit. A mi Babilonunk – objektív, tényszerű leírásaival – talán segíthet a hagyományosan sokszínű Kárpátalján a közös múlt megértése révén közelíteni az álláspontokat és egy közös jövőképet kialakítani. Folytatásaként azonban mindenképpen hasznos volna az elkezdett munkát az 1944 utáni nyelvpolitikai korszakok leírásának ukrán nyelven történő közlésével kiegészíteni.⁴

Ferenc Viktória

Magyar aktivizmus a két világháború között

Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013., 219 p.

Hiánypótló kötet jelent meg 2013 végén a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadásában. Simon Attila történész az ún. aktivizmus, vagyis a két világháború közötti kormánypárti magyar politika történetének feltárására vállalkozott. Közismert tény, hogy az első Csehszlovák Köztársaságban a kisebbségi magyarok körében erős volt a baloldali mozgalom. Annak viszont kevés figyelmet szentelt eddig a szakirodalom, hogy a sérelmi politizálás mellett, az aktivizmus is jelenthette a magyar önszerveződés legitim politikai alternatíváját, s adott esetben a magyar lakosság 20%-os támogatottságára számíthatott. Az aktivizmus kanonizálására „*sem igény, sem pedig egyéni ambíció nem volt, be sem került a szlovákiai magyarok kollektív emlékezetébe*” – írja a bevezetőben a szerző (9. old.).

A téma alig rendelkezik érdemleges szakirodalommal, nem készültek sajtóelemzések, nincsen feltárva az aktivista politikusok életútja. A történész főként a csehszlovák belügyi fondokra, a korabeli sajtóra, illetve egyéb szlovákiai, csehországi és magyarországi levéltári dokumentumokra támaszkodhatott munkája során.

Mivel a szlovákiai magyar köztudatba az aktivizmus a fogalom tartalmát leegyszerűsítve, többé-kevésbé eltorzítva, a csehszlovák kormányzat politikáját kiszolgáló és a magyarok érdekeit eláruló politikai stratégia szinonimájaként került be, a szerző egyik célja e fogalom pontos tisztázása volt. Mit értettek aktivizmus alatt a vizsgált korban? Simon Attila abból indult ki, hogy az aktivizmus egy jóval összetettebb jelenség volt, mint ahogy a történészek korábban gondolták. A kötet bevezetőjében fogalmi tisztázásra kerül sor. Az aktivista magatartás a szudétanémetekkel kapcsolatban került be a politikai köztudatba és nagyjából a prágai kormányzattal való együttműködést jelentette, amely szerint a német kisebbség alapvető célkitűzéseit csak a csehszlovák pártokkal való együttműködés révén, a hatalmon belülről lehet megfele-

⁴ Magyar nyelven Cserniczkó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010) című könyve pótolja ezt a hiányt, ami 2013-ban a Gondolat Kiadónál jelent meg.

lően képviselni. Szemben állt a Csehszlovákiának mint államnak a létjogosultságát megkérdőjelező „negativista” magatartással. A szerző a szudétánemet aktivista politikát egyfajta viszonyítási pontként használja, amely ugyanakkor a korban is mintaként szolgált a szlovenszkói magyar politikusok számára. A kötetben többféle aktivista irányzat kerül bemutatásra, kezdve a különféle pártalapításoktól egészen az egyéni kezdeményezésekig. A történész feltárta a Csomor István fémjelzte „republikánus magyarok” mozgalmát, az Országos Parasztpárt rövid tevékenységét, a Magyar Nemzeti Párt (a továbbiakban MNP) „reálpolitikának” nevezett néhány éves aktivista korszakát, illetve olyan egyszemélyes kísérleteket is megvizsgált, mint a Mohácsy-féle kisgazdapárt vagy Lelley Jenő és Zay Károly aktivista évei. A monográfia tíz részre oszlik. A szerző a tematikus és a kronologikus rendezőelvet keverten használta.

Az első fejezet a Csehszlovák Köztársaság létrejöttének körülményeit mutatja be. A kisebbségi magyar politikai aktivitás megkésve, Csehszlovákia kialakulását követően mintegy egy évvel, az első parlamenti választások kapcsán indult meg. Kezdetben aktív volt a magyar szociáldemokrácia, amely végül a leghamarabb integrálódott a csehszlovák politikai rendszerbe. A második fejezet a magyar aktivista politizálás kezdeti időszakát tárja fel 1925-ig. Ez a néhány év a magyar politikai élet differenciálódásának legintenzívebb korszaka. A szerző véleménye szerint a magyar aktivista politika egyik kezdeti ösztönzője az 1919-ben meghirdetett földreform volt, hiszen ennek hatására indult be a köztársasági magyarok mozgalma és alakult meg 1924 szeptemberében az Országos Parasztpárt is. A harmadik fejezet a húszas évek második felében jelentkező magyar aktivista kísérletekre összpontosít. A szerző részletesen elemzi a Szent-Ivány József által vezetett MNP 1925 és 1927 közötti stratégiáit, célkitűzéseit. Véleménye szerint az MNP ekkori politikája volt a korszak legígéretesebb kiegyezési kísérlete a szlovenszkói magyar elit és a prágai kormányzat között, amely végül kudarccal végződött. A fejezeten belül kitér Zay Károly nagybirtokos politikai szerepvállalására és ezzel kapcsolatban az 1927–1931 között megjelenő *A Nap* című napilap aktivizmusára is, majd a Mohácsy János, komáromi ügyvéd köré szerveződő Kisgazdapárt tevékenységét próbálja meg rekonstruálni. Végül néhány sikertelen pártalapítási kísérletet

is ismertet, (Lelley Jenő-féle Nyugat-Szlovenszkói Keresztényszocialista Párt, Országos Magyar Gazdasági Egység).

Simon Attila külön fejezetben foglalkozik a csehszlovákiai magyar baloldali alternatíva stratégiáival. Két tematikus fejezetben pedig azt járja körül, hogy miként jelent meg a trianoni határok és a lojalitás kérdése az aktivisták kommunikációjában és sajtójában. A hetedik fejezet az aktivizmus kései fellángolását mutatja be 1935 és 1938 között. A nyolcadik fejezetben a szerző néhány aktivista politikus (Csomor István, Borovszky Géza és Schulcz Ignác) első bécsi döntés utáni életútját próbálja felvázolni, s ezek alapján amellet érvel, hogy a Horthy-féle rezsim nemcsak véget vetett, de meg is bélyegezte a korábbi aktivista magatartást.

Munkája összefoglalásaként (a kötet kilencedik fejezete) a szerző kétféle aktivizmust különböztet meg: önmegvalósító és önfeladó aktivizmust (180-181. old.). Önmegvalósító aktivizmusnak azt a hivatalos csehszlovák politikával való együttműködési stratégiát jelöli meg, amely a saját nemzeti célkitűzések megvalósításának eszköze volt és mindig prioritásként kezelte a közösség érdekeit. Ezzel szemben önfeladó aktivizmus az a politika, amely az eredeti célkitűzéseket alárendelte az együttműködésből származó kényszereknek. A történész szerint a szlovenszkói magyar aktivizmusra összességében a második meghatározás volt inkább jellemző. A magyar aktivizmus egyrészt sikertelen volt, mert az aktivista véleményformálók többsége magyarországi emigránsok közül került ki, akiknek a szlovákiai magyar valósághoz kevés közük volt. Másrészt eredménytelennek is bizonyult, hiszen se a földreform, se az állampolgárság, se pedig a nyelvi jogok terén nem tudott eredményeket elérni. Simon Attila végül a szudétánemet és magyar aktivizmus közti ellentétek okait is pontokba szedve foglalja össze. Meglátása szerint hat olyan okot lehet megjelölni, amely alapvető különbségként jelentkezett a csehországi német és a szlovenszkói magyar aktivizmus között: Egy, a szudétánemet közösség a magyaroknál kedvezőbb feltételekkel rendelkezett ahhoz, hogy integrálódjon a csehszlovák államba, többek között azért, mert számára a határváltozás nem jelentett olyan drasztikus váltást, ők a Cseh Királyság részei voltak 1918 előtt is. Kettő, eltérő volt a szudétánemet és szlovenszkói magyar közösség szociális

struktúrája és gazdasági súlya az államon belül. Három, a szudétanémet gazdasági erők érdekeltek voltak a cseh iparral való együttműködésben. Négy, alapvető eltérés mutatkozott Berlin/Bécs és Budapest magatartása közötti. Öt, a magyar aktivizmus nem rendelkezett karizmatikus és hiteles politikai vezetőkkel. Hat, mivel Prága féltette a szudétanémetek miatt a köztársaság integritását, végig többet ígért és adott meg nekik, mint a magyar politikai vezetőknek.

A kötet utolsó fejezetében részletes forrás- és irodalomjegyzék, valamint személynévmutató is található. Mindez bizonyára jó kiindulópont lesz a csehszlovákiai magyar aktivizmus és politikai önszerveződés iránt érdeklődők számára.

Gayer Veronika

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A Fischer-ellentmondás, forrásfeldolgozás és az „igazság” az I. világháború kitöréséről

Annika Mombauer: The Fischer Controversy, Documents and the „Truth” About the Origins of the First World War = Journal of Contemporary History 48(2) 290-314

Annika Mombauer tanulmánya az I. világháború kirobbanásának okait kutató Fischer iskola és a német történész kritikáinak vitáját elemzi rendkívüli alaposággal és kritikai megközelítésben. A tanulmány három részből áll: az első – és egyben legterjedelmesebb – a Fischer „ellentmondást” mutatja be, vagyis azt a történelmi vitát, amely az 1960-as években bontakozott ki az I. világháború kitörésének okairól. Fritz Fischer a titkosítás alól akkoriban feloldott archív források alapján úgy vélte, eljött az ideje annak, hogy végre a történészek feltárják az „igazságot” a háború kitörésének valódi okairól. Fischer kutatásai arra a konklúzióra jutottak, hogy a háború elindításában Németországnak egyértelmű a felelőssége, ez a megállapítás viszont szembe ment a két világháború közti időszakban felállított „megosztott felelősség” tézisével, mellyel kapcsolatban nemzetközi konszenzus uralkodott a történészek között. Emellett Fischer nézetei támadást jelentettek a német nemzeti érdek ellen is – legalábbis Fischer történész kollegái szerint, – mert Németország I. világháborús felelősségének hangsúlyozása veszélyeztethette az NDK pozícióját a nyugati hatalmak között.

A szerző végigveszi a Fischert ért történészi támadások lényegi elemeit, és megállapítja, hogy a kritikák középpontjában az a módszertani megfontolás állt, miszerint nem lehet objektív igazságot megállapítani kizárólag dokumentumok vizsgálatával. Kritikásai szerint Fischer elkövette azt a hibát, hogy a levéltári forrásokat szó szerint értelmezte,

figyelmén kívül hagyva azok kontextusát, továbbá értelmezését már előre meghatározta saját célja, vagyis az, hogy felülbírálja a bevettnek számító „igazságot” az I. világháború kitörésének okairól. Emellett az is felmerült Fischer ellen vádként, hogy az általa használt források nem mindegyike tekinthető autentikusnak. A szerző arra a konklúzióra jut, hogy a Fischer kutatásai által provokált vita szükségszerűen nem hozhatott megegyezést, ugyanis arról szólt, hogy Németország bűnös-e vagy sem az I. világháború kirobbantásában.

A tanulmány második része a posztmodern történelemszemlélet okozta kihívásokra mutat rá, és megállapítja, hogy a posztmodern fordulat nem volt hatással az I. világháború kitörésének okait kutató történészekre. A posztmodern megközelítés szerint nem lehet egyértelmű történelmi igazságokat találni: nincs egyetlen igazság, nincs egyetlen helyes interpretációja a történelmi eseményeknek, hanem számos helyes nézet létezhet egymás mellett. Noha a posztmodern megközelítés a történelemkutatásban „mainstream”-mé vált, a tanulmány témájául szolgáló I. világháború kirobbanásának kutatására nem lett hatással. A szerző szerint ennek az az oka, hogy a fő kérdés ebben az esetben – Németországot terheli-e a fő felelősség vagy sem az I. világháború kirobbantásáért – szükségszerűen antagonisztikus álláspontokat hoz létre, amelyek ellehetetlenítik egy konszenzuális interpretációját a történelmi eseménynek. Ugyanez az oka annak is, hogy a történelem-tudományban a posztmodern fordulat után elterjedtté váló „kulturális történelem”-központú kutatások nem szivárogtak be az I. világháborús történészek gyakorlatába, hanem megmaradtak a korábbi, a világháború kitörésének diplomáciai és katonai okait vizsgáló módszertannál.

A tanulmány harmadik és egyben befejező része három konklúziót ajánl az I. világháború kitörésének okairól folytatott vitához. Mombauer szerint a vita tárgya – a világháború kirobbantásáért viselt német felelősség és bűnösség megítélése – a történészeket a múlt bírúivá változtatta, ha azonban egy komparatív és nemzetközi megközelítés váltaná fel ezt a Németország-központú szemléletet, nagyobb eséllyel alakulhatna ki egy kevésbé „ítélkező” nézet a témáról. A szerző második konklúziója az, hogy a téma olyan morális kötelességet helyez a kutatók vállára, amely nem engedi meg a téma relativizálását. Az ugyanis, hogy egy ször-

nyű következményekkel járó történelmi esemény kiobbantásában való bűnösségről kell „dönteni” a történészeknek, óhatatlanul ellehetetleníti a kompromisszumos megoldásokat. A Mombauer utolsó megállapítása az, hogy mivel a „Fischer ellentmondás” tárgya immáron nem bír jelenkori relevanciával, az időbeli eltávolodás hozzájárulhat ahhoz, hogy egy újfajta megközelítéssel viszonyuljunk a témához. Ez egyúttal annak a lehetőségét is felveti – érvel a szerző –, hogy a posztmodernizmus mégiscsak segíthet a „Fischer ellentmondás” feloldásában oly módon, hogy megtaníthatja a történészeknek elfogadni az egymással szembenálló véleményeket, ezáltal pedig eljuthatnak oda, hogy kizárólagos igazságok deklarálása helyett valószínűségekben való megegyezésekre jutnak.

A tanulmány első része, amelyben a Fischer ellentmondás bemutatása és elemzése kerül sorra, alapos történelmi kutatómunkáról és jó kritikai érzékről tanúskodik. Éles váltás ehhez képest a cikk második és harmadik része, amelyekben a szerző tulajdonképpen „műfajt” vált, és történelemfilozófusi szerepben elmélkedik a posztmodernizmus gyakorolta kihívásokról és az I. világháború okait kutató történészek erre való reflektálatlanságáról. Ez a váltás az olvasó számára kicsit zavaró lehet, nem beszélve arról, hogy a szerző által kifejtett konklúziók valójában ellentmondásosak. Elsőként amellet érvel Mombauer, hogy a posztmodern által propagált relativista nézőpont a téma természetéből eredően alkalmazhatatlan a vitára, majd pár oldallal később oda jut, hogy az időben való eltávolodás mégiscsak hozhat valamiféle posztmodern megállapodást az egyet nem értésről. Ennek ellenére a tanulmány élvezetes olvasmányt nyújthat, bár kétségtelen, hogy a szerző által felvetett kérdések megválaszolásával kapcsolatban hiányérzetünk keletkezhet.

Herner-Kovács Eszter

Magyar testvéreink... Ján Palárik törekvése a szlovák-magyar kapcsolatok újraértelmezésére az 1860-as évek küszöbén

Anna Kobylinska: Brothers Hungarians... Ján Palárik's Attempt at Renegotiating the Slovak-Hungarian Relations on the Threshold of the 1860s = Acta Poloniae Historica 108, 2013

Anna Kobylinska tanulmánya Ján Palárik szlovák „nemzetépítő” 1860-as évekbeli nemzeti programját kísérel meg rekonstruálni, melynek központi eleme a magyarokkal való kiegyezés, a két nemzet közös sorsának vállalása és vállalni akarása. A szerző hipotézise szerint a szlovák politikai gondolkodás fejlődésében – noha a közmegegyezés 1848-at tekint a fordulópontnak, hiszen a nemzeti mozgalmuk ekkor vált valóban politikaivá és ezzel együtt radikalizálódott is, – valójában a Kiegyezés előestéje és az azt követő néhány év számít mérföldkönek. Kobylinska értelmezésében 1859-1860 környékén a szlovák értelmiség revideálta az 1848-ban megfogalmazott célokat, és ami 20 évvel korábban még érzelmekre apelláló harcos szabadságvágyként jelentkezett, az a Kiegyezés idejére józanabb politikai stratégiaként fogalmazódott újra, amelyet egyszerre jellemzett a nemzeti és az állampolgári gondolkodásmód. A modern szlovák politikai gondolkodás megjelenésével párhuzamosan – amit Kobylinska tehát 1860-ra datál – a nemzeti törekvés végcéljáról és megvalósításáról vallott szlovák értelmiségi álláspontok is differenciáltabbá váltak. A tanulmány ezen álláspontok közül a gyakran magyarbarátként aposztrofált Ján Palárik programját elemzi.

Ján Palárik liberális újságíró (egyben drámaíró és katolikus pap) a szerző elemzésében a szlovák-magyar testvériség lehangosabb szószólójaként jelenik meg. A tanulmány Palárik három, a Kiegyezést követően „Az iskola és irodalom barátja” című szlovák lapban megjelent írását elemzi, két szempontra fókuszálva: egyrészt az író politikai nézeteit igyekszik feltárni, másrészt pedig a diskurzuselemzés módszerét segítségül hívva a két fél – magyarok és szlovákok – meggyőzésére szolgáló retorikai fordulatokat és szimbólumrendszert mutatja be. A szerző szerint Palárik a magyarok és szlovákok közötti közvetítő szerepét igyekszik magára öltetni ezekben az írásokban, noha valójában

csak reflektál – szlovák szemszögből - a Bécs és Budapest között zajló eseményekre, hiszen befolyásolni azokat nem tudta.

Az első Palárik cikk, amelyet a szerző elemez (*Otázka národnosti a nasledovne i literatúry pri novom politickom preporodení Uhorska = Nemzetiségi kérdés és következképp az irodalom kérdése Uhorsko¹*) az új politikai berendezkedése mellett bővelkedik olyan retorikai fordulatokban, amelyek az író teljes azonosulását hivatottak kifejezni a magyar állammal. Palárik a szlovákok számára nem lát más hazát a multietnikus Szent István-i államon kívül, ezért nem véletlen, hogy a „mi” névmást használja egyaránt „Uhorsko” előtt, de a magyarok és a szlovákok (sőt, a többi szláv nemzetiség) megnevezése előtt is. A kortárs politikai fordulatokat a Gondviselés ajándékként írja le, amely lehetőséget teremt a magyarok és a szlovákok részéről egyaránt elkövetett hibák korrigálására és az őszinte megbékélés kiteljesítésére. A szerző által azonosított további szimbólumok az apa (Szent István), az anya (a magyar alkotmány), a haza (a történelmi Magyarország) és a fivérek (magyarok, szlovákok, szerbek és horvátok), amelyeket az újjászületés metaforája kísér, utalva a történelmi kontextusra.

A szlovák elit megosztottá vált 1860-ra abban a kérdésben, hogy milyen módon valósulhat meg a nemzetiségek emancipációja az új politikai konstellációban. Palárik álláspontja – az általa vizsgált szövegek alapján – egyértelmű és következetes: az alulról építkező, a szlovákság helyzetét Magyarországon belül fokozatosan erősítő „fontolva haladás” politikája mellett teszi le a voksát (egyúttal el is utasítja a túlzott követelőző hangvételt), a magyar alkotmányban pedig a nemzetiségek egyenlő jogainak garanciáját látja. A szerző arra is kitér a tanulmányban, hogy a politikai proaktivitás jegyében Palárik központi alakja volt a szlovák politika átgondolására összehívott tanácskozásonak, csakúgy, mint a *Pest’budínske vedomosti* (= *Pest-Budai Hírek*) szlovák politikai magazin elindításának 1861-ben. Nézetei azonban nem győzték meg a mozgalomban résztvevő szlovák értelmiségiek többségét, ugyanis az 1861 júniusában általuk elfogadott Memorandum a szlovák nemzetről című dokumentum – amely a szlovák politikai gondolkodás alapkövé-

¹ A történelmi Magyarországra használt szlovák kifejezés.

nek számít – céljai között már egy területileg autonóm szlovák entitás létrehozása szerepel. A területi törekvéseket Palárik teljes mértékben elutasította, (ennek a magyar nyelvű sajtóban is hangot adott) hiszen ő az állampolgári egyenlőségen és a magyar-szlovák testvériségen alapuló „Uhorsko”-ban gondolkodott.

Kobylynska tanulmánya érdekes adalékul szolgálhat szlovák és magyar olvasók számára egyaránt, hiszen a szlovák politikai gondolkodás egy valóban csak kevesek által ismert fejezetét tárja elénk. Ugyanakkor fájó hiányossága a munkának, hogy kifejtetlenül hagyja azt a kérdést, hogy Palárik 1860-1861-ben megjelent írásai milyen fogadtatásra találtak a szlovák és magyar körökben, és mi volt az oka annak, hogy az általa felvázolt politikai stratégia nem talált valódi követőkre. A szerző a befejezésben csak röviden említi meg, hogy a tanulmány által tárgyalt pár éves periódust követően Palárik írásai sokkal tárgyilagosabb és pragmatikusabb hangvételt kezdenek megütni, a Kiegyezést követő kezdeti eufória tehát hamarosan alább hagyott az írónál. Ennek és a fentebb felvetett gondolatoknak a kifejtése és elemzése mindenképpen hozzáadott értéket jelentene az alapjában véve deskriptív jellegű munkának. Remélhetőleg a szerző folytatni fogja kutatását, és egy következő tanulmányban elemezni fogja Palárik „visszhangtalanságának” és az írásaiban bekövetkezett változások okait is.

Herner-Kovács Eszter

Európai migráció kelet és nyugat között az ezredfordulón

Oltmer, Jochen: Ost-West-Wanderung. Migration im Europa des späten 20. und frühen 21. Jahrhunderts. = Ost-West. Europäische Perspektiven. Jg. 2013. No. 1. 2-9. p. www.owep.de.

A kelet-nyugati gazdasági és politikai migráció az összeurópai folyamatok évszázados velejárója, amely a második világháború utáni zárt határok lebomlása során minden korábnál nagyobb lendületet vett az 1980-as évek végével. A kelet és nyugat közötti vasfüggöny négy évti-

zedé alatt egyszeri vagy csak helyi jellegű történést képviselt a berlini fal felépítése előtti kiszivárgás az NDK-ból, az 1956-os magyar vagy az 1968-as csehszlovák menekültáradat, vagy szovjet és lengyel zsidók, a lengyelországi, illetve romániai németek (részben egyezményes) kitelepülése. A közvetlen háború végi, politikai háttérű etnikai tisztogatások, népességcserék tárgyköre még kevésbé hozható a témával kapcsolatba.

A vasfüggöny lebontásával ezzel szemben visszatért a háborúval és a rákövetkező fejleményekkel megszakadt szabad áramlás időszaka. Az EU-bővítés az újrafelszabadult régió ma már jelentős részén ráadásul a határok akadálytalan átjárhatóságát eredményezte. A mozgás új szabadsága magával ragadta a tömeget, amire jó oka is volt a nyugathoz képest 36%-os GDP-ben és a még alacsonyabb (1:6 arányú) átlagbér-szintben kifejeződő gazdasági leszakadással (2000. évi számadatok). A váratlan nyomást a célországok a rendelkezésre álló eszközökkel több-kevesebb sikerrel igyekeztek fékezni vagy elhárítani. A megélhetési migráció volumenét még tetézte azonban a posztjugoszláv háború menekült-hada. A mozgásfolyamatok rendszerező áttekintése során a gazdasági és politikai indíttatás mellett belép harmadikként egyébként – gyakran a kettő egybeszövődésével – az etnikai tényező. A téma domináns elemekre szorítkozó, vázlatos összegzését kíséreljük meg itt, e három megközelítés szerint.

1. Megélhetési migráció: A munkavállalói célú kiáramlás a régió valamennyi országát jellemezte, a szélességével sokáig mégis Lengyelország dominált. A lengyel munkamigráció zömmel a szomszédos Németországot érintette. A német munkaerőpiac felvevőképes is volt, de szabályozta a keresletet, és igyekezett kiszűrni az illegális hányszót, továbbá differenciált állandó, illetve szezonális munkalehetőségek (építőipar, mezőgazdaság, idegenforgalom) szerint. Ennek érdekében a kormány a legtöbb kibocsátó országgal kétoldalú egyezményeket kötött. Az illegális munkavállalók – ismeretlen számban – távolabbi célpontokkal próbálkoztak, Spanyolországtól Angliáig. A statisztikák 2003-ban 320 000 regisztrált külföldi munkavállalót számláltak, ebből Németország 95%-kal részesedett. Megjegyzendő: a kiáramlás ekkor már leszálló ágában volt, a sikeres lengyel átalakulás nyomán már megindult a szaképzett munkaerő hazatérése. Lengyel viszonylatban vagy másutt ezért

is maradt el az újabb tömeges migráció az EU-bővítést követően, amitől annyira tartottak nyugaton. – A Baltikumból több skandináv állam, Balkánról a nagyarányú albán migrációval főképp Olasz-, illetve Görögország volt első pillanattól érintett, Ausztria pedig a jugoszlávval. A balkáni viszonylatokban a munkamigráció „kishatár-forgalma” is szerepet kapott (Ausztriával, Olaszországgal).

2. Menekült-migráció: Milliókat üldözött el otthonából az 1990-es évek szinte egészét átfogó délszláv polgárháború. Az ENSZ-menekültügyi főbiztosság 1995-ös, tehát jobbára még a boszniai konfliktust megelőző adata 3,7 millióban határozza meg azoknak a számát, akik a volt Jugoszlávia más területein kerestek menedéket, de ezen felül százezrek próbálkoztak a határokon kívül is. Boszniából utóbb összességében 1,2 millióan keltek útra Bosznia-Hercegovinán vagy a régi Jugoszlávián belül, ca. ugyanennyien pedig más országokban, nem utolsósorban EU-tagállamokban próbáltak szerencsét. Az EU-n belül 1997-ben közel 600 000-en tartózkodtak közülük, több mint felerészt Németországban. Visszatelepedésük a háborús károk elhúzódó helyreállítása miatt csak nehézkesen haladt előre, s talán máig sem vált teljessé. A koszovói harcok 1999. évi menekültjei – mintegy 900 000-en – általában nem mentek messzebb Albániánál (ca. 500 000), Macedóniánál (bő 200 000) vagy Montenegrónál (talán 70 000), itt is határ közelben maradtak, és többnyire vissza is fordultak, amint a harcok befejeződtek. Közülük 40-50 000-en jutottak el EU-államokba, adatok az ő hazatérésük üteméről nem állnak rendelkezésre.

3. Kisebbségi háttérű migráció: A vasfüggöny mögötti diktatúrák lebomlása nem egy ponton részint előtte elnyomott, legalább mozgásszabadságában gátolt etnikai kisebbségek gyors kirajzásához vezetett, részint határváltozások nyomán (Szovjetunió, Jugoszlávia) kialakult konfliktushelyzet, fenyegetettség menekültjei indultak útnak. Csatlakozott hozzájuk a rendszerátalakítás vesztesei közül a roma népesség egy-egy csoportja. A jugoszláv övezetek menekült-migrációja gyakorlatilag egészében etnikai háttérű. Az új, nemzeti szuverenitást nyert FÁK-államok orosz jövevény-lakosságának anyaországi irányú vándorlása mellett a szovjet felbomlásból is eredt nyugati irányú menekült-migráció: újabb zsidó csoportok Izraelen kívül nyugati övezetek irányába,

észt, pontuszi görög, lengyel repatriánsok Oroszországból, Ukrajnából, finnek Karéliából, szlovákok Ukrajnából és Szerbiából, délkelet-németek Romániából, volgai németek Oroszországból és Kazahsztánból (ahová a háború alatt száműzték őket) stb. Az első években – 1989-1992 között – kitelepült vagy elmenekült 4 milliónyi kelet- és kelet-közép-európai migráns zömmel kisebbségi sorsát hagyta maga mögött s talált – remélhetőleg – hazára egy-egy anyaországban.

A repatriáns-mozgás sajátos esete: a történelmileg kiszakadt, a keleti régiók sok pontján kisebbségi helyzetbe szorult német etnikum németországi „haza”-fogadása. A német állam ez irányú, igen áldozatos bevándorlás-politikája példaértékű, egyszersmind szerencsés is a globális migráció nyomasztó versenyé szemponyjából. E politika kezdetei visszanyúlnak az egykorú Nyugat-Németország legkorábbi hidegháborús időszakáig, és az előzmény gazdag tapasztalataira is építhetett, amikor az 1989/90 utáni megtöbbszörözött szélességű, 3 milliós igénylői körre szabott feladatoknak nekilátott.

A menekülés és kitelepülés motivációi egyébiránt gyakran keverednek vagy összeadódnak. Vegyük csak a roma-szegregáció példáját, amelyben a fenyegetettség már a munkaerőpiacról való kizáródással elkezdődik. A felvevő övezetek, nem utolsósorban az uniós országok, illetve az EU-adminisztráció jelentős erőfeszítéseket fejtenek ki a különféle háttérű migrációk és adott migráns csoportok differenciált kezelése, a befogadás, az átmeneti időre szóló humanitárius gondoskodás vagy a politikai menedéknyújtás probléma-arányos megoldásmódja érdekében. A sok összetevős mozgáshullám 2010-ig egyébként egyelőre „lecsengett”, amihez sok tekintetben hozzájárult az EU széleskörű keleti bővítése – érintett államonként a csatlakozási folyamat és az érvényre emelt tagság stabilizáló hatásával.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Transznacionális identitás a diaszpóra irodalomban: Vasily Yanovsky narratívái

Rubins, Maria: Transnational Identities in Diaspora Writing: The Narratives of Vasily Yanovsky = Slavic Review, Vol. 73, 2014, No. 1, 62-84. p.

Noha az orosz nyelvű emigráns irodalom vizsgálata közel harminc éve pezsgő tudományterület, a szövegek kritikai fogadtatása leginkább a „nagy visszatérés” retorikájába illeszkedik: a diaszpórát egyfajta „mellékágnak” tekintik, amely óhatatlanul beletorkollik az anyaország 20. századi orosz irodalmának folyamába. Az emigráns írókat rendszerint az orosz irodalmi kánon kontextusában, ország és nyelv szerinti megosztásban értelmezik, holott az évek során teljesen eltérő földrajzi és kulturális teret alakítottak ki maguknak. A különböző kulturális hatások által formált narratíváik rendre túllépnek a nemzeti kereteken, és egyfajta transznacionális ars poeticát hoznak létre. A cikk szerzője az orosz emigráns irodalmat állítja párhuzamba a transznacionális elméleti kerettel, amely termékeny fogalmi keretet biztosít a kivetettség, a transzkulturális elidegenedés és a hibriditás által meghatározott narratívák tárgyalásához.

Napjaink globalizált, poszt-nacionális, posztkoloniális és poszt-modern világában, ahol a nemzet fogalma már nem stabil és monolitikus kategória, hanem kulturális produktum és képzeletbeli közösség, a formálódó transznacionális elmélet alternatív megközelítést kínál a csoportidentitás megfogalmazásához. A transznacionalizmus szókincsének egyik központi kategóriája a *határ* és annak porózus és változó természetének feltárása. Ha a nyelvet a nemzeti profil alapvető meghatározójának tekintjük, akkor aligha meglepő, hogy a transznacionális

identitású szerzők – így pl. Nabokov, Beckett, Conrad vagy Kundera – irodalmi perszónája nem azonosítható a születésük szerinti anyanyelvükkel, és írásuk nyelve is változik az idők során. Kétnyelvűségük azonban nem egyszerű nyelvcseré, hanem egyfajta új tér megalkotása. A kreatív kifejezőmód nyelvének megválasztása adott esetben a szerző személyes írói preferenciáját tükrözi, nem pedig egy szöveg és a nemzeti hagyomány vagy irodalmi kánon közötti összefüggést. A transznacionális írók legfőbb erénye tulajdonképpen nem is a kétnyelvűség, hanem a „kétkultúráság”. A transznacionális szöveg értelmezése az olvasók tájékozottságán múlik, illetve azon, hogy mennyire tudják a különböző kultúrák perspektíváit egymáshoz közelíteni. A nemzeti identitás tehát többé nem földrajzi alapon határozható meg, hanem intellektuális és érzelmi azonosulássá alakul át, ezáltal pedig könnyen hozzáférhető és „hordozható”.

Az orosz forradalmat követő tömeges emigráció nem várt mellékhatásaként különböző válfajok alakultak ki a transznacionális íráson belül. Az egyik emblemikus kozmopolita író például Vladimir Nabokov volt, illetve kortársa, Vasily Yanovsky (1906-1989), aki azonban egyedi és Nabokovnál radikálisabb hangot ütött meg ebben a kánonban.¹ Yanovsky az emigráns generáció krónikásaként jelentősen gazdagította az orosz kultúrtörténet-írást. Fikciójában azonban átlépte a nemzeti határokat, és transznacionális, majd kétnyelvű íróvá vált. Egyedi, metafizikai gondolatvilágát tükröző műveit a globális olvasóközönségnek szánta. Irodalmi munkássága során Yanovsky olyan kérdéseket feszegetett, amelyek jelenleg is a transznacionális diskurzus központi problematikáit képezik.

Yanovsky az „áttelepült” írók iskolapéldája, hiszen Poltavában született, majd Lengyelországon keresztül Párizsba került, végül pedig New Yorkba költözött. Ilyen értelemben tökéletesen beleillik az orosz diaszpóra íróinak sorába, amelyet „észrevétlen generációnak”, „párizsi iskolának” és „orosz Montparnasse-nak” is neveznek. Ezt a generációt azonban nem feltétlenül a születési év tartja össze, hanem sokkal inkább a külső, traumatikus történelmi hatásokra adott hasonló reakcióik, a

közös értékek, viselkedésminták, a hasonló mentalitás és a szolidaritás. Ezen kétkultúrájú és kétnyelvű fiatal írók emlékezetében Oroszország már csak halványan élt, és sokkal erősebb értelmi és érzelmi kötődéssel viszonyultak választott hazájukhoz. Témaválasztásukban a kortárs Európa felé fordultak, és merészen kísérleteztek a nyugati művészeti irányzatokkal, integrálva a dadaizmus, a szürrealizmus, az egzisztencializmus és a fiziológiai stílus elemeit. Az orosz Montparnasse íróit a közvetlen valóság érdekelte. Párizst nem földrajzi valóságként, hanem egyfajta esztétikai közegként élték meg, és saját gyökértelenségüket és marginalitásukat vetítették ki a városra, így vált a szemükben Párizs az elidegenítő városi metropolisz archetípusává és a modernitás és a kreativitás gyújtópontjává.

Yanovsky maga is a kulturális fúziót jelölte meg a saját generációja által folytatott esztétikai tevékenység legjellemzőbb módjának. A párizsi száműzetés közvetlen hozzáférést biztosított Yanovskynak mind a nyugati avantgárdhoz, mind pedig az orosz intellektuális tradícióhoz. Yanovsky párizsi munkássága, akárcsak generációjának többi írójéé, jól illusztrálja a két világháború közötti próza eltolódását a regénytől az „emberi dokumentumra” emlékeztető, önletrajzi, vallomásszerű, introspektív írásmódok irányába. A tipikus emberi dokumentum egy-egy szám első személyben előadott, megtörtént eseményen alapul, amelyet csiszolatlan, töredezett és inkoherens formában mesélnek el. Ennek a műfajnak nincs lezárása, megfogalmazása provokatívan explicit, és hiányoznak belőle a konvencionális retorikai eszközök. Yanovsky is alkotott ebben a műfajban: tumorok, boncolások és műtétek grafikus és obszcén nyelvezetű leírásával, az orosz szintaxis szabályait maximálisan felrúgva. Yanovsky látásmódját az különbözteti meg a két világháború közötti emberi dokumentumok abszurd világától, hogy rendíthetetlenül igyekszik megragadni az egyedi lét értelmét és felfedezni az élet és a halál látszólagos kiszámíthatatlansága mögött rejlő metafizikát. Yanovsky eme lelki kiütéskeresésnek köszönhetően emelkedik fölül azon az egzisztencialista nihilizmuson, amely a két világháború közötti generáció beállítottságát meghatározta.

Yanovsky egyik első próbálkozása a „Ljubov’ vtoraja” (A második szerelem, 1935) című novella, amelyben a spirituális ébredés motívu-

¹ A szerzők nevét az általuk használt angol írásmód szerint tüntetjük fel.

mát vezeti be. A naplóformában íródott műben egy öngyilkosság szélére sodródott nő spirituális élményben részesül, amikor a Notre-Dame templomtornyából letekintve mintegy megszállja és átjárja egy földöntúli erő, és ennek hatására visszanyeri Istenbe vetett hitét és élete értelmét. A katolicizmus archeotipikus helyszíne, a Notre-Dame révén a hősnő egyetemes európai identitása jelenik meg. Az íróra jellemző fiziológiai írásmódot tükrözi, hogy a nő lelki újjászületését a közösülés és a szülés trópusain keresztül ragadja meg. Európé toposzát ötvözi az orosz emigráns emberi dokumentummal a spirituális kiemelkedést és katarzist hangsúlyozva, és ebből a fúzióból egy több nézőpontot egyesítő, hibrid szöveg születik meg. Yanovsky – zsidó gyökereitől elhatárolódva – az ökumenikus kereszténységben mint világvallásban vélte felfedezni egy egyetemesebb, transznacionális identitás rugalmas kereteit.

A II. világháború kitörését és Franciaország megszállását követően Yanovskynak ismét új országba kellett települnie: az Amerikai Egyesült Államokba. New Yorkban számos kihívással találta magát szemben, hiszen el kellett sajátítani a nyelvet és az amerikai életmódot, és újra fel kellett magát találnia ebben a szokatlan kulturális és társadalmi milióban. Szerencsésen bekapcsolódott egy hasonló gondolkodású, kozmopolita értelmiségiekből álló New York-i körbe, amely a „Third Hour” (Harmadik óra) nevű ökumenikus társaság köré csoportosult, és amely nem csak orosz emigránsokat vonzott. Ebben az időszakban született meg Yanovsky „Portativnoje bessmertije” (Hordozható halhatatlanság, 1953) című műve, amely jól tükrözi az író személyes és alkotói fejlődésének fontos állomásait. A történet egy lepusztult városban, Párizsban játszódik, és egy fiatal emigráns orvos a főszereplője, aki a város szélén lakik, szegényeket gyógyít, és nem vágyik karrierre. A Párizsról festett kép szöges ellentétben áll a csillogó világváros mítoszával, amely tovább élt az orosz kultúrában. Ez a groteszk látomás, a fiziológiai leírások, az egzisztenciális kilátástalanság a végletekig elvitt emberi dokumentum műfaji kritériumainak felel meg, azonban az író a regény vége felé felvillantja egy pozitívabb kicsengés lehetőségét is. Egy idealista csoport az emberi természetet jó irányba megváltoztató sugárzást fejleszt ki, amely a célba vett embereket kedvessé és együttérzővé varázsolja. Yanovsky azonban maga is ironiával vegyes érzésekkel tekint erre az utópiszti-

kus lehetőségre, és a mű az emberi természet manipulációjára irányuló törekvések – amelyre számos példát produkált a 20. század történelme – görbe tükröként is értelmezhető.

Yanovsky témaválasztásában felfedezhetők a hagyományos orosz (emigráns) értelmiséget foglalkoztató kérdések, így például az, hogy helyreállítható-e Isten országa e földön, illetve visszagöngyölíthető-e saját egyéniségünk egészen az őseinkig anélkül, hogy mi magunk is atomokra hullanánk (vö. Fedorov elgondolásai). A két világháború közötti generáció által bálványozott Bergson szintén folyamatos szellemi inspirációt jelentett Yanovsky számára, aki műveiben maga is gyakran használta a spirituális és a habituális emlékezet fogalmait. Az író Amerikában készült műveinek védjegyévé vált a „Portatovnije beszmertije”, amely a fikció és a valóság határán lebegő heterogén diskurzusokból épült fel, és amely egyesíti magában a vallomást, az önéletrajzot, a teológiát, a tudományos fantasztikumot, az utópiát és a disztópiát.

A transznacionális szerzők látszólagos könnyedsége, amellyel határokat lépnek át, gyakran illúzióknak bizonyul, és narratíváik mély aggodalomról tanúskodnak a stabil identitás elvesztésével kapcsolatban. Yanovsky első válasza az amerikai létre egy karkai átalakulásról szóló regény volt, az „Amerikanszkij opüt” (Amerikai tapasztalat, 1946-48). Ebben a történetben a félig orosz, félig francia főhős Amerikában tölti gyermekkorát, majd évtizedeken át különböző európai országok között ingázik. Amerikába hazatérve nem találja a helyét, mert a valóság nem koherens az ő fejében élő „valódi Amerikával”. Egy reggel aztán arra ébred, hogy színes bőrű férfivé változott, ráadásul a testén marad egy fehér folt – hibrid mivoltára emlékeztető jegyként. Ebben a műben a szerző a posztmodern, transznacionalista gondolkodók egyik legvitatottabb állítását boncolgatja, miszerint a faj, az etnikum, sőt a nem is esetleges, kulturálisan megalkotott építőköve az identitásnak belül.

Mivel témaválasztása nem illeszkedett a nemzeti tematikus kontextusba, Yanovskyt nem értékelte az orosz emigráns közösség. Ezért az író úgy döntött, hogy közvetlenül a nemzetközi közönség felé fordul, és angolul publikál. Az első angolul megjelenő műve, a „No Man’s Time” (Senki ideje, 1967) az amerikai korszak legjobban sikerült regényévé vált. A kritikusok szerint a mű egyfajta allegória, avagy szakro-tudomá-

nyos detektívregény. A szereplőkön keresztül az író eljátszik az emlékezet és az idő lineáris, egyirányú felfogásával, a logikával, az ok-okozati összefüggésekkel. A múlt, a jelen és a jövő felcserélhető, és azt tükrözi, hogy meg kell próbálnunk felidézni azt a valóságot, amelyben a lelkünk még a jelen képzelte horizontja előtt létezett. Yanovsky számára a művészetet nem lehet pusztán egy esztétikai funkcióra redukálni; művein keresztül az egyetemes ügyet szerette volna maga is előbbre vinni.

Későbbi műveiben Yanovsky tovább kutatta a kozmikus áramlásba illeszkedő emberi létet, valamint az élet és a halál, a múlt és a jövő, az én és a másik, a földi civilizációk és a távoli galaxisok közötti konvencionális határokat feszegette. Prózája jól mutatja a modern transznacionális modellek sokszínűségét és rugalmasságát. Mivel elszántan törekedett arra, hogy egyetemes nyelven szóljon a globális közönséghez, a dinamikus irodalmi mintákat ötvözte a tudományba, az orvoslásba és a transzcendentális filozófiába tett kirándulásokkal. Yanovsky szabadon egybeolvasztotta Fedorov kozmikus felfogását, Bergson emlékezéssel kapcsolatos elméletét, az ökumenikus kereszténységet és a lélekvándorlás misztikumát. Olyan hibrid narratívát hozott létre, amely tovább értelmezhető, és amely jól mutatja a transznacionális szövegek eredendően dinamikus, párbeszédre invitáló és befogadó természetét.

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Kisebbségi nyelvpolitika Olaszországban – a friuli nyelv példáján

Hönigsperger, Astrid: Sprachenpolitik in Friaul. Überlegungen zu Problemen bei der Umsetzung der „Legge 482/1999“. = Europa Ethnica. 69. Jg. 2012. No. 3-4. 92-96. p.

Hivatalos becslések szerint Olaszország lakosságának mintegy 5%-ának nem olasz az anyanyelve. Az olasz törvények eredetileg (a háború utáni időszakra visszatekintve) négy, regionálisan használt kisebbségi nyelvet ismertek el hivatalosan: Dél-Tirolban a németet és a rétoromán csoporthoz tartozó ladint, az Aosta-völgyi franciát, valamint a Trieszt és Goricia környéki szlovént. A történeti örökség részeként fennmaradt egyéb *nyelvek közül* az Európa Tanács 1992. évi *Kisebbségi vagy Regionális Nyelvek Európai Chartájának szellemében, nem elsielve, 1999-ben további nyolc nyelv vagy nyelvváltozat került törvényi védelem alá (1999. 482. sz. törvény). Ezek között szerepel a friuli, melyet Friuli-Venezia Giulia tartomány (Karni- és Júlia-Alpok, Trieszti karsztvidék stb.) lakói kiterjedt területein, részben a 70 000-es szlovén kisebbséggel közös tájakon beszélnek. A friuli nyelv ugyan-csak a rétoromán csoporthoz tartozik. Az olasz nyelvpolitika a széttagolt itáliai múltat őrző, nagyszámú olasz nyelvi dialektust továbbra is feláldozza a nemzeti standard oltárán.*

A helyi nyelvi és kulturális örökséget illetően a régiók bizonyos korlátok között saját hatáskörben is intézkedhetnek, mindenesetre a végrehajtás valódi kényszerítő ereje nélkül. Helyi próbálkozásokra évekkal előbb sor került a friuli vonatkozásában is, ezek azonban nem mentek át a gyakorlatba. Ugyanakkor a központi szabályozás elhúzódó végrehajtása maga is gyakran hagy kívánni valókat maga után, amíg az érintett lakosság a teljesebb értékű eredményt ki nem követeli.

Friuli-Venezia Giulia tartományt 1,2 millióan lakják, ebből 500-750 000 fő a friulit vallja anyanyelvének. Különböző becslések eltérő számokat jeleznek. A friuliak a tiroli németek után Olaszország második legnagyobb őshonos kisebbségét képviselik, helyi viszonylatban sokhelyütt fölényes többségként. Az 1999. évi törvény talaján napirendre került mindenekelőtt a friuli nyelv oktatása az óvodától kezdve a középiskoláig, valamint a felnőttképzésben. A gyakorlati kezdetek a 2002/2003-as tanévre nyúlnak vissza, ekkor a feltételek (szakember, finanszírozás stb.) függvényében az intézmények 20-25%-a vállalkozott a feladatokra. Kritikus eleve a felkészült pedagóguslétszám. A pedagógusképzést illetően főként az 1919-ben alakult, ma udinei székhelyű Friuli Filológiai Társaság áll rendelkezésre, de indított friuli szakot az 1978-ban alapított Udinei Tudományegyetem is. (A két helyen egyetlen szűk létszámú oktatógárda tevékenykedik.) Az első tapasztalatok azt mutatták: a feltételek elégtelenek a friuli-oktatás felmenő rendszerű végig vitelére, jó, ha alapszinten két-három tanévre biztosítható. Egyelőre szó sincs a kötelező friuli-oktatás átfogó lehetőségéről. A feltételek sorában a szülőktársadalom húzódozása, érdektelensége is negatív tényező, úgyhogy gyakorlatilag a nyelv fakultatív oktatása folyik ott, ahol és amennyire az biztosítható. Politikai blöffszámba megy az Észak-Olaszország elszakítására törekvő Lega Nord irreális felvetése (2005-ben benyújtott törvényjavaslat formájában), amely a friuli nyelv kötelező és átfogó oktatása mellett a friuli tannyelvű oktatás bevezetését, illetve a friuli hivatalos nyelvvé nyilvánítását célozta.

A friuliak közönye mellett, hogy az olasz vidékek nem igazán kapcsolódtak be a nyelvi-kulturális regionalizmus akkori nemzetközi kultuszába, visszavezethető anyanyelvük ma még széles bázison aktív napi gyakorlatához, ami veszélyérzetüket elaltatja. A jövő tudatos átgondolása vezethetne más magatartásra. A nyelvhasználat újszerű jogai az iskolán kívüli tágabb nyilvánosság színterén – a hivatalos ügyintézésben, bíróságon stb. – a kötelező tolmácsolás, fordítás terhe okán még nehezebben érvényesülnek a gyakorlatban. Az eredeti családnevek helyreállítását, ami költségekkel sem jár, úgy tűnik, pusztán kényelmességből hanyagolják, noha általános tetszéssel fogadták a lehetőséget. Egyedül a helység- és utcanévtáblák vonatkozásában beszélhetünk kielégítő előrelépésről,

nyilván az önkormányzatok jóvoltából. Még a sorrendi lehetőségeknek is általában eleget tesznek: elől a friuli nyelvű, utána az olasz felirat, még Udinében, a régió székhelyén is. Bizonyára a friuli széles elterjedtségére vezethető vissza, hogy a hasonló szlovén eredményekkel ellentétben, a friuli-olasz kétnyelvűség nem ütközött ellenállásba.

Az 1999. évi törvény kihirdetésének 10. évfordulója alkalmából a tudományos és kulturális élet és a civil nyilvánosság képviselői konferencián vitatták meg a helyzetképet és a jövő fejlődési lehetőségeit. A megbeszélések általában a pénzügyi kérdéseket helyezték a fókuszba. Persze, az időszak az Olaszországot is erőteljesen sújtó pénzügyi válság mélypontja volt. Ám sokkal kedvezőbbé azóta sem váltak a körülmények, így egyelőre kényszerűen visszafogottak az igények. Főképp a ráfordítási nehézségek szabnak határt a média, illetve a könyvkiadás merészebb nyelvi stratégiájának is. A friuliak olvasási, tévézési szokásainak nyelvi áthangolásához a helyi tudósítások, folklórműsorok stb. körén túl hiányoznak az olasz közegben olvasható könyvek és nézhető filmek fordítás-, illetve szinkronváltozatai. S e tekintetben a közönséget vonzó, népszerű művekről (N. B. a tévésorozatokról) kell beszélnünk, melyekhez a friuli nyelvű olvasó és néző spontán módon odafordulhat, nyelvgyakorlatát szélesítve. Az olasz standard egyelőre domináns. Minderre a friuli kulturális presztízsének növelése érdekében is valódi szükség volna. Ehhez azonban fordítók és megrendelések kellenének, ami megfelelő felkészítés és anyagi eszköztár dolga. Feltétele ugyanakkor megfelelő kultúrpolitikai stratégia kidolgozása is.

Komáromi Sándor

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A Prágai Német Egyetem 1918 utáni története új kutatások tükrében

Lehr, Stefan: Neuerscheinungen zur Deutschen Prager Universität (1918-1945) = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 62. Jg. 2013. H. 4. 621-632. p.

A Prágai Német Egyetem a cseh nemzeti mozgalom sodrában 1882-ben kettévált ősi Károly Egyetem egyik jogutódaként folytatta tevékenységét, párhuzamosan cseh társintézményével. Ebben az új, független Csehszlovákia létrejötte sem hozott változást. Az 1348-as alapító okiratot és a fennmaradt ősjelvényeket mindenesetre a cseh egyetem birtokába adták. Az egyetem tanári karának egy része a csehszlovák keretek között mind erőteljesebben képviselte a nagynémet ideológiát, az 1939-ben bekövetkezett német megszállást követően pedig „birodalmi-német” intézménnyé lett, és a „Cseh-Morva Protektorátus” tervbe vett németesítésének nyílt eszközévé vált. Az új berendezkedés Prága cseh egyetemét meg is szüntette, melyet a felszabadult Csehszlovákia állított vissza, amely ezzel szemben a német egyetemet oszlatta fel. Azóta a Károly Egyetem (*Carolinum*) osztatlanul a cseh nemzet színeiben képviseli a folytonosságot a nagy múltú történeti előzménnyel.

A Monarchia idejére eső első időszak feldolgozottsága általában nem adhat panaszra okot. Ez súlyában is a jelentősebb szakasz. A német egyetem folytatta az évszázados hagyományt, és versenyképes maradt Béccsel vagy a nyelvterület jelentős más intézményeivel szemben. Hírnevét öregbítették olyan kiemelkedő tudósok, mint a filozófus Ernst Mach vagy a germanista August Sauer. A Csehország területén, illetve Prágában élő németiség fiait készítette fel szakmákra, hivatásokra. (Itt végezte jogi tanulmányait például az író és biztosítási alkalmazott Franz Kafka.) Annál hézagosabb az 1918 utáni, csehszlovák időszak bemutatása vagy épp az 1939/45 közötti német megszállás nyomán kialakult

helyzetkép. Nemrégiben látott napvilágot a jogutód intézmény kiadásában az első alaposabb, a történettudományi, a germanisztikai, valamint a szlavisztikai területre összpontosító monográfia az 1918/45 közötti második időszakról: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé universitě v Praze 1918-1945* (2011), Ota Konrád tollából.

A Prágai Német Egyetem az 1918-as uralomváltás körülményeit nagyobb zökkenők nélkül átvészelte, autonómiáját megtarthatta, azt követően azonban fokozatosan kiszakadt a nemzetközi vérkeringésből. Ennek közvetlen oka részint az oktatási tárca cseh állampolgársághoz kötött kinevezési gyakorlatában, részint pedig a szerény javadalmazásban rejlett. Egyidejűleg valamelyest bővült a belföldi kutatói bázis Reichenbergben (Liberec) egy régiótörténeti-honismereti kutatóintézettel. A kialakuló belterjesség mégsem teremtett szellemi egységet az oktatói kar körében: a cseh nemzeti intézményekkel való együttműködés hívei („aktivisták”) és a feltétlen német öntudat letéteményesei között egyre mélyülő szakadék jött létre. A szembenállás az oktatási tartalmak különbözősége mellett erőteljesen megnyilvánult a rektorválasztások körüli ellentétek kiéleződésében. A szembenállás ellenére a német egyetem általában részt vett a rektori konferencia munkájában, amelynek életbevágó jelentősége volt 1930 tájékának gazdasági válsága idején. További feszültségek jelentkeztek – legalább a hallgatóság szintjén – a zsidó származású oktatók jelenlétével. A német öntudatú oldal legnagyobb hatású képviselőjének számított a germanista Herbert Cysarz, hasonlóan a jogtörténész Wilhelm Weizsäcker (csak névrokona a későbbi nyugat-német elnöknek, Richard von Weizsäckernek). Az „aktivisták” képviselőjeként maradandó érdemeket szerzett (kormány szerepeket is felvállalva) a szlavista Franz Spina (1868-1938) mint az első prágai bohemista, aki folyóirat-alapításaival is beírta nevét a szlavisztika nemzetközi történetébe: *Slavische Rundschau* (1929-1940); *Germanoslavica* (1931-1937). Nagyszerű pályáját – egy nemzetközi konferencia nyomán – önállóan is idézi a Konrád-féle monográfiával egy időben megjelent tanulmánygyűjtemény: *Franz Spina – Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit* (Wien – Köln, 2011).

A sovén csoportok a Monarchia romjain természetesen kezdettől fogva Németország irányában tájékozódtak (Csehszlovákián belül kar-

öltve a szudétanémet mozgalommal), és a nemzetiszocialista hatalomváltás nyomában továbbfokozták az aktivitást. Az intenzívebbé váló kapcsolatok keretei között szakmai együttműködés is kialakult, többek között a Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft-tal. Ennek kapcsán mindinkább előtérbe került a csehországi németiség kutatására hivatott, etnonemzeti szemhatárú „néptörténet”, mint ezt már a reichenbergi „szudétanémet hon- és népkutató intézet” névadása előrevetítette. Jellegzetes terméket képviselt: Josef Pfitzner *Sudetendeutsche Geschichte* (1935) c. munkája. Körülbelül ugyanide vezettek az utak a Harmadik Birodalomban erőteljesen felkarolt (politikailag semleges gyökereiben Herderig visszavezethető) „kelet-kutatás” irányából, amely a kelet-közép-európai multietnikus régió „küldetéses” német elemének hódolt.

Kellően elő volt már készítve a talaj a nemzetiszocialista „harc feladatok” számára, amikor a csehszlovák állam feldarabolása, illetve Csehország német megszállása nyomán az intézmény a „Cseh-Morva Protektorátus” keretei között a náci-német állampárt közvetlen ellenőrzése alá került. A váltás elkerülhetetlen része volt a zsidó származású oktatók (34%!) eltávolítása, amit az egyetem vezetése sietve foganatosított, még a vonatkozó törvény 1939. január végi elfogadása előtt. Az „árja” oktatók túlnyomó többsége egyidejűleg belépett a náci pártba, és a Birodalomból érkező új jövevényekkel vállvetve szálltak harcba olyan újsütetű diszciplínák mezején, mint: „népbiológia”, „öröklés- és fajhygiéna”, „fajbiológia” stb. Még újabb lendületet adott ennek 1942-től a Hitler helytartójáról, Reinhard Heydrichről elnevezett, Weizsäcker vezetésére bízott alapítványi intézet. Ezekben a témákban propagandairatokkal és „népfelvilágosító” rendezvényeken tartott előadásaikkal is számosan kitűntek. A hazai törzs esetében a politikai felzárkózás részint már korábról meglévő hajlamok újszerű kiéléséből, részint opportunisták igazodás talaján ment végbe. A kontraszelekció súlypontjában egyébként a birodalmi újoncok álltak. Egyikük-másikuk jelentett is a biztonsági szolgálatoknak. E dicstelen végkorszak szereplői Csehszlovákia felszabadítása során testületileg menekültek nyugat felé, munkálkodásuk minden „eredményét” és a legtöbb nyomát is maga alá temette az idő. Felidézésüknek csak a történeti teljesség szempontjából van jelentősége.

Komáromi Sándor

KISEBBSÉGI POLITIKA

A török demokrácia-modell iszlamista feldúsítása és a külpolitika torlódó célkitűzései

Karakaş, Cemal: Der Umgang der Türkei mit Zielkonflikten in ihrer neuen Außenpolitik. = Südosteuropa Mitteilungen. 54. Jg. 2014. No. 1. 7-20. p.

A modern Törökország diktatórikus eszközökkel megteremtett, majd a hadsereg garanciáira bízott kemali laicista berendezkedése bomlásnak indult már a hidegháborús időszak második felében, az időszak lezárulását pedig nem élhette túl. A magánélet szintjére szorított vallás követelte a jogait a nyilvánosságban is. A politikai iszlamizmus egy-egy rövidéletű kísérletét követően jelentkezett az ezredfordulón „mérsékelt”-iszlamista programjával az Igazság és Fejlődés (vagy: Felemelkedés) Pártja (AKP), amely – élén a jelenleg harmadik ciklusát töltő Erdoğan miniszterelnökkel – rövid idő alatt népszerűvé vált. A Kemalisták is a színen maradtak – kisebbségben – a hivatali berkekben és természetesen a hadseregen belül, de már itt sem átfogó jelleggel, a kormányerők ellenzékeként. Az erdoğan politikai társadalmi bázisa az az újburzsoázia, amely az 1980-as évek – az Özal-éra – gazdasági liberalizálása nyomán Anatólia addig elmaradott régióiból emelkedett ki („anatóliai tigrisek”), és elindította az ország gazdasági fellendülését, miközben ragaszkodott a maga patinás kultúrájához és szakrális (szunnita) örökségéhez. Egyre inkább e burzsoázia mögé sorakozott a kis- és középpolgárság is. A vallás szerepének újralegitimálását az eredeti programok nyíltan ugyan nem hirdették meg, annál kézzelfoghatóbbá vált azonban a politikai gyakorlat apró lépéseiben, mint ahogy a betiltott pártelözmények iszlamista arculata is jól látható volt. A későbbiekben a kormányzati retorika már nem tagadta, hogy az ország vezetése továbbra is híve ugyan az állam és az egyház szétválasztásának, ám ebből mi sem következik a politika és vallás viszonyára nézve.

Az iszlám hagyományok aktualizálása Erdoğan pályáján ugyanakkor párosul a régió autoritárius és iszlamista rendszereit felértékelő diplomáciai, retorikai gesztusokkal, valamint autoriter reflexekkel önnön szerepkörén belül: az ellenségkereséssel, a vélemény szabadság, a bírálathat elfojtására tett kísérletekkel, a tiltakozókkal szembeni durva rendőri vagy adminisztratív fellépéssel. A miniszterelnök mindezzel a napi sajtóhírek gyakori szereplője. Számos elemző Erdoğan politikai építkezése és stílusa mögött a prezidenciális demokrácia megteremtésének, a török alkotmány alapos átírásának szándékát látja kirajzolódni, amitől egyelőre az eddigieknél (50% alatt) erősebb kormánytöbbség hiánya választja el.

Erdoğan politikai lépései és retorikája nyugtalanítják nemcsak a török demokrácia országon belüli híveit, de azt a nyugatot is, amely megelégedéssel tekintett a laicista-demokratikus küldetésű Törökország euroatlanti integrációjára és utóbb (ha elkeseredett viták keretében is) az EU-csatlakozás várományosává fogadta. Önmagában a „mérés-kelt”-iszlamista fordulat nem rendítené meg a bizalmat, remélve hogy az nem megy át fundamentalista dimenziókba, azaz hogy a törökországi plurális demokrácia sértetlen maradhat. E tekintetben kulturológiai elemzők a gazdasági dinamikával párosult, „gyakorlatiasnak” ítélt vallásosságot illetően egyféle „iszlam reformáció”-elmélettel siettek segítségére („anatoliai kálvinizmus”), ami minden bizonnyal egyféle erőltetett hasonlat. A török politika számos lépése vagy személyében a miniszterelnök egyes kinyilatkoztatásai Iránnal, a Hamasszal, Szudánnal stb. kapcsolatban lassan azonban erodálják a nyugat iránt lojális, a NATO-nak elkötelezett Törökország szövetségi hírnevét. Nem kevésbé fájó pont az első világháborús örmény népirtásért viselt felelősség, hosszan szorgalmazott felvállalásának elakadása vagy az Izraelhez fűződő korábbi jó viszony megromlása.

A török politika kérdőjelei alapos odafigyelést kívánnak a lényegi folyamatok megértése szempontjából. E folyamatok elsősorban a külpolitikai oldalon mérhetők. A lépések ugyanis a hidegháborús korszak lezárultát követően, a globális kapcsolatok és mindenekelőtt a környezeti iszlám befolyás felértékelődéséhez mért új szerepkeresésre súlyozódnak. Az AKP és Erdoğan határozott és kiszámított külpolitikai straté-

giát követ, egyféle regionális középhatalmi, illetve gazdasági integrációs szerep kiépítésére törekedve, melynek elveit Ahmet Davutoğlu – korábban az isztambuli Marmara Egyetem tanára, az első Erdoğan-kormány főtanácsadója, újabban külügyminiszter – dolgozta ki még 2001-ben. A komplex igényű stratégia („mély stratégia”) a „nemzeti prioritások” szolgálatában álló reálpolitika lehetséges útjait méri fel. Sarokpontjai: a közel-keleti és déli mediterrán régió egészével közös iszlám örökségben gyökerező nemzeti identitás és a minél szorosabb együttműködés az örökséghez tartozó népekkel. Ez utóbbihoz hozzátartozik a török migráns-csoportok boldogulásáért viselt felelősség vagy akár az odafigyelés az oszmán-török időszak balkáni moszlim hagyományaira. A kérdés, miszerint a közelebbi régió iránti új elköteleződés váltja-e a nyugati irányú közeledés és együttműködés korábbi keletű stratégiáját vagy a regionális összetevővel épp csak kibővíti azt, nyitva marad. Davutoğlu elméletének korai hangsúlyaiiban mindenesetre ott szerepelt az euroatlanti, illetve európai kapcsolatok jövője iránti szkepszis. Az új stratégia, függetlenül a másik oldali kötelezettségekhez való viszonyától, vezérfonalat ad Törökország középhatalmi felemelkedéséhez az iszlám övezeten belül. Ennek motorja: a dinamikusan fejlődő gazdaság, jelszava: a térség stabilitása, logikája pedig: a visszazárkózás az iszlám közösséghez.

A kétféle elkötelezettség ütközése nyugati perspektívában állandó napi súrlódásokhoz vezet. A moszlim-barát retorika a nyugati partnereket irritálja, eközben azonban a mélybeli folyamatok jobbra érzékelhetetlenek maradnak. Törökország ütközésbe kerülhet az USA, pillanatnyi stratégiai főpartnerrel közel- és közép-keleti érdekeivel. Az USA látható és láthatatlan jelenléte a térségben óhatatlanul korlátozza a török külpolitika újonnan kijelölt mozgásterét, amely így önmagába záruló körben mozog. Kiszámíthatatlan, hogy a kettős orientáció törekeny egyensúlya meddig marad fenntartható, s ha felborul, melyik irányban fog felborulni. Pontosabban szólva: aligha várható, hogy Törökország az új tájékozódását akármilyen korlátokkal is feladja. Valószínűbb, hogy inkább a nyugati kapcsolatokat hagyja veszni, hogy feladja legalább az EU-integrációs elképzelést. Erdoğan kezdeti lendülete e témában egyelőre nagyon is alábbhagyott.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Király volt-e avagy nem volt király Svatopluk?

Steinhübel, Ján: *Bol alebo nebol Svätopluk kráľom?* = *Historický časopis*. 61. r. 2013. 4. no. 671-696. p.

Ján Steinhübel tanulmánya válasz Martin Homza professzor ugyanezen folyóiratban megjelent cikkére. A köztük kiobbant vitát a pozsonyi várban felállított monumentális Svatopluk szobor talapzatába vésett felirat váltotta ki, amely tényként hirdette: „Svatopluk a régi szlovákok királya”. A cikk írója a szlovák parlament elnöke megbízásából szakvéleményt készített az említett felirat kapcsán, amelyben történelmi tényekkel alátámasztva megcáfolta a nagymorva uralkodó király voltát. Homza e szakvéleményen felháborodva politikai és ideológiai elfogultsággal vádolta meg Steinhübelt.

Steinhübel e cikkben lépésről lépésre dönti meg Homza elfogult, tényként kezelt állításait. Úgy véli, Homza önkényesen teremtette meg azt a dogmát, miszerint Svatopluk uralkodásának kezdetétől fogva király volt a Nyitrai Fejedelemségben. Ezt a megállapítást kizárólag a „rex” titulusra összpontosítva, a történelmi forrásokban fellelhető egyéb rangokat szinte teljesen figyelmen kívül hagyva tette meg. Steinhübel érveit teljesen kiforgatja, és a fontosabb helyeken megkerüli, azaz csak azt veszi figyelembe, ami az ő elképzelésének felel meg.

A cikk írója Homza nézeteit kaotikusnak titulálja, hiszen először azt állítja, hogy Svatopluk már uralkodásának kezdetétől (846-tól) a Nyitrai Fejedelemség királya volt, majd később kijelenti, hogy a királyi titulus 869 és 885 között keletkezett. Ám ha Svatopluk király volt, e címet örökölnie kellett volna II. Mojmirnak is, aki őt követte a „trónon” és királynak kellett volna lennie II. Svatopluknak is, aki szintén a Nyit-

rai „Királyságban” uralkodott. Homza úgy véli, hogy a 9. századi forrásokban felbukkanó „rex” titulus automatikusan királyt jelent, s erre alapozza a kritikáját. A „rex” titulust a mai szlovák nyelvben és más szláv nyelvekben is „király”-ként fordítják, de a mai nyelvhasználat merőben eltér a Svatopluk korára jellemző nyelvhasználatától. Az egyetlen „rex” Svatopluk korában, Pannóniában és Nagymoráviában a frankok „rex”-e volt, és bár egy pápai levél (885-ből) és a korabeli Regino krónikaíró Svatoplukot két alkalommal „rex”-ként említi, mindez még nem jelenti azt, hogy király lett volna. E tekintetben meghatározó szerepet játszik a szláv nyelven, Metod halála után röviddel, Svatopluk korában íródott *Metod élete* című mű, amely három helyen említi a király (*korolb*) címet, de egyszer sem Svatopluk neve mellett. Svatoplukot „*konježv*”-nek, azaz fejedelemnek titulálja. *Konstantin és Metod életében* is világosan leírják, hogy Svatopluk fejedelem volt. A szerző Svatopluk fejedelmi voltát bizonyítandó további korabeli forrásokból is idéz.

A cikk írója számos tárgyi tévedést is kiemel Homza tanulmányából, többek között azt, hogy Arnulf nem 886-ban, hanem 887-ben vált keleti frank királlyá, I. (Magnus) Géza nem volt „Nagy”, ahogyan azt Homza írta, bár második neve Magnus volt, de ezt nem szokás lefordítani.

Kritikával illeti azt is, ahogyan Homza összehasonlítja I. Svatoplukot I. Istvánnal, amelyből természetesen Svatopluk emelkedik ki győztesen. E győzelemre szerinte a királyi rang elismerését alátámasztó releváns történelmi tények adnak okot. Steinhübel kifejti: I. István király volta megkérdőjelezhetetlen ellentétben Svatoplukéval. I. István királyi koronája a koronázási paláston is látható. Szent István koronázásáról nem csupán a Hartvik-legenda ad hírt, ahogyan azt Homza állítja, hanem a csaknem 20 évvel korábbi Szent István király nagy legendája is. I. István érdemei közé tartozik, hogy kiépítette a történelmi magyar egyházat, amely uralkodása alatt 2 érsekségre és 8 püspökségre tett szert, ellenben Svatoplukkal, akinek a Rasztiszlav kezdeményezésére Moráviába érkező Konstantin és Metod működése nélkül nem lehetett volna érseksége. I. István a legjobb embereit helyezte a püspökségeibe, Svatopluk pedig a nagymorva egyházat Metod érsek halála után Viching kezére adta. István művelt, európai felfogású embereket állított saját szolgálatába, Svatopluk megszabadult a Konstantin és Metod által

kinevelt saját értelmiségétől. István saját pénzt veretett és az általa alapított államot kiterjesztette a Kárpát-medencére, országa ezer évig állott. Szvatopluk birodalma halála után azonnal szétesett.

A tanulmány csatolmányaként teljes terjedelmében olvasható a szakvélemény, amelyet Ján Steinhübel a Szlovák Parlament elnöke számára készített el.

Császári Éva

RESUME

Eszter HERNER-KOVÁCS – Gergely ILLYÉS – Krisztián RÁKÓCZI External votes at the 2014 Hungarian national elections

The Hungarian Parliament introduced the option of preferential naturalization for non-resident Hungarians in 2010 by amending the Act on Hungarian Citizenship. In 2011 the Hungarian Electoral Law was amended as the result of which non-resident Hungarian citizens became enfranchised and thus allowed to vote at the Hungarian national elections. The 2014 Hungarian national elections were the first occasion where newly naturalized non-resident citizens could cast a ballot by postal vote. The results of the elections showed that the governing conservative party alliance of Hungary, Fidesz-KDNP enjoys the unanimous support of non-resident Hungarian citizens.

Gergely ILLYÉS – Krisztián RÁKÓCZI European Parliamentary elections in the Carpathian Basin

The ten years that have passed since the EU-accession of Central European states have shown that EU membership in itself does not guarantee the satisfactory protection of minorities. However, the publicity granted by the European Parliament can foster the more effective representation and promotion of the interest and issues of the minority Hungarian communities living outside of Hungary. The major concern of the 2014 EU elections from the perspective of Hungarian kin-state politics was the number of ethnic (transborder) Hungarians getting elected in the EP, as they will be in charge with the representation of minority Hungarian interest in the next five-year parliamentary term.

Eszter HERNER-KOVÁCS Early parliamentary elections in Serbia in 2014

The early parliamentary election of March 2014 in Serbia brought about the landslide victory of the Serbian Progressive Party. The Progressives gained 158 out of 250 mandates, which provides them a comfortable majority, however, they decided to involve two other parties – the Socialists and the Alliance of Vojvodina Hungarians – in the government. The Alliance of Vojvodina Hungarians obtained 6 parliamentary seats, which has been the best electoral result of the party since the early 1990s. The paper analyses the results of the 2014 Serbian election and speculates about the possible developments of Hungarian-Serbian relations in the next parliamentary term.

Krisztián RÁKÓCZI**Presidential election in Slovakia with a Hungarian candidate and a civil winner**

Slovakia's political elite was defeated at the fourth presidential elections, both rounds of which were marked by low voter turnout. Independent candidate Andrej Kiska managed to successfully address and convince disillusioned voters and defeated the incumbent Prime Minister Robert Fico who had been the most probable winner of the elections according to the polls. The Hungarian national minority – for the first time in history – had its own candidate, Gyula Bárdos running for president. Thus, it was the first time that the campaign also reflected issues related to the Hungarian community.

Péter VARGA**The Kalmár Report: minority rights on agenda again**

Resolution 1985 (2014) on the situation and rights of national minorities in Europe adopted by the Parliamentary Assembly of Council of Europe places the issue of national minorities to the agenda of the Council. The Kalmár-report upon which the resolution is based, deals with 'core minority rights' such as the right to identity, protection of minority languages, mother tongue education and effective participation in economic and public life. Some rights, including the right to use a minority language in public, have a collective dimension and can be effectively enjoyed only when interacting with others. In addition, territorial self-government arrangements contribute to protecting minority rights.

Béla POMOGÁTS**György Dózsa's Figure in Hungarian Poetry**

Five hundred years ago, the year of 1514 saw the outbreak of the uprising led by the Szekler György Dózsa. Interestingly, the leader's figure left a deep mark principally on 20th-century Hungarian poetry: the poetry of Endre Ady, Gyula Illyés, László Nagy, and Ferenc Juhász, and the list could be continued. However, the poem entitled "Dózsa" by the Transylvanian János Székely should be highlighted, which follows the well-known events in seven episodes, from the victorious duel fought against the Turkish bey to Dózsa's torture and agony.

Sándor KOMÁROMI**The Protestant Literature and Culture of Old Sopron/Ödenburg**

The beginnings of German-language literature of Sopron can be linked to the intellectual current of the Reformation and to the authors fleeing mostly from Bavaria and Austria due to their Lutheran faith. The first among the latter was Simon Gerengel (1518-1571). The importance of German-language literature in the town was decreasing from the mid-19th century, and it was limited to the translation of the works of Hungarian authors for the most part. Nonetheless, German Lutheran literary standards had a great impact on Hungarian literature – it suffices to evoke Kazinczy, Döbrentei, János Kiss or even Petőfi.

Anita SZŰCS**„Belgitude” or the centrifugal and centripetal forces of the Belgian national identity**

From time to time many observers are under the impression that Belgium is in the process of falling apart. One of the main reasons of this impression is and used to be the alleged absence of strong nationhood. The study focuses on the coherence of the (still) existing Belgian national identity, coexisting with the strong regional identities of Flanders and Wallonia. Belgian nationhood is being put under pressure by the subnational identities. In the widespread political argument the modern Belgian state is represented as an artificial and weak institution which has replaced the historically strong Flemish and Walloon political entities. The study reveals that the Flemish and Walloon territorial identities were born only with the establishment of the modern Belgian state. From then on centripetal and centrifugal forces shape the dynamics of the (sub)national identities of the state and the pattern of the unity of Belgium.

A szemle rovat forrásai

Acta Poloniae Historica (Lengyelország)

Český časopis historický (Csehország)

Europa Ethnica (Ausztria)

Historický Časopis (Szlovákia)

Journal of Contemporary History (Egyesült Királyság)

Ost.-West. Europäische Perspektiven (Németország)

Slavic Review (Amerikai Egyesült Államok)

Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (Németország)

E számunk szerzői

Herner-Kovács Eszter, nemzetközi kapcsolatok szakértő,
doktorandusz, PPKE politikaelméleti Doktori Iskola, kutatási
referens, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

Illyés Gergely, politológus, külső munkatárs, Nemzetpolitikai
Kutatóintézet

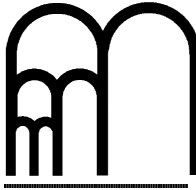
Pomogáts Béla, Széchenyi-díjas irodalomtörténész

Komáromi Sándor, Germanista

Rákóczi Krisztián, politológus, doktorandusz, PPKE politikaelméleti
Doktori Iskola, kutatási referens, Nemzetpolitikai Kutatóintézet

Szűcs Anita, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem,
Nemzetközi Tanulmányok Intézet

Varga Péter, jogász, doktorandusz, ELTE Állam- és Jogtudományi
Doktori Iskola

Pro Minoritate
2014. nyár

In memoriam Bíró Gáspár

SALAT Levente: Bíró Gáspár gondolkodói öröksége

HOFMANN, Rainer: Jó tanácsok Bíró Gáspártól

IZSÁK Rita: Az ENSZ kisebbségi ügyekért felelős különleges jelentéstevőjének tapasztalatai a mandátum első három évében (2011–2014)

Epizódok a Nagy Háborúból

JENEY Éva: A megosztó és megosztható múlt. Feljegyzések a francia internálásról

BRÄNDSTRÖM, Elsa: Hadifoglyok között Oroszországban és Szibériában 1914–1920

KULCSÁR Beáta: „Az 1914/15-iki harcunk az oroszsal”. Foris Géza háborús visszaemlékezései

BAZDULJ, Muharem: Az Ifjú Bosznia

Kutatóúton

„Minél többet kutatók a témában, annál bonyolultabban látom a választ” – Stefano Bottonival Filep Tamás Gusztáv beszélget

Szemle

BALIGA Violetta Lilla: Egy szibériai tartalékos százados mindennapjai

Markovits Rodion: *Aranyvonat*, bevezető Filep Tamás Gusztáv, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011

BARTA Tamás: Mindennapi történelemmel a Vasgárdáról

Roland Clark: *European Fascist and Local Activists. Romania's Legion of Archangel Michael*, Doctoral Dissertation, University of Pittsburgh, 2012

Abstract

Számunk szerzői